

civita

An illustration of an iceberg floating in a dark blue sea. The tip of the iceberg is white and above the water line. The rest of the iceberg is submerged and rendered in various shades of blue, showing a much larger volume than the visible tip. The text 'DEMOKRATI i trøbbel' is overlaid on the scene, with 'DEMOKRATI' in white and 'i trøbbel' in a lighter blue, matching the water's color.

DEMOKRATI
i trøbbel

Bård Larsen

Bård Larsen

Demokrati i trøbbel

– Et essay om hvordan og hvorfor
demokratier kan gå i stykker

2018 © Civita AS
Printed in Norway

ISBN 978-82-92581-90-2

Utgiver: Civita, Akersgt. 20, 0158 Oslo
Sats og omslag: Veronica Sande/Sande design
Omslagsillustrasjon: Illustratør er Andreas Brekke grafikk og
illustrasjon <http://andreasbrekke.wixsite.com>
Produksjon/trykk: F. J. Stenersen, Oslo

www.civita.no

Innhold

Forord 5

Kapittel 1:
Hva er det vi snakker om? 11

Kapittel 2:
Det liberale demokratiets institusjoner 32

Kapittel 3:
Populisme og det som verre er 53

Kapittel 4:
The tipping point – populismens metoder 75

Kapittel 5:
Sannheter i fri flyt 106

Kapittel 6:
Lys i tunellen? 112

Forord

Demokratiet vi har i dag blir gjerne omtalt som liberalt demokrati. Liberalt demokrati er verken perfekt eller lytefritt, men det er det mest velfungerende styringssystemet vi har sett så langt i historien. Liberalt demokrati er den eneste styreform, blant de vi kjenner, som kan ivareta frihet på en god måte.

I dagligtalen er demokrati en sekkebetegnelse for prosesser der vi som borgere eller deltagere har medbestemmelsesrett. Demokrati er i utgangspunktet bare en styreform der potentater, herskere, ikke har all makt. I de tidlige demokratiene var stemmerett begrenset til et mindretall i befolkningen, gjerne knyttet til rikdom og eiendom. Godt inn i det forrige århundre var kvinner uten stemmerett. Vi kan også snakke om autoritære demokratier, altså demokratier med sterk sentralmakt der minoriteter blir undertrykt.

Når folk på gata eller elever i et klasserom blir spurt om hva demokrati er, vil svaret ofte være «at folket bestemmer», «flertallet bestemmer», eller «at vi har stemmerett og ytringsfrihet.» Denne pamfletten har som mål å dykke dypere, utdype hva det liberale demokratiet er og innebærer, og forklare hvorfor det liberale demokratiet er noe langt mer enn at flertallet bestemmer.

Gjennom å gjøre det, vil jeg også forsøke å få frem hvorfor det liberale demokratiet er sårbart. Radikale ideer og strømninger utgjør en konstant fare. Det er paradoksalt, at det liberale demokratiets største styrke også er dets største svakhet: Toleransen for de som ønsker å ødelegge det.

Mange av oss preges kanskje fremdeles litt av «end of history»- syndromet, der institusjonene, sedvane, lovene, demokratisk moral og generell resistens mot det autoritære har etablert seg inn i evigheten. Denne forestillingen etablerte seg hos mange etter kommunismens sammenbrudd, som ble tolket som den liberale verdenens endelige seier mot autotarianisme og planøkonomi.

Vi tror på et vis at vi er inne i en utvikling, fremover mot mer demokrati, mer velstand og større frihet, som knapt kan reverseres. Men noe har åpenbart skjedd. Dramatiske og radikale ideer som vi lenge oppfattet som tilårskomne, har fått vind i seilene. Det er kulturkrig, bitterhet, kamp om sannheten og dragning mot det autoritære som opptar mange av oss. Det begynner å demre at der det er vilje til ugrei makt og mulighet til makt, vil makten benyttes.

Demokrati er ikke en selvfølge. Ifølge Freedom House er under halvparten av landene i verden demokratier.¹ Under førti prosent av verdens befolkning lever i frihet. Også blant stater som kalles demokratier, er det langt fra alle vi kan kalle fullverdige liberale demokratier.

Nesten hele den tidligere østblokken består av land med illiberal majoritetsstyre, autoritært styre eller nedadgående demokrati. Flere land som scorer lavt på demokratindeksen hos Freedom House er også medlemmer av NATO og/eller EU.²

Fremtidsoptimister tror gjerne at det vil komme noe godt ut av kriser. Ved store endringer har det alltid kommet reaksjoner. Ut av tese kommer antitese, og til slutt får vi en fornyet styrke, en syntese. For oss som ikke tror noe særlig på denne typen dialektikk er det mer usikkert.

Under den kalde krigen var det, på tross av mange gråsoner, ganske

¹ Freedom House: Freedom in the World 2018: Democracy in Crisis. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2018>

² Freedom House: Nations in Transit 2018: Confronting Illiberalism. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2018>

enkelt å skaffe seg oversikt over hvem som var good guys eller bad guys. For de fleste var kommuniststatene synlige i all sin totalitære prakt. Selv om verden totalt sett er friere enn før, og noen mener trenden peker stadig oppover, er det ikke sikkert at den nye autoritære bølgen som sveiper over oss er mindre farlig enn under tidligere runder.

De nye autoritære har funnet ut at de kan få viljen sin uten det klassiske diktaturet, uten totalitarisme. Moderne autoritære stater simulerer demokrati, slik at det for noen kan være vanskelig å se at de virkelig ikke er det. Oppskriften er blitt til kontroll over rettsvesen, valglover og valgsystemer, statsmediene, innføring av rent majoritetsstyre i stedet for representativt demokrati, politisering av institusjoner i stedet for maktfordeling. Uavhengige domstoler blir gradvis demontert gjennom selektiv utrensning og utnevnelse av politiske lojalister. Det er slik demokratier bryter sammen i våre dager. Not with a bang, but a whimper.

I Russland og Tyrkia velges statsledere med god margin. Riktignok i valg der opposisjonen blir både forfulgt og marginalisert, men altså der despoten virkelig får mange genuine stemmer. Det forteller oss at despoten kan være populær i folket.

Hvis despoten er ønsket av et flertall i folket, hva er problemet? Da er vi ved en stor utfordring for det liberale demokratiet. Autoritært demokrati kan nemlig fremstå intuitivt fornuftig, og det stemmer for så vidt også overens med den allmenne forståelsen av demokrati: *Flertallet bestemmer*. Hvorfor ikke gi regjeringen frie tøyler til å utøve den makt som er gitt dem av folket? Problemer er til for å løses, ikke forhandles.

Det er ikke gjengs å reflektere så mye over hva liberalt demokrati er. En årsak er at liberalt demokrati er komplekst og litt kjedelig, og at det derfor ikke er gitt at folk vet så veldig mye i detalj om hva det innebærer. En annen årsak er at vi lever midt i det og at de fleste av oss ikke har opplevd å leve i et ufritt samfunn. Vi tar altså – noen ganger – friheten vår for gitt.

Liberal filosofi og rettstenking er komplisert, mens mange mennesker ikke er så opptatt av politikk. De ser verden slik de oppfatter den, og ikke slik den ideelt sett burde være. Det er i det hele tatt en vanskelig oppgave å forklare verdien av liberalt demokrati. Også demokratier har en tendens til å vikle seg inn i mye rart og mange problemer. De kan ikke løse alt. Når demagoger lokker med flertallsvelde og vidunderkurer kan det fremstå logisk: Hvorfor skal ikke flertallet kunne bestemme at nok er nok?

Denne pamfletten er ikke bare et forsøk på å forklare det liberale demokratiets forutsetninger og innretninger, men også en beskrivelse av hva liberalt demokrati *ikke* er. Selv om det er mye vi misliker, kanskje til og med sterkt, er det ikke sikkert at vi vil like det som eventuelt kommer etter liberalt demokrati. For videre lesing er det viktig å understreke at begrepet «liberal» i denne teksten som regel skal forstås i sin videste fortolkning. Altså ikke som klassisk liberalisme, men som et felles referansepunkt for de som gir sin tilslutning til liberalt demokrati og pluralisme.

Pamfletten er ikke et varsko om snarlig undergang. Men for noen år siden ble radikale autoritære ideer oppfattet som både pussige og foreldet. Noen av dem til og med litt sjarmerende, andre mer ekstravagante og lett å gjøre narr av.

På få år har bildet snudd, slik at vi i dag ser på mulighetene for at demokratier kan bli ødelagt. En del av frykten skyldes at vi har fått digitale plattformer som slynger meninger ut i verdensveven i et halsbrekkende tempo. Vi har en tendens til å gjøre de overdrevne, rabulistene, til midtpunkt, ikke minst når innvandring gjøres til katalysator for våre iboende flokkinstinkter. Mange opplever balkanisering av politikk og etnisitet, der det er lite pusterom, lite fellesskap.

De fleste er enige om at vi lever i urolige og usikre tider, men mange er uenige om årsakene. I noen kretser konsentrerer man seg om én enkelt grunnleggende hovedårsak. Det kan være forhold som økende ulikhet, innvandring eller globalisering.

I denne pamfletten finnes derimot ingen eneforklaringer. Jeg har skrevet en drøftelse i essay-form, der en del av utgangspunktet er at mye av det vi ser rundt oss er resultater av at mennesker endrer seg på andre måter enn det ideer og institusjoner gjør.

Det er ikke mulig å komme utenom valget av Donald Trump. For mange av oss påkaller ikke Trump først og fremst sinne. Følelsen som melder seg er snarere vantro. Trump får hodet til å spinne: Hvordan kunne det skje? Hva er bakgrunnen for at Vesten har viklet seg inn i en så absurd situasjon?

Verden har blitt mindre oversiktlig. Nasjonalstatene har blitt flerkulturelle. Globalisering og overnasjonalitet har flyttet makt, penger og avgjørelser lenger vekk fra nasjonalstatene. Samtidig er ikke Vesten lenger så dominerende på verdensarenaen som de var for relativt kort tid siden. Vestens liberale demokratier utfordres av stormakter som Kina og Russland. Det tradisjonelle klassesystemet gir ikke lenger samme mening. Midt oppe i alle disse endringene har vi fått den digitale revolusjonen. Nye medier har en bakside som synliggjør og fyrer opp under konflikt og motsetninger.

Til syvende og sist handler historisk utvikling også om identitet og følelser hos mennesker som lever i sin tid. Følelser og virkelighetsoppfatninger er ikke alltid rasjonelle og faktabaserte. Menneskers beveggrunner for å ta politiske valg eller føle sympati eller forakt kan være dypt menneskelige og emosjonelle, preget av at vi har en fascinerende, men også litt skremmende evne til å tenke i fastlagte mønstre definert av den flokken vi tilhører. Eller ønsker å tilhøre. Mennesker er kaotiske skapninger, men med ganske grunnleggende behov for tilhørighet og anerkjennelse. Behov for å høre til. Noen faller utenfor.

Gitt alt dette er det heller ikke lett å finne veier ut av floka. Det er heller ikke så enkelt å skrive bok om det. Derfor er denne pamfletten drøftende og langt unna en bruksanvisning. Noen vil sikkert oppleve den som pessimistisk og lite konstruktiv. Det vil de nok ha rett i, men vi kommer neppe noen vei uten å granske og gruble

over hvordan vi har kommet dit vi er. Kan hende har vi kommet i en vrien situasjon fordi vi ikke har tatt høyde for og snakket om det som er riktig vanskelig.

Kapittel 1: Hva er det vi snakker om?

Krise, krise, krise

Historisk sett er liberalt demokrati ekstremt vellykket. Mennesker har aldri vært friskere, rikere eller levd lenger. De oppvoksende generasjonene er for det meste født inn i en trygg verden. Skal vi tro noen undersøkelser, er vi også lykkeligere enn noen gang.

At vi opplever sviktende tillit til demokratiet og politisk uro er derfor vanskelig å begripe. Men vi lever i en uggen tid. Stemningen bærer preg av mistillit og fatalisme. Det slås alarm i alle typer medier. Det renner ut bøker med titler som *The Retreat of Western Liberalism* (Edward Luce), *The People vs. Democracy. Why Our Freedom is in Danger & How To Save It* (Yascha Mounk), *After Europe* (Ivan Krastev), *The Road to Unfreedom. Russia, Europe, America* (Timothy Snyder), *Trumpocracy. The Corruption of The American Republic* (David Frum) og *How Democracies Die. What History Reveals About Our Future* (Levitsky & Ziblatt).

Tusenvis av avisartikler melder om det samme. «Demokratiet dør, og det er oppsiktsvekkende at så få bryr seg», skrev kommentatoren Paul Mason i britiske *The Guardian*.³ «Liberalt demokrati er under angrep», slo den tyske storavisa *Der Spiegel* opp på lederplass i juni

³ Paul Mason i *The Guardian* 31.07.2017: «Democracy is dying – and it's startling how few people are worried» <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/31/democracy-dying-people-worried-putin-erdogan-trump-world>

2018: «Autokratiske ledere og wannabes», fra Putin til Trump, gjør inntog rundt i hele verden. De siste årene har liberalt demokrati bidratt til å forsterke bølgen av illiberalisme, ved ikke å leve opp til sine løfter.»⁴

Alle sier det samme: Liberalt demokrati er i alvorlig trøbbel.

Europa og USA har endret seg dramatisk det siste tiåret eller der omkring. Gårdsdagens forklaringer er ikke tilstrekkelige for å bli klok på den sviktende oppslutningen om demokratiske kjerneverdier. Konflikter knyttet til identitet virker fastlåste. Vi er utsatt for kanonader av informasjon, uten filter, via nye teknologier.

Folk har fått nye fellesskap og nye arbeidsmarkeder. Innvandringen har gjort oss flerkulturelle. Tillit mellom mennesker er ikke lenger noe nasjonalstaten og politikerne «enkelt» kan fikse ved å sørge for velferd og sikkerhet. Mennesker har fått andre ting å tenke på enn grunnleggende behov.

De etablerte styringspartiene er mange steder i oppløsning. De store sosialdemokratiske folkepartiene er bare en skygge av seg selv. Ulike radikale grupperinger ser nytteverdien av et urolig landskap. Krise er som skapt for demagoger og kaosryttere.

En kamp om ideer

La oss begynne med noe som kan høres motløst ut: Liberalt demokrati er som et lite blipp i historien. Regelen har, sett med nåtidens briller (altså sånn man egentlig ikke skal gjøre som historiker), vært sterk makt rundt grusomme konger og eneveldige despoter, uten et fnugg av rettigheter for vanlige folk. Liberalt demokrati er et sett med ideer som begynte å ta form først på 1800-tallet.

⁴ Spiegel 13.06.2018: «Liberal Democracy Is Under Attack» <http://www.spiegel.de/international/world/trump-putin-and-co-liberal-democracy-is-under-attack-a-1212691.html>

Grovt sett er liberalt demokrati en konstruksjon av ganske avanserte politiske teorier som i høyeste grad er tenkt ut av mennesker. Det er ikke dermed sagt at det ene er like bra som det andre. Men det er verd å huske at fåmannsvelde er den historiske «normalen».

For verden er en kamp om ideer. Den uro vi opplever er en kamp om ideer. Men også om virkelighetsforståelser. I den nye medie-virkeligheten kastes det ut motstridende informasjon om hva som skjer rundt oss. Mye av det er beviselig løgn.

I møte med populismen har den etablerte politikken fått kommunikasjonsproblemer. Der den vanlige politiske samtalen helst dreier seg om dialog og konflikt rundt ideer, setter populistene gjerne lokk på samtalen ved å henvise til majoritetens vilje.

Mens partier tradisjonelt har bygget sin politikk opp fra bunnen og opp gjennom lokalavdelinger og landsmøter, er de «nye» populistiske partiene personavhengige og toppstyrt, og selvfølgelig langt mindre ideologiske. Det er ikke dristig å hevde at massepartienes tid er over og at stadig færre derfor engasjerer seg i demokratisk politisk aktivitet. Trenden er den samme over nesten hele Europa. Et varsel om at vi går en enda mer populistisk tid i møte kan være at politiske partier stadig mister medlemmer. I Storbritannia har campingvognforbundet flere medlemmer enn alle de politiske partiene til sammen. Mange steder er antallet medlemmer av partier nesten halvert. I Norge har Høyre mistet 80 prosent av medlemmene siden 1980, og det ser ikke veldig mye bedre ut for andre partier. Ungdomspartiene har hatt en svak oppgang, men det påvirker ikke totalbildet i særlig grad, fordi det ikke er mange som er medlemmer sett i forhold til ungdomsbefolkningen. Ifølge Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet er 19 av 1000 ungdommer mellom 13 og 25 år medlemmer av et politisk ungdomsparti.⁵

Ideer har sitt å stri med i møte med ulike interesser i samfunnet.

⁵ Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet 5.12.18: https://www.bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Oppvekst/Samfunnsdeltakelse/Medlemskap_i_politiske_ungdomspartier/

Ideene må bryne seg på det folk ønsker mer av, eller det folk frykter, mot økonomier som går opp og ned og en haug av ytre faktorer. Ideer er i konstant brytning mot hvordan virkeligheten oppleves og forstås av mennesker. Og ikke minst: ideer bidrar til å forsterke misforståelser og usannheter, og nærer på manglende kunnskap og frykt. Ideer kan være farlige.

Hele det politiske feltet har blitt mer følelsesladet. Motpartens intensjoner fremstilles som «kalde» eller rent ut ondsinnet. Oppdelingen av verden i lys og mørke, det onde mot det gode, kalles for manikeisme. Gjennom historien har dette vært et evig populistisk maktgrep: Vi er de gode, dere er onde!

Et vanlig verktøy blant manikeikere er «skyld ved besmittelse». Metoden går ut på å finne et utsagn eller en mening som har perifere berøringspunkter med det ekstreme. Det kan for eksempel være at både x og fascistiske Nordisk Motstandsbevegelse vil ha en streng innvandringspolitikk. Eller det kan være at både x og ekstreme islamister forsvarer bruken av hijab. Hvis du har sagt A så må du altså ta ansvar for B. Det ene fører til det andre. På den måten kan man både ugyldiggjøre og demonisere andres meninger. Det er en måte å drive antialog på som har vokst på alle sider av politikken. Det som blir ofret er nyanser og moderasjon.

Det finnes åpenbart rett og galt. Men man skal være varsom med å senke listen for hva det er rimelig å beskrive som mørke. I en annen verden hadde man sagt tvert nei til å slippe det onde inn over dørstokken. I et liberalt samfunn er det ingen grunn til å tro at rasjonelt tenkende mennesker alltid er enige om hva som er det gode og hvilke veier som fører dit. Hadde vi med stor presisjon kunnet fastslå hva det gode er, så trengte vi ikke politikere, eller demokrati; samfunnet kunne blitt styrt av ingeniører og teknokrater.

Hvis politikk koker ned til spørsmål om lys og mørke, kommuniserer man også at det ikke er rom for forhandling. I praksis er det politisk abdisering. En politiker skal avveie, diskutere, lytte, høre og forstå, ikke smelle igjen døra med besvergelses. I et samfunn bygget

på tillit er vi så langt det lar seg gjøre avhengige av å tro at de som er rundt oss ønsker det beste, samtidig som vi er enige om at våre ideer og verdier kan trekke i ulike retninger.

I et manikeisk ordskifte er gruppetilhørighet viktigere enn politikk, sak og sannhet. Det viktige er ikke hva som blir sagt, men hvem som sier det. Det er påfallende at den økende mengden av falske nyheter og konspirasjonsteorier ser ut til å øke proporsjonalt med et mer følelsesladet ordskifte.

Det er ikke bare mangel på kunnskap som gjør at mennesker velger seg sannheter som ikke kan være sanne. Gruppetenkning er et menneskelig trekk. Historien er full av beleste, intellektuelle, som har forsvart regimer og ideer mot bedre vitende. Vi tenker ofte i flokk og har bestemt oss på forhånd. Vi velger oss sannheter som passer inn i det verdensbildet vi allerede har og som deles av flokken vi føler tilhørighet til. Derfor har vi en tendens til å være uenige i det de andre sier, også når de har rett. Det er farlig når det tar av. Farlig når motpolene blir sintere og mer radikalisert.

De som er fiender av demokratiet vet veldig godt hvilke strenger de skal spille på. Det de forteller, er at liberalt demokrati er en dårlig idé som har spilt fallitt. Men ikke bare det. De forteller også at de selv har et bedre alternativ, nemlig en styreform der folket blir hørt og flertallet skal få den makt som har blitt tatt fra dem. For mange fremstår dette budskapet rett og rimelig. For demokratiet er jo, som det blir sagt, at flertallet bestemmer.

Hva er liberalt demokrati?

Dette skal ikke være en detaljert lærebok i det liberale demokratiets institusjoner og oppbygging. Det er plass- og tidkrevende stoff som leseren kan undersøke på annet hold.

De fleste av oss kjenner dessuten sånn noenlunde de viktigste innslagene. For det første er liberale demokratier rettsstater som

praktiserer likhet for loven. Det kjennetegnes av pluralisme, som i snever juridisk forstand betyr maktfordeling, men også av å inkludere og fordele maktbalansen mellom ulike kulturer, livssyn, leve-sett og politiske ståsted. «Skal man ha et pluralistisk politisk system må det ha maktdeling mellom en lovgivende, utøvende og dømmende makt», står det hos jusleksikon.no: «Makten må også fordeles mellom ulike politiske partier og mellom det offentlige og ulike private maktgrupper.» I liberale demokratier skal det være reell og rettferdig kamp om makten, fredelige maktovertagelser, og makten skal kunne kastes (ved valg eller for eksempel ved mistillit i parlamentet).

I liberale demokratier har vi en fri presse med mediemangfold og et sterkt forsvar av ytringsfrihet og menneskerettigheter. Vi har lover som skal sikre et fritt og regulert marked med rettferdige konkurranseforhold og en åpen økonomi med vern mot korrupsjon og nepotisme.

Mindretallsvern er i kjernen av liberalt demokrati. Det kan for eksempel bety at små grupper i samfunnet har rettigheter som vanskelig kan overkjøres av et flertall i befolkningen.

Et av det liberale demokratiets viktigste formål er å beskytte individet mot overgrep fra majoriteten eller staten. Det vet de som har lest litt historie: At majoriteten ikke alltid har rett. Majoriteten kan være en mobb som hakker på mindretallet og enkeltindividet.

De amerikanske grunnlovsfedrene, som også inspirerte den norske Grunnloven, forsto at majoriteten kan være like tyrannisk som tyrannen selv. Derfor nedfelte de likhet for loven og maktfordeling (checks and balances) i konstitusjonen (grunnloven). Ingen sto over loven, og systemet skulle beskytte mot presidentmakt og en allmektig stat. Checks and balances er det sett av maktfordelingsbestemmelser, der institusjonene veier opp for hverandre, og som skal avverge at én enkelt person eller gruppering får for stor makt.

Nye lover skulle godkjennes av både senat og representantenes hus.

Lovene skulle også kunne overprøves av domstolene. Statsmakten kunne altså ikke uten videre lage lover som for eksempel var i strid med borgernes grunnleggende rettigheter. Ansvarliggjøring (accountability) ble også nedfelt i grunnloven. Det betyr at statsmakten så langt det lar seg gjøre må gi folket, representert ved folkevalgte representanter, innsyn i hvorfor og hvordan beslutninger tas. For eksempel skulle regjeringen stille opp i høringer foran de folkevalgte representantene. Slik skulle ulike særinteressers makt svekkes.

I et demokrati eksisterer flere eller mange politiske partier. Borgerne – folket – har ulike meninger om hva som er viktig eller moralsk rett. I et liberalt demokrati er det lagt opp slik at også de partiene som ikke har flertall og dermed regjeringsmakt, skal ha innflytelse på politikken. I Norge i dag betyr det at det ofte dannes regjeringer med flere partier, eller at det største partiet har støttepartier i parlamentet. I perioder kan riktignok et enkelt parti få så stor oppslutning at de også får rent flertall i parlamentet. Likevel har andre partier ganske stor innflytelse, blant annet ved at de sitter i ulike utvalg som har til hensikt å etterprøve det regjeringen måtte finne på. For å si det veldig enkelt, så er liberalt demokrati innrettet på en slik måte at det skal gi en mening at vi har ulike partier og ulike meninger i befolkningen. Stemmen din skal ikke være bortkastet. I Norge er dette godt synlig på Stortinget, der ganske små partier kan avgjøre viktige saker.

Norske domstoler har både rett og plikt til å sette til side helt eller delvis lover og forvaltningsvedtak som er i strid med enkeltindividers grunnleggende rettigheter og friheter.

En interessant illustrasjon er 1900-tallsøkonomens Joseph Schumpeters demokratimodell. Selv om modellen har blitt kritisert for å betinge i overkant rasjonelle og autonome aktører, har den noe for seg som beskrivelse av en idealtilstand. Schumpeter mente at demokratiet ofte fungerer som et marked: Heller enn at folket i fellesskap kommer frem til det felles gode, tilbyr partiene «politikkpakker», som velgerne kan velge mellom. Selv om

de aller fleste vil ha manglende kunnskap eller interesse om politikk, vil resultatet av mange små beslutninger gi et tilfredsstillende resultat, omtrent slik markedet fordeler ressurser uten at noen egentlig har oversikt over hva som påvirker tilbud og etterspørsel. Ifølge Schumpeter er det aller viktigste at man har muligheten til å kaste de man er uenige med, eller som opptrer korrupt, noe som ansvarliggjør politikerne.

Demokratiet vårt er endringsvillig og dynamisk. Flerpartisystemet sikrer at mindretallsposisjoner fanges opp, også i regjering. Men som i alle demokratier er det i siste instans flertallsbeslutninger, altså flertallsmakt, som har det siste ordet. Det er viktig å huske.

Hva er det illiberale?

I stater uten liberalt demokrati er innflytelsen og makten til opposisjonen, minoriteter og interessegrupper mye mindre. I praksis må man pleie nære forbindelser med den innerste makten for få innflytelse. Og det er ikke gratis. I Russland er det i praksis bortkastet å stemme på noe annet enn *Forent Russland*, partiet til Vladimir Putin. Putin har systematisk, og over lang tid, bygget ned muligheter for opposisjonen til å få innflytelse over politikken. Han har tatt kontroll over domstolene og mediene, og ført all makt fra parlamentet over til presidentmakten, mens presidenten bare er ansvarlig overfor seg selv. Alt dette har Putin kunnet gjøre fordi han også vinner valg suverent. I praksis er derfor Russland et majoritetstyranni.

De autoritære har et felles kjennetegn som er lett å oppdage. De peker på dem de ikke liker, mennesker med en bestemt ideologi, religion eller etnisitet, og hevder at de ikke er en del av folket. Du er ikke en av oss. Noen ganger helt eksplisitt, som Tyrkias president, Erdogan, da han rettet knyttneven mot opposisjonen og sa: Vi er folket, hvem er dere? Den britiske høyrepopulisten Nigel Farage deklamerte Brexit, der knappe 52 prosent stemte for, som en seier for «the real people».

Gjennom historien har autoritære ledere utropt annerledes tenkende som «folkefiender». Noen ganger har det fått brutale utfall. Fiender av folket har blitt drept og sendt til konsentrasjonsleirer. De nye autoritære er som regel ikke voldelige, men retorikken og logikken er ofte den samme.

Når autoritære får regjeringsmakt, går de ofte raskt i gang med reformer som setter opposisjonen ut av spill, slik at majoriteten, representert ved seg selv, kan gjøre omtrent hva de vil. De benytter seg av statens institusjoner for å konsentrere makten. Resultatet blir maktmisbruk og omfattende korrupsjon, uten at offentligheten kan få innsyn eller påvirke. Velgere blir frustrerte av maktesløshet og opposisjonen blir lamslått og oppsplittet.

Kort fortalt er logikken denne: Vi er folket og folket har alltid rett. De som ikke er folket er det ikke verdt å høre på. De representerer interesser som er skadelige for folket og nasjonen. Da er det bare rett og rimelig at flertallet bestemmer alt!

Mer om dette senere.

Hva er det autoritære?

Autoritær (fra latin *auctoritas*, «myndighet») er et begrep som både brukes om adferd og i politikk. Den autoritære personlighet preges av lite fleksibilitet og fremstår som kontrollerende og intolerant.

Autoritære styresett er ulike. Betegnelsen *autoritær stat* brukes om stater som formelt sett er demokratiske, men som har en sterk sentralmakt, uthullet rettssikkerhet og mangel på fungerende demokratiske institusjoner, eksempelvis Russland, Ungarn og Venezuela. I den mer graverende enden av skalaen finner vi renheklede diktaturer.

Men når er det rimelig å hevde at en stat har blitt autoritær? Det er ikke uten videre enkelt. Hvis vi tar utgangspunkt i at frihet og det

autoritære er motpoler, kan det være greit å se på fravær av frihet og uttrykket «grenser for politikk».

I den idealtypiske versjonen av det liberale er mennesket fritt til å gjøre hva det vil. Men gjennom samfunnskontrakten har vi gitt bort noe av friheten vår i bytte mot tjenester som sikkerhet, infrastruktur, skoler osv. For eksempel kan vi si at det å betale skatt er en form for autoritær ordning, fordi skatt er en tvangspålagt plikt. Vi kan ikke la være å betale skatt uten å bli møtt med sanksjoner fra staten. Vi har høy skattemoral i Norge, men hvis skatt hadde vært frivillig, er det vanskelig å forestille seg at moralen hadde vært særlig høy. Det illustrerer at tvang er nødvendig i et samfunn.

Det er rett og slett umulig å organisere en stat uten tvangsordninger. Noe annet ville føre til kaos og lite velferd. For mye frihet for noen vil også føre til mindre frihet for mange. Hvis få eller ingen betaler skatt, vil mange miste de livsbetingelser som er nødvendige for å kunne leve et liv i frihet. Tvang gis også legitimitet gjennom demokratiske beslutninger. Hvis graden av tvang blir for høy vil sannsynligvis noen protestere og partiene i posisjon vil miste makten om de ikke modererer seg. Det er altså ikke vanntette skott mellom frihet på den ene siden og autoritet på den andre.

Et moderne samfunn er med andre ord i en balanse mellom frihet og autoritet. Samtidig er det innlysende at jo flere tvangsordninger staten iverksetter, desto mer autoritær blir staten. I et liberalt demokrati er det derfor konsensus om at det finnes grenser for politikk. Staten kan ikke i for stor grad detaljstyre menneskers liv og valg. I en autoritær stat bikker dette forholdet over.

Normalt bruker vi den tradisjonelle høyre-venstre-aksen for å plassere politiske oppfatninger og partier. Aksen har en lang historie, der flere forhold spiller inn, ofte grovt forenklet, og der mange saker går på tvers av aksen. I de senere tiårene er det særlig synet på statlig inngripen i økonomien som har vært måleenheten, men den forteller ikke alt om politisk ståsted, og ikke nødvendigvis så mye om hva som er autoritært eller ikke. For eksempel kan noen

retninger innen anarkismen plasseres til høyre fordi de ikke er tilhengere av statens kontroll over økonomien. Det gir ikke særlig mening.

Mer avanserte politiske barometre opererer derfor med to akser. I tillegg til den tradisjonelle økonomiske aksene, kan man legge til en akse som måler respondentens forhold til frihet og autoritet. Da blir bildet ofte ganske annerledes. Liberale demokrater vil skåre ganske høyt på frihetsaksen. Sosialdemokrater og høyrefolk vil stå relativt nærme hverandre, og de politiske ytterfløyene vil møtes ute på den autoritære siden. Dette siste har gitt opphav til det som kalles for hesteskoteorien, der for eksempel venstre- og høyre-radikale har noe av det samme synet på den liberale elendigheten og hvordan man skal sette makt bak politikken. Men de deler også skjebnefellesskap som pariakaste i det politiske etablissementet.

Den viktigste politiske kampen i de siste hundre årene, eller så, har foregått nettopp langs frihets- og autoritetsaksen, mellom frihet og diktatur. Det grunnleggende spørsmålet har vært om individet er underordnet staten, eller om staten er underordnet individet.

Sett fra et liberalt ståsted oppstår problemene når politiske grupper vurderer den tradisjonelle høyre- og venstreaksen som viktigere enn frihetsaksen. Blant en del marxister har det alltid vært snakk om «hovedmotsetningen», altså mellom sosialisme og kapitalisme, eller mellom arbeid og kapital. Et slikt verdensbilde kunne få bisarre utslag, som for eksempel at kommunistiske diktatorer på tross av sine feil og mangler sto på den rette siden av historien, mens sosialdemokrater som Trygve Bratteli eller Oddvar Nordli ikke gjorde det.

Et eksempel er da Rødt-leder Bjørnar Moxnes (liksom) stilte seg uforstående til at Jonas Gahr Støre eksemplarisk nok mente at Ap har et nærere politisk slektskap med Høyre enn med Rødt. «Vi kan bekjempe Høyres politikk og borgerlig politikk innenfor

de demokratiske institusjonene vi har. Vi er ikke et revolusjonært parti. Det var den typen slektskap jeg viste til», uttalte Støre.⁶

Det finnes flust av eksempler på bevegelser og tenkere som er eksplisitt autoritære, for ikke å si totalitære. Så er det de som er i limbo, på glid mot det autoritære, fordi liberalt demokrati, slik de ser det, ikke gir gjennomslag eller løser deres bekymringer: Når islamkritikere har gitt opp det liberale for å finne tilbake til et land med kirkeklokker og uten moskeer, når venstreradikale ser på kapitalismen som et monster som ikke kan temmes i et parlamentarisk styresett. Eller andre som har så bastante ideer om rett og galt at de vil yttringsfrihet og liberale institusjoner til livs for å bremse en utvikling de ikke ønsker.

Da de kommunistiske diktaturene falt på begynnelsen av 1990-tallet og den kalde krigen ble avblåst, var det mange som trodde at verden ville gå inn i en liberaldemokratisk gullalder. Det var i overkant optimistisk. Det siste tiåret har vist oss at liberale demokratier sliter, både under press av egen politikk og feilslag, men også fordi illiberale og autoritære krefter vokser. Populisme i ulike varianter har for alvor gjort sitt inntog i vestlig politikk.

Både ytre venstre og ytre høyre snakker om mer frihet, mer makt til folket, men ønsker politiske systemer der staten er stor og autoritær. De setter som regel opp et felles skjema, der liberaldemokratene fremstilles som udemokratiske elitister og en selv som representanter for folkemakt. Altså et skjema som gir mening for mange velgere. Derfor stemmer de på politikere som hevder at de vil gi makta tilbake til folket, men som i realiteten vil innskrenke demokratiet.

⁶ Abc Nyheter 30.11.18: <https://www.abcnyheter.no/nyheter/norge/2018/11/30/195479603/moxnes-ber-store-oppklare-uttalelse-om-politisk-slektskap?fbclid=IwAR3SKTgDiMsTY86Nq9DENBfhAtViV14GgRgv-ZI9oWuJzXL5snGbbM-qrydk>

Hva er populisme?

Uttrykket populisme har blitt en del av dagligtalen. Det er et begrep som det ikke er lett å bli klok på, men som sjelden er ment som et kompliment. Det blir skrevet mye om fenomenet, men ofte uten at begrepet forklares. I leksikal forstand formidles det at populistere er skeptiske til eliter; har enkle løsninger på komplekse problemer; at de formulerer seg på en måte som folk flest forstår og at de ofte er opptatt av desentralisering av makt. Men begrepet er flytende og vanskelig å avgrense fordi slike trekk er ganske utbredt.

Populisme, slik jeg definerer det her, kan imidlertid utledes av en grunnleggende forestilling om et autentisk folk med en allmenn vilje, eller folkevilje. Om et folk som i egenskap av å være et folk også må ha rett.

Populisme i denne forstanden henger ikke nødvendigvis logisk på greip. Den hviler på feilslutninger som har blitt gitt flere navn. Et av dem er *argumentum ad populum* (argument gjennom folket). Det er ikke uvanlig å gi et argument autoritet fordi mange gir sin tilslutning til argumentet: Hvis mange tror x, så må x være sant. Hvis få tror y, så må y være usant. Det kan høres komisk ut, og er det også til tider. For eksempel hvis noen hevder at La Macarena er en bra låt fordi den er populær.

Argumentum ad populum benyttes ofte som avledningsmanøver (*red herring*) i politisk debatt. I politikk kan det for eksempel hevdes at en president objektivt sett er en god president fordi presidenten fikk flest stemmer. I stedet for å lytte til «kraften i de bedre argumenter», slik den liberale filosofen Jürgen Habermas har bedt oss om å gjøre, er *argumentum ad populum* en annen måte å fortelle oss at det er som det er *fordi det er sånn!* Det er ikke argumentet i seg selv som avgjør dets gyldighet, men hvem og hvor mange som fremmer det, eller sympatiserer med det.

I politikk kan *argumentum ad populum* åpenbart også være en autoritær måte å fremstille argumenter på. Verst er det når *argumentum*

ad populum brukes som retorisk metode for å ekskludere små eller store grupper fra en majoritet, som ifølge argumentet, alltid har rett. Eller rettere: Makt gir rett!

I boka *Populist Radical Right Parties in Europe* skriver forskeren Cas Mudde at høyrepopulistisk demokratiske ideal er «en form for ekstremt majoritetsdemokrati der minoriteters rettigheter bare kan eksistere så lenge de blir akseptert av majoriteten.»

Også populistisk må forholde seg til at majoriteten i de fleste europeiske land er uenig med dem og stemmer «etablert». Det gjør at de kommer i en forklaringskvis. Løsningen er å fylle konseptet «folket» med følelser og nostalgi. Logikken er ikke helt ulik marxistenes «falske bevissthet»: Siden mennesket er underlagt den herskende borgerlige ideologi, ser ikke mennesket sine egentlige og objektive interesser (som i marxismen er klassekamp og sosialisme). De har rett og slett blitt lurt til ikke å vite sitt eget beste.

Det blir gjerne fortalt at vi må skille mellom ufarlig og farlig populisme. Det er en påstand som er riktig, men som likevel ikke treffer helt. Autoritære populistisk, altså populistisk av den farlige varianten, setter ofte opp et borgerkrigsliknende tablå mellom folket på den ene siden, og sine motstandere på den andre. Mildere varianter av populisme er pragmatisk innenfor rammen av liberalt demokrati. Senterpartiets leder Trygve Slagsvold Vedum er en kløpper til å bygge motsetninger, på vegne av landet og folket mot de få. Selv om Senterpartiet muligens kan betraktes som et populistisk parti,⁷ for eksempel med forestillinger om folkelig autentisitet, er det et veldig langt sprang til ytterliggående nasjonalister.

Populismen er altså ikke selvskevet autoritær, men den vektlegger kollektivistiske forestillinger om masse og makt som har et uheldig utglidningspotensial. Derfor er det rimelig å hevde at populismen – i likhet med kritikk av den – også har en ideologisk dimensjon. Det er en ganske avgjørende forskjell mellom en kollektivistisk

⁷ Se Trygve Slagsvold Vedums kronikk i VG 18.08.16, «Folk er ikke dumme». <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/kknXQ/folk-er-ikke-dumme>

forståelse av en autentisk folkemening og en liberal (og da liberal i svært vid forstand) vektlegging av individet som grunnsteinene i en stat.

I Senterpartiet liker man ikke å bli omtalt som populist. Det skyldes naturligvis at de fleste i dag forbinder begrepet med sjåvinisme. Men slik har det ikke alltid vært. På 1960-tallet og fremover var det vanlig at såkalte «grasrotbevegelser» var med på å sette dagsorden i den norske debatten. Mange av disse bevegelsene kalte seg populist uten å rødme. I en artikkel i Dagbladet karakteriserte journalisten Andreas Hompland dem som en «systemkritisk opposisjon mot det vekstorienteerte, ekspertdominerte, sentrumsbaserte og sentraliserende etablissementet. De ble utviklet som en «original blanding», som trakk linjene bakover til bondeopprør «og utover i verda til økologiske samtidsideologar ... Kjernebegrepa var folkelig fornuft, grasrotperspektiv, motekspertise, sentrum/periferi, desentralisering, utanomparlamentarisk aktivitet og direkte aksjonar.»⁸ Dette var altså i en tid der populisme var en hedersbetegnelse, i alle fall om den kom fra venstre, eller fra distriktene.

SV-eren Ottar Brox var en mentor for venstresidens populisme og la vekt på lokal forankring og lokale verdier fremfor sentralisering og urbant ekspertvelde. Hartvig Sætras «Populismen i norsk sosialisme» fra 1971 ble en slags håndbok for venstreorienterte populist. Under EF-striden på begynnelsen av 1970-tallet ble *Populistiske arbeidsgrupper* dannet i Bergen, der Senterparti-ideologen Nils Aarsæther sto sentralt, mens Bjørn Unneberg, selvproklamert populist og stortingsmann for Senterpartiet, ga ut boka «Grønn sosialisme for utkantproletarer» i 1971.

Selv om mye av denne «snille» populismen vanskelig kan eltes sammen med den mer vidløftige og autoritære populismen, lurer forestillinger om et autentisk og ekte folk i sivet.

⁸ Andreas Hompland i Dagbladet 22.09.13, «Populistisk raptus». <https://www.dagbladet.no/kultur/populistisk-raptus/62198621>

Kanskje var Anders Langes inntog i rikspolitikken begynnelsen på slutten for den norske populistrørsla. Lange sto for en helt annen type populisme, mot høye avgifter og stor stat, og han sto langt ute på høyresiden. Men grunntonen den gang var egentlig den samme: et folk med sunn fornuft og allmenn rettferdighetssans som ble overkjørt av Oslo-eliten.

Populisme blir stadig diskutert blant historikere. På femti- og sekstitallet dominerte den amerikanske historikeren Richard Hofstadter ordskiftet, særlig med sin bok *Anti-intellectualism in American Life* og essayet *The Paranoid Style of American Politics* i Harpers Magazine. Hofstadter hadde lite til overs for populisme, og mente den appellerte til primitive instinkter og konspirasjoner. Men han ble stadig kritisert for sin arroganse. Andre historikere hevdet dessuten at populisme først og fremst måtte tolkes som massebevegelser mot sosial urettferdighet, og at de verste uttrykkene for konspirasjonsteorier var produkter av sin tid som ikke nødvendigvis skulle tolkes bokstavelig. Det spørs om ikke de sistnevnte innsigelsene er underdrivelser, hvis vi ser på dagens radikale populistere, der konspirasjonsideene står så sentralt i det politiske vokabularet.

Folket

Hva populismens utglidninger innebærer er ikke gitt, men en mulighet ble beskrevet av italienske Umberto Eco i hans berømte og ganske forutseende essay «Ur-fascismen» fra 1995.⁹ Her beskriver Eco det han kaller «kvalitativ populisme», som en motsetning til «kvantitativ populisme». Med sistnevnte mente Eco ganske enkelt demokratier der individuell frihet er hovedprinsippet, men der man også følger flertallets beslutninger. For Ur-fascismen er det annerledes. Folket er tenkt som en kvalitet (og individet en abstraksjon), altså en idé om folket som en «monolittisk enhet med en felles vilje», som har et ganske guffent potensial:

⁹ Umberto Eco i *The New York Review of Books* 1995, «Ur-Fascism». <https://www.nybooks.com/articles/1995/06/22/ur-fascism/>

Siden ingen stor gruppe av mennesker kan ha en felles vilje preten-derer føreren å være folkevilljens fortolker. Når borgerne ikke lenger har mulighet til å delegere makt, kan de heller ikke handle; de blir utkalt for å spille folkets rolle. Ergo er Folket bare en teatralisk fiksjon. For å få et innblikk i kvalitativ populisme trenger vi ikke lenger Piazza Venezia i Roma eller stadion i Nürnberg. I vår fremtid vil vi finne TV og internett-populisme hvor emosjonelle svar fra en utvalgt gruppe vil presenteres som Folkets røst ... Hvor enn vi finner en politiker som drar i tvil parlamentets legitimitet fordi det ikke lenger representerer Folkets røst, kan vi kjenne lukten av Ur-fascismen.

Eco treffer rimelig godt. Gjennom historien har etiketten *folkefiender*, selve juvelen i ultrapopulisme, vært et fast innslag i demagogens vokabular. Man behøver ikke smake lenge på ordet for å forstå den potensielle effekten av det: Enten er du med oss (folket) eller så er du mot oss! Uenighet er forræderi! Den radikale populismen hvil-ler på en moralistisk anskuelse som avviser at det finnes genuine interessemotsetninger i «folket».

For å illustrere absurditeten og den underliggende trusselen i begrepsbruken: Tsar Nikolai II og Lenin brukte begge begrepet «folket» hyppig. Ingen av dem var kjent for å være store demokra-ter. Begge var kjent for å sette makt bak ordene, for ikke å si en geværmunning eller en konsentrasjonsleir. At størrelser som Hit-ler, Mao og Stalin brukte det er også godt kjent. I senere tid renner det ut fra president Trump med jevne mellomrom; eller fra Tyrkias Erdogan.

For om det eksisterte en allmenn vilje, kunne potentaten innsettes uten moralske skrupler. Demokratiet kunne avskaffes. I og med at alt det andre er utenfor malen, utenfor folkevilljen, kan det vanske-lik betraktes som annet enn støy, som skadeverk mot nasjonens ve og vel.

De tyske nasjonalkonservative i tiden før andre verdenskrig snakket om «folkekroppen», Volkskörper, der man sammenlignet staten og samfunnet som en kropp der alle legemsdeler var avhengige av

hverandre (gjett hvem som var hodet?), og der svake ledd, sykdom og fremmedlegemer måtte skjæres vekk. I rendyrket form finner vi den i totalitære statsformer, både under Hitler og Stalin. Kommunistene brukte lignende analogier i sine ikonografier: Hammer og sigd og partiemblemet som symboliserte arbeidere, bønder og den intellektuelle eliten, som alle jobbet mot et felles, entydig mål.

Et utdrag fra Quislings tale (titulert som Den virkelige folkeviljen) på Akershus slott i 1942 er illustrerende:

Fordi vi representerer livsviljen i det norske folk, fordi vi har sett klart og sett riktig og fremdeles har rett i vår bedømmelse av situasjonen og framtiden, og fordi vi under den foreliggende situasjon er nasjonens eneste mulighet til redning i denne store krise, derfor representerer vi, enten vi er i flertall eller i mindretall, den virkelige folkevilje.¹⁰

Det er altså når populistene mener alvor med det de sier om folkeviljen og dens fiender at ting begynner å skje. For hvordan forholder vi oss i det hele tatt til de som har onde hensikter, som ønsker ulykke over selveste folket?

Det er påfallende at *f*-en i *folket* nesten alltid vokser jevnt og trutt i retning den politiske periferien. På ytterfløyene er folket og deres egen ideologi en og samme ting, og det deklameres med den største selvfølgelighet. Det er heller ikke veldig overraskende. En av ideologienes jernlover er at toleranse og demokratisk anlegg smuldrer opp jo lenger ut av sentrum ideene forsvinner. Det henger sammen med den tiltagende kompromissløse forestillingen om egen rettshaffenhet. Om en tro som er så sterk, glødende og universelt rettferdig at den er objektivt sann og ufravikelig og derfor skal og må gjelde alle. Det er altså snakk om det liberale demokratiets antitese.

Det er ikke dermed sagt at alle som snakker om folket med stor *F* er fascister in spe. Ecos underliggende poeng er at forestillinger om folkefiender er en logisk følge av kvalitativ populisme. Ved å

¹⁰ Vidkun Quisling hos *Virksomme ord*: «Den virkelige folkeviljen». <http://virksommeord.no/tale/2444/>

stille opp en ganske snever kategorisering av politiske meninger og moralske kvaliteter som skulle kjennetegne et folk, har man egentlig trukket en linje mellom tilhørighet og den fremmede. En slipperey slope, så å si: Jo snevrere grense man setter, desto galere kan det gå.

Fremskrittspartiet

I Norge står naturlig nok Fremskrittspartiet i sentrum av populistmedebatten. En del debattører, særlig et stykke ut mot venstre, har ønsket å skyve partiet ut i det «farlige» landskapet. Det er ikke helt tilgjort. Fremskrittspartiet har i hele sin levetid, helt siden Anders Langes tid, hatt innslag av helt opplagt problematisk høyrepopulisme. Det kommer stadig utspill fra enkelte i partiet som har høy Trump-faktor. Men det blir feil å sette Fremskrittspartiet i bås med autoritære og rasistiske partier.

«Anders Langes parti til sterk nedsettelse av skatter, avgifter og offentlige inngrep» ble dannet som et anti-establishmentparti, mens innvandring knapt var et tema. Frp har ingen bakgrunn i fascistiske bevegelser, slik for eksempel Sverigedemokratene og Rassemblement National (Nasjonal samling), tidligere Front National, har. Frp har alltid hatt en stor liberalistisk fløy, og partiet omtaler seg selv som liberalistisk. Frp har aldri deltatt i noen organisasjon sammen med andre høyrepopulistiske partier i Europa. De har derimot søkt samarbeid med etablerte partier på høyresiden. Viktigst er likevel at Frp – selv om man kan være aldri så kritiske til dem – ikke er et parti der man kan trekke i tvil at de står trygt på liberaldemokratisk grunn. Frp vil ikke forby Koranen, eller bygging av moskeer i Norge.

Frp er det partiet av betydning som står lengst til høyre i norsk politikk. Derfor er det ikke så mystisk at det har vært en del tvilsomme innslag i Frp opp gjennom historien. Som regel har de blitt ekskludert eller skjøvet ut på andre måter.

Debatten om Frp er viktig i populismesammenhengen. På den ene siden er det fornuftig å holde et «godt øye» med dem. For deres samarbeidspartnere i regjeringen er det opplagt også en smertegrense for hvor langt partiet kan bevege seg i populistisk retning. At Frp har valgt å bli et styringsparti har etter hvert fostret mange ansvarlige og dyktige politikere. De som frykter en oppblomstring av radikal høyrepopulisme i Norge bør tenke over hva som vil skje med et isolert Frp i «fri dressur», der de ansvarlige og moderate skyfles ut av ledelsen.

Det er viktig at populismebegrepet ikke blir en stedfortreder i en stillingskrig. Det er betydelige forskjeller i den populistiske faunaen, også på høyresiden. Hvis Frp til stadighet får høre at de er like ille som halvfascister ute i Europa, kan resultatet bli et parti som oppgir den moderate linjen og kanskje splittes opp. Det kan gå troll i ord, og vi blir sittende igjen med et nytt parti som fanger opp en mer radikalt innstilt velgermasse.

Samarbeidet med Frp gir en pekepinn på hvordan vi i fremtiden vil kunne møte høyrepopulisme, også blant de som står svært langt til høyre. Blant de som er kritiske til samarbeid nevnes det at Hitler kom til makten på skuldrene til naive konservative politikere. Det er selvfølgelig en ekstrem analogi, men den er ikke helt uten mening. Parlamentarisk samarbeid med fløypartier betinger at det har en modererende eller stabiliserende effekt på dem. På sikt kan det bli vanskelig om det reises en mur mellom fløypartier og andre, både fordi de underliggende premisene for at folk stemmer på dem kan være komplekse og dyptgripende, men også fordi demokratier går med underskudd hvis så mange stemmer går til spille over tid.

Bildet blir ikke mindre komplisert av at en del av de høyrepopulistiske partiene ønsker en sosialkonservativ, nesten sosialdemokratisk politikk. Slik sett har også sosialdemokratiene kommet i populismeskvis noen steder. Ikke minst fordi de kjemper om en del av det samme velgersegmentet. I Danmark på en slik måte at Sosialdemokratiet har åpnet for parlamentarisk samarbeid med det høyrepopulistiske Dansk Folkeparti (DF). Det er ikke lenge siden

DF ble betraktet som spedalsk fra sosialdemokratisk hold, selv om DF gjentatte ganger erklærte at de lå tettere på sosialdemokratene enn den borgerlige blokken på viktige områder. Men under valgkampen i 2015 uttalte daværende partileder Helle Thorning-Schmidt at hun gjerne vil samarbeide med DF: «Det er alltid en åpen dør til Dansk Folkeparti.» Det er innvandringsspørsmålet som har vært det vesentlige skillet mellom de to. Undertiden har Sosialdemokratene fått en strengere politikk på området, mens DF har blitt noe rundere i de retoriske kantene. Dette illustrerer at mye av populismen som brer om seg ikke uten videre kan inndeles langs tradisjonelle skillelinjer.

Kapittel 2: Det liberale demokratiets institusjoner

Pluralisme og utopi

Et viktig grunnelement, kanskje det aller viktigste, for liberalt demokrati, er ideen om verdipluralisme. Med pluralisme menes spredning av makt, men også en gjensidig tillit til hverandres ønsker om et godt samfunn. Pluralisme kan ganske enkelt oversettes til mangfold. «Pluralisme» er en motsetning til det absolutte.

Et fellestrekk blant radikale høyre- og venstrepopulister, er viljen til å fikle med maktfordelende institusjoner for å få direkte og udiskutabelt gjennomslag for endringer. Veien fra beslutninger til gjennomføring skal ikke treneres av rettsvesen eller mindretallsvern, men gjennom direkte makt. Da er det viktig å sikre politisk kontroll over rettsvesen og lovgivende forsamlinger, slik at ingen kan legge hindringer i veien for «det egentlige folkets vilje», også kjent som partiets og/eller sterkemannens vilje. Det er altså ikke bare politiske saker kanonene rettes mot, men også det politiske systemet; liberalt demokrati.

Det som gjerne kjennetegner autoritære ideer, er troen på en eller annen form for fullbyrdelse av historien. Det vil altså si at mennesker egentlig, selv om de kanskje ikke vet det selv, har ett sett med grunnleggende egenskaper og behov som peker i én retning, mot et felles gode. Hvis vi tror noe annet, har samfunnet feilet. Når autoritære snakker om ett folk, er det akkurat dette de mener: Mennesker

har blitt lurt til å tro at det finnes ulike veier og ulike oppfatninger av hva det gode og rettferdige er. Derfor er det staten, partiet eller massenes oppgave å vise veien frem mot kollektiv velstand og lykke, *for det egentlige folket*. Med dette tankesettet har de autoritære legitimert sin egen maktpolitikk: Det staten vil, er til det beste for folket, og folket, det er staten. Med basis i en forestilling om staten og statens makthavere som forvaltere av denne ene ideen om det objektivt gode, som handler på mandat fra folket («the real people»), fremstår det også utenkelig at denne skulle gi fra seg makten til noen andre. Det ville være å slippe det onde inn over dørstokken.

Vi snakker om politiske krefter, som på mystisk vis, fremstiller fremtiden som forutbestemt. Om politiske krefter som gladelig rir på kaotiske tidevannsbølger: Vi har egentlig ingenting vi skulle ha sagt. Vi er alle styrt av krefter som er større enn oss selv, nedfelt i historisk lovmessighet eller tidens elv. Om det er klassemotsetning eller nasjonens sjel, vil krise føre oss inn på rett spor, i en ustoppelig utvikling.

Liberal demokrati fanger opp det filosofen Immanuel Kant en gang beskrev som «the crooked timber of humanity». Kant viste til at mennesker er skapninger som ikke kommer i én utgave eller har de samme mål i livet. Mennesker finner på mye rart, og er ikke bare fornuftsvesener. Liberal demokrati gjenspeiler det – for noen – sørgelige faktum at vi aldri vil kunne bli perfekte sosiale skapninger i et perfekt tilrettelagt samfunn, der alle opplever og erfarer verden på samme måte og oppfører seg etter en oppsatt plan.

Et liberal demokrati vil derfor, av «natur», aldri kunne være et perfekt samfunn. Liberal demokrati er rot og kompromisser, men med et solid rammeverk av nasjonalstat og lover.

Liberal demokrati er rotete fordi det *skal være* rotete. Mennesker er så ulike og med så mange forskjellige preferanser, legninger, interesser og normer, at om de skal involveres i demokratiet (og det skal de), må resultatet bli det motsatte av strømlinjeformet. Satt på spissen kan vi si at frihet også er frihet til å ta valg som ikke er bra

for en. Det samme gjelder for liberalt demokrati som sådan. Et liberalt demokrati kan komme i alvorlige selvpåførte problemer.

På den annen side er det heller ingen andre styreformer som kan lede oss til perfekte samfunn der alle er fornøyde. Det liberale demokratiets styrke er at borgerne har mulighet til å uttrykke misnøye og velge andre ledere, i motsetning til i autoritære stater, hvor dette er langt vanskeligere, for ikke å si umulig.

Liberalt demokrati er altså det motsatte av det vi kaller utopiske ideer. Store Norske Leksikon beskriver utopier som forestillinger om et «idealsamfunn, beskrivelse av et godt samfunn, eller den form for samfunn et individ eller en gruppe lengter etter, eller forsøker å virkeliggjøre.» De som tror på utopier ønsker altså det de oppfatter som det «egentlige Gode». Problemet med utopier er at de som regel kolliderer med andres mangel på innsikt i det gode. Men det finnes en løsning for alt: Ideen om *Det Gode* var fornufstens seier over materien og den skitne virkeligheten, mente noen av antikkens tenkere.

Når utopier går fra ren teori til statsformer, har konsekvensen som oftest vært autoritære samfunn. Det er ikke det menneskelige potensial som er blitt fullbyrdet, men snarere maktens absolutte potensial.

Noe forenklet kan vi si det slik: Jo mer du tror du har rett, jo sikrere du er på at du står for *Det objektivt gode* – at dine meninger kan redde verden –, desto lettere kan du komme til å tro at motparten står for det motsatte – Det objektivt onde. Og desto mer opprørende er deres feiltagelser. Hvis du tror at din egen lære kan redde menneskeheten, hva da med de som er uenige med deg? Da er veien kort til å se ned på mennesker som ikke deler synspunktene dine. Motsetninger oppfattes som fiendskap, motstandere som antagonister, som motarbeider ditt forsøk på å nå ditt storslagne mål. Slik kan det moralske universet snus på hodet: Den som vil det gode ender opp med å bli «onde», med å bringe ulykke og lidelse over andre.

Pluralisme forutsetter altså at mennesker er ulike, med ulike behov og moralske verdsett. Pluralismen forutsetter altså at mange av våre ideer og ønsker er uforenlige, og at den eneste måten dette kan løses på, er å leve med kompromisser. Pluralismen forutsetter altså at vi skal være enige om å være uenige, og derfor også tolerere hverandres syn. Men begrepet toleranse er ofte misforstått. Filosof Lars Fr. Svendsen har formulert det på en klar og tydelig måte:

Toleransen krever at vi aksepterer andres rett til å leve på andre måter, tenke andre tanker og uttrykke andre oppfatninger enn våre egne. Den krever slett ikke at vi skal bifalle alt dette, bare at vi avstår fra å tvinge andre til å leve, tenke og uttrykke seg som oss. Tvert imot er toleranse fullt forenlig med en kraftig kritikk av det man tolererer. Imidlertid har denne toleransetanken degenerert i nyere tid, og den er blitt tolket dit hen at den skulle kreve et bifall eller en anerkjennelse av det man tolererer. Det er en misforståelse av toleransens logikk, siden toleranse bare er mulig under forutsetning av at man ikke bifaller det som tolereres. Tvert imot er det uhyre intolerant å kreve et bifall av alle andre levevis og tenkemåter. Selv om genuin toleranse alltid inneholder et element av fordømmelse, hviler den på et dypere fundament av forståelse for nødvendigheten av en pluralitet av overbevisninger og levevis for at individuell frihet og et liberalt samfunn skal kunne eksistere.¹¹

Vi har altså, ideelt sett, en grunnleggende tillit til hverandre, selv om vi kan være dundrende uenige. Som et nasjonalt fellesskap med mange ulike oppfatninger om rett og galt, og med mange ulike kulturer, har vi altså ingen entydig visjon om et slags «alle tings mål». Politikk er forhandlinger, og det er helt naturlig at makt fordeles på flere hender og at regjeringer kommer og går.

Om å kontrollere makta

Samfunn styrt av utopiske eller storslagne ideer har uten unntak råtnet fra innsiden.

¹¹ Lars Fr. H. Svendsen på Civita.no: «Hva er toleranse?». <https://www.civita.no/politisk-ordbok/hva-er-toleranse>

Årsaken til at det har blitt slik, er for det første at makten i en autoritær stat mangler innsyn og kontroll. Makten er satt til å passe på seg selv, mens kritikk av makten som kommer utenfra har blitt slått hardt ned på. For det andre, og da er vi tilbake til sitatet fra Kant, så har mennesker en tendens til å gjøre det de kan, når de kan. Uten noen form for regulering og muligheter for straff, vil mange gripe anledningene som byr seg. Mennesker nær makten har kært til seg privilegier, posisjoner og rikdom, stikk i strid med utopiens idealer.

I liberale demokratier er det stor oppslutning om en samfunnskontrakt og et lovverk som skal sørge for at makten ikke samles på få hender. Liberalt demokrati er en institusjon som skal sørge for at ulike ideer og oppfatninger om hva det gode er, har noenlunde like betingelser. Vi skal kunne ytre oss fritt, velge våre ledere og makten skal stå ansvarlig for folket.

USA var som kjent en smeltedigel av immigranter som skulle forenes i én nasjon. Den amerikanske konstitusjonen fra 1787 åpner med den berømte frasen *We the people of the United States*. Det var grunnlovsfedrene, på vegne av folket, som deklarte konstitusjonen, grunnloven. Grunnprinsippene i loven var frihet, rettsstat og maktfordeling (eller spredning av makt). Det var pluralisme som lå til grunn for frasen *We the people*. Det forstår man best gjennom den amerikanske uavhengighetserklæringen fra 1776:

Vi mener det er en selvnynnende sannhet at alle mennesker er født like, at de alle har fått visse umistelige rettigheter av sin skaper, og at retten til liv, frihet og streben etter lykke er blant disse. Vi mener at regjeringer er innstiftet blant menneskene for å sikre disse rettighetene, og at de bygger sin rett til å styre på samtykke fra dem de styrer over. Når en styreform blir slik at den skader disse formål, har folket rett til å avskaffe den og sette opp et nytt styre, bygd på de grunnsetninger og organisert i de former som synes best skikket til å sikre velferd og lykke.

Grunnlovsfedrene var svært skeptiske til for stor sentralmakt, etter erfaringene fra Europa, der kongemakt og despotier undertrykte politisk, religiøs og personlig frihet.

Grunnlovsfedrene fryktet også flertallstyranni. Den mest kjente av grunnlovsfedrene, Benjamin Franklin, var også en sterk kritiker av det som den gang ble oppfattet som demokrati, nemlig majoritetsstyret. Franklin, som var en stor retoriker, formulerte det slik: «Democracy is two wolves and a lamb voting on what to have for lunch. Liberty is a well-armed lamb contesting the vote.»

Kort oppsummert mente grunnlovsfedrene at grunnloven skulle innrettes på en slik måte at den skulle beskytte enkeltindividet og sivilsamfunnet fra staten og majoritetens overgrep. Det lå også til grunn for at USA ble en føderal republikk der de enkelte statene skulle ha høy grad av selvstendighet.

Den franske opplysningsfilosofen Charles Montesquieu hadde avgjørende innflytelse på utformingen av både konstitusjonen og uavhengighetserklæringen. Ifølge Montesquieu måtte et samfunns lover garantere for borgernes frihet. Han mente at friheten bare kunne ivaretas hvis den politiske makten var delt mellom tre uavhengige institusjoner, en lovgivende makt (folkevalgt parlament), en utøvende makt (Konge/regjering) og en dømmende makt (domstolene). Dette kjenner vi i dag som maktbalanse og maktfordelingsprinsippet, selve kjernen i det liberale demokratiet.

Den norske grunnloven av 1814 var direkte inspirert av den amerikanske grunnloven og ideene til Montesquieu. Det samme gjelder de fleste andre liberale konstitusjoner, både i Europa og andre steder.

Den norske maktfordelingen presenteres slik på Stortingets egne hjemmesider:

I Norge har vi tre statsmakter: Stortinget, regjeringen og domstolene. Stortinget er den lovgivende, bevilgende og kontrollerende makt. Det vil si at Stortinget vedtar Norges lover, bevilger penger over statsbudsjettet og kontrollerer at regjeringen følger opp Stortingets vedtak. Regjeringen er den utøvende makt. Det betyr at regjeringen har ansvar for å iverksette Stortingets vedtak. Regjeringen har dessuten

det politiske initiativet og foreslår saker for Stortinget. Stortingsrepresentantene kan også fremme forslag, såkalte representantforslag. Domstolene er den dømmende makt. De dømmer på bakgrunn av lovene Stortinget vedtar. Kongen i statsråd har rett til å benåde straffedømte, men ellers kan hverken Stortinget eller regjeringen gripe inn i domstolenes avgjørelser. Domstolene har på sin side mulighet til å avgjøre om lovene Stortinget vedtar, er i overensstemmelse med Grunnloven.¹²

Makt korrupperer, derfor er det viktig for demokratiet at makt sirkulerer. Det er fristende å misbruke makt, særlig når man har utsikter til å sitte lenge ved makten. I stater som er inne i en autoritær utvikling er det nesten uten unntak slik at det gjøres om på valglovene, gjerne slik at sjefen kan sitte til evig tid.

Praktisk talt all historisk erfaring har vist at slike endringer først ender i det som omtales som majoritetstyranni, altså en stat der individers og mindretallets rettigheter blir kraftig redusert og kneblet av de som påberoper seg flertallsmakten, for deretter å ende i regelrette autoritære stater med flust av korrupsjon og nepotisme, og der muligheter for politisk innflytelse har forsvunnet.

Overnasjonalitet, nasjonale fellesskap og nasjonalisme

Tryin' hard to recreate, what had yet to be created ...

What a Fool Believes, McDonald/Loggins

Selv om mange europeiske stater er unge, består de fleste av gamle fellesskap. Eller det vil si, de består ofte av en majoritet og ulike minoriteter. Etter verdenskrigene, etter imperienes død, ble fellesskapene formalisert gjennom nasjonalstater.

I nasjonalkonservativ mytologi blir vi ofte servert nostalgier om en

¹² Stortinget.no: «Fordeling av makt», <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Storting-og-regjering/Fordeling-av-makt/>

gyllen fortid, fra den gang nasjonen var autentisk og homogen. Som regel stemmer ikke dette. Få nasjoner kan skryte på seg å være av urfolk.

Den franske filosofen og historikeren Ernest Renan (1823-92), som hadde sine nasjonalkonservative perioder, kjente godt til urfolkmytens begrensninger. Kjent for sin selvironiske stil skrev han i essayet *Hva er en nasjon*: «Historisk glemsel og feiltolking er avgjørende elementer i nasjonsbygging. Det er derfor fremveksten av historiske studier er en stor trussel mot nasjonalisme.» Hundre år senere skrev den tsjekkiske statsviteren Karl Deutsch ganske nådeløst (og enøyd): «En nasjon er en gruppe mennesker forent i feiltagelser om egen slekt og i en felles forakt for sine naboer.»

Det tyske keiserriket, Østerrike-Ungarn, osmanriket og det russiske imperium var alle flerkulturelle. I mellomkrigstiden, etter imperienes fall, og frem til årene etter andre verdenskrig var «alle» nasjonalister, selv kommunistene. Nasjonalstater skulle bygges. Fellesnevneren var ønsket om selvstendighet og frigjøring. Men under denne fernissen av enighet eksisterte svært ulike og konfliktfulle oppfatninger av politikk, samfunn, klasser, og ikke minst nasjonalstaten. Også den gang, og særlig i årene etter første verdenskrig, var nasjonalisme og definisjonsmakten over nasjonalstaten kilde til politisk turbulens, etter hvert også krig. Hvordan skulle en nasjon se ut, hvem er folket og hvem er legitime representanter for dette folket?

Den gang, som nå, var den overbyggende ideen om nasjonen å samle folk med samme språk og lovverk, men altså i varierende grad samme kultur. Da, som nå, kom minoriteter i skvis (i Norge, for eksempel samer, kvener og jøder).

De av dere som har sett TV-serien *Babylon Berlin* har fått et innblikk i mellomkrigstidens Tyskland. Berlin var en metropol, full av intellektuelle kosmopolitter, av frie kunstuttrykk, personlig frihet og hedonisme og lovløshet (som også bidro til dens fall). På universitetene ble gamle «sannheter» og nasjonens guder utfordret. Berlin blomstret av «eliter» i full utfoldelse, lysår unna de fleste

andre og ganske rurale områdene i Tyskland, der tradisjonene forble nesten uberørt. I mange tyskeres øyne representerte det frisinnede Berlin det usunne i litteratur og kunst, en hån mot det tyske og autentiske, mot folket, og en hån mot nederlaget i den første verdenskrig. Langt på vei synergerte de nasjonalkonservative med den fremvoksende nazismens ideer om «nasjonal økonomisk uavhengighet» og revansje over den tapte verdenskrigen, samlet i en felles forakt for det liberale, globaliserte utsynet som manifesterte seg i den svake Weimar-republikken. Blant nasjonalister og mange konservative raste man mot det moralske forfallet, mot vestlig dekadanse i massekulturen. Etter hvert piplet mye av forakten som kjent over i ren antiparlamentarisme og forakt for demokratiet. Det er nesten ubegripelig å tenke seg at et land med så mange ulike ideer og verdier, med så mye progressivt i omløp, på kort tid skulle ende opp i den tilbakeskuende hypernasjonalistiske og totalitære voldens makt og konformitet.

I statsvitenskapen skiller man gjerne mellom begrepene *statsborgerlig nasjonalisme* og *etnisk nasjonalisme*. Den første er en politisk orden hvor statsborgerskap, språk, likhet for loven og demokrati er limet i det nasjonale fellesskapet (slik vi kjenner det i Norge). Den andre er en kulturell og hierarkisk orden hvor det nasjonale fellesskapet samsvarer med opprinnelseskultur og historie, og i sin ekstreme form, rase eller etnisitet.

I den glimrende polske Netflix-serien *1983* illustreres det gjennom den nasjonalistiske generalen og kuppmakeren Kazimierz Swietobór. Den uredde Swietobór er usikker på om militærmakt kan beskytte Polen mot dets største fiende, som er et «nytt imperium», slik han beskriver det: «Imperiet er ikke åpenbart. Du ville tatt imot det med åpne armer. Forført av løfter om velstand og frihet. Og så, før du aner ordet av det, ville identiteten og suvereniteten din, og den kulturelle tilknytningen din fjernes. Solgt ... tusen ganger på det frie marked Jeg vil heller dø som polakk, enn å bli det imperiets undersått.»

Med alle forbehold om TV-underholdningens dramaturgi og

overdrivelser, reflekterer Swietobór den militante nasjonalismens indre logikk, som har fått solid fotfeste i dagens Polen. Logikken er slett ikke uten en viss mening. Swietobór uttrykker frustrasjon over globaliseringens rotløshet, slik den faktisk oppleves av mange. I Swietobórs verden er rotløshet mangel på identitet, og den som ikke har en identitet kan heller ikke være fri. For Swietobór er nasjonal maktutøvelse på diktaturets premisser uttrykk for virkelig frihet, altså kontant frihet *fra* globaliseringens tentakler. Her glir Swietobór over i fascismen, men likevel med utgangspunkt i mer gjengse nasjonalistiske forestillinger: Individuer som ikke kan være frie som atomer, fordi individet er en abstraksjon som kan komme bort fra det som virkelig betyr noe: Den kollektive opplevelsen av tilhørighet, historie og kultur, uten innblanding utenfra.

I boka *Tilbake til Lemberg: Om opphavet til begrepene folkemord og forbrytelser mot menneskeheten*, gir forfatteren, folkerettsjuristen Philippe Sands, gode beskrivelser av mellomkrigstidens motsetninger. Det er påfallende hvor lite de grunnleggende sett har endret seg: By sto mot land, eliter mot massebevegelser, utdannede verdensborgere (eliter) i byene mot kirke og konservative ideer. Kommunistene mot høyreradikale. Demokrater mot autoritære. Det var slett ingen enighet om hva nasjonale fellesskap skulle være den gang heller.

Den som tror at jødehatet i det moderne Europa først ble et stort problem med Hitler, bør lese Sands. Antisemittisme var som en irrasjonell blodigle i den identitetspolitiske «krigen» som bølget frem og tilbake i tiårene før og etter første verdenskrig.

Over store deler av Sentral- og Øst-Europa florerte vanvittige ideer om jødemakt. Pogromer var hyppige. Antisemittiske nasjonalister av ymse slag hauset opp stemningen, for jødene utgjorde en eksistensiell trussel mot det egentlige folket, slik de oppfattet det. Men først og fremst fungerte jødene som forfallets og modernitetens førsteeksempler. Som katalysator og prygelknabe for de sterke kreftene som ønsket reaksjonære og etnisk-nasjonale statsformer: Jøden som illojal, uten røtter i nasjonen, som «rastløse sjeler», som marxister og som kristusmordere med skumle planer.

Boka til Sands er egentlig en fremstilling av hvordan vi fikk et internasjonalt lovverk. Den handler også om hvordan overnasjonalitet ble mottatt i gamle og nye nasjoner.

For eksempel påla Versailles-traktaten (gjennom Minoritetstraktaten av 1919) det nye Polen å beskytte sin jødiske minoritet. De skulle ha rett til å praktisere sin tro, sitt språk og å opprette egne skoler. Det likte ikke de polske makthaverne, vel vitende om det sterke nærværet av antisemittisme blant polakker, fordi de ville være herrer i eget hus. Ingen skulle stå over nasjonal suverenitet. Problemer var i anmarsj, som Sands skriver: Blant polske jøder sto valget mellom assimilasjon eller trøbbel. Imens skulle folkerettsjuristene Hersch Lauterpacht og Raphael Lemkin utforme internasjonal jus, henholdsvis menneskerettighetene (forbrytelser mot menneskeheten) og folkemordskonvensjonen. Ved å lese *Tilbake til Lemberg* får vi et innblikk i hvor vanskelig prosessen skulle bli. Å introdusere en fungerende internasjonal rett i den vestlige verden ble oppfattet som innblanding i interne forhold, selv når dette innbefattet det vi i dag kaller forbrytelser mot menneskeheten. Etter andre verdenskrig skulle pipa få en annen lyd. Det var langt på vei ideene til Lauterpacht og Lemkin som lå til grunn for tiltalen mot nazistene i Nürnberg, og ikke minst for etableringen av FN, og senere EU.

Den nye bølgen av nasjonalisme som sveiper innover oss ser ut til å gjenreise skepsisen mot overnasjonale ordener. Igjen er tonen at nasjoner selv skal ordne opp i egne anliggender. Internasjonale avtaler og overnasjonale fellesskap blir fremstilt som trusler mot nasjonal suverenitet, i store og små spørsmål. Menneskerettigheter blir mistenkeliggjort. Ytringsfrihet, demokrati og behandling av minoriteter er spørsmål som hvert enkelt land må finne ut av selv, fordi hvert enkelt land har sin egen historie og egne røtter. At mennesker skulle ha universelle rettigheter fremstilles som liberal verdiimperialisme.

Det var Lauterbacht som skulle være hovedarkitekten bak det som senere ble konvensjonen for sivile og politiske rettigheter: Enkeltpersonen skulle ha ukrenkelige konstitusjonelle rettigheter, og de

kunne gå til en domstol for å få disse rettighetene bekreftet. Verken staten, regjeringen eller majoriteten kunne behandle sine borgere etter eget forgodtbefinnende. Statens makt måtte temmes i en tid der nasjonal suverenitet var absolutt, der stater kunne tillate seg hva som helst mot egne borgere, så lenge det skjedde innenfor landets grenser.

Det sier seg selv at maktfordeling og uavhengige domstoler, både internasjonalt og nasjonalt, er nødvendig for at en slik rett overholdes. Likevel finnes det fremdeles stater i Europa som hevder at brudd på menneskerettighetene og politisk undertrykkelse er indre anliggender.

Innslagene av ulike grader av etnisk nasjonalisme bryter også spektakulært med liberaldemokratisk tradisjon og ideene om pluralisme. Her sammenfaller forestillinger om det *egentlige folket* med forestillinger om homogene folk med lik etnisk og kulturell bakgrunn. Nasjonen er ikke summen av ulike ideer, fellesskap og konflikter i stadig forandring. I stedet er nasjonen summen av en snever forståelse av historien. Den som definerer fedrelandet og folket. Som både er folkets vei og folkets endemål. Med andre ord er nasjonen en mytologisk størrelse, på grensen til panteisme. Altså en tro, der guden, som er i alle ting, er blitt erstattet med nasjonen.

Men selv om alt dette ikke holder mål, kan det utmerket henge følelsemessig på greip. Eller som Silvia Francescon, leder av European Council of Foreign Relations' kontor i Roma uttalte til Weekendavisen (28.9.18).»Problemet er, at vi ikke befinner oss i rasjonalitetens verden, men i forestillingenes og magefornemmelsenes verden.»

Nasjonalisme, et entydig onde?

Overnasjonalitet, globalisering og innvandring har endret Europa. For noen er dette en god ting (endring, fremskritt, solidaritet), for andre er det en kile som har blitt slått inn i fellesskapene, noe utrygt som tærer på tillit og verdier. Hva om begge «har rett»?

Selv om nasjonalkonservatisme gjerne forbindes med det reaksjonære, og at det ofte forholder seg slik, er det også mulig å betrakte den som tilbakeholdenhet i en globalisert og flyktig verden. De nasjonalkonservative vektlegger nasjonale fellesskap og er opptatt av langsomme forandringer, tradisjoner og felles historie og verdier. En nasjon, hvis «vinger treffer fortiden med den ene og fremtiden med den andre», som den polske nasjonalskalden Adam Mickiewicz skrev i dikteposet *Dziady*. Det avgjørende er hva nasjonalt fellesskap innebærer; om det er et pluralistisk fellesskap eller et ekskluderende fellesskap, om det er liberalt eller illiberalt. Det er viktige nyanser.

Selvfølgelig er det noen som hevder at all nasjonalisme er et onde. Ikke minst i Sverige, hvor tidligere statsminister Fredrik Reinfeldt uttalte at «Ursvenskt är bara barbariet. Resten av utvecklingen har kommit utifrån.» Her ligger noe av klangbunnen for høyrepopulismen: Majoritetsbefolkningen får høre at ens egen kultur er konstruert, falsk og lite verneverdig.

Statsviteren og antropologen Benedict Anderson argumenterte i klassikeren *Forestilte fellesskap* (1983) for at den moderne nasjonalstaten og dens påståtte kulturelle egenart er oppstått som følge av nasjonsbygging. På begynnelsen av 1900-tallet eksisterte ikke engang forestillingen om en etnisk nasjonalidentitet i befolkningen mange steder. Landegrensener er ofte mer eller mindre tilfeldige resultater av politikk og makt.

En kritikk av Anderson er at det er feil å avgrense «forestilte fellesskap» til et modernitetsfenomen. I vid betydning kan man hevde at alle sivilisasjoner – kanskje også kulturer – i en viss forstand er konstruert og alltid har vært det. Men Anderson hevdet aldri at kulturer ikke oppleves som ekte, selv om de i en eller annen forstand er konstruerte.

Et annet eksempel er sosialantropologen Ernest Gellner, som stilte det snertne spørsmålet «Har nasjoner navle?». Altså: Er nasjonalstater født ut av en kulturell livmor? Gellner selv mente at noen nasjoner har mer navle enn andre, mens de fleste nasjoner nesten

ikke har navle i det hele tatt. Estland er, ifølge ham, kroneksempelen på en navlefri nasjon. På begynnelsen av nittenhundretallet eksisterte ikke engang *forestillingen* om en estisk identitet. Landegrensene er ofte mer eller mindre tilfeldige, og nasjonal identitet er noe man skaper av praktiske og politiske årsaker, mente Gellner.

Problemet med slike teorier, som hos Gellner og Anderson, er at alle kulturer, overalt og til alle tider, i utgangspunktet har vært konstruerte. Kultur er som kjent det motsatte av natur, men ikke meislet i stein.

Forskeren Asle Toje minnet oss på en replikkveksling mellom sosiologiprofessor Gudmund Hernes og historikeren Kåre Lunden: «Hernes spurte seg om det norske i det hele tatt fantes? Selvbildet måtte derfor plukkes fra hverandre: Flagget hadde vi stjålet fra Danmark, 17. mai hadde vi lånt av Gregor VIII. Tjuvgods alt sammen. Med drepene saklighet svarte Lunden at Hernes, ut fra dennes egen logikk, ikke kunne eksistere. For Hernes bestod jo utelukkende av grunnstoffene oksygen, hydrogen, karbon og så videre, som finnes overalt, og således ikke er særegne for Hernes.»¹³

Begrepet nasjonalisme kan være forvirrende, fordi de aller fleste, selv de mest innbitte globalister, jo er tilhengere av nasjonalstaten i en eller annen form. I sin opprinnelige form er nasjonalisme noe som vokste frem på 1700- og 1800-tallet, gjerne som en liberal idé om uavhengighet, demokrati, språklig fellesskap og parlamentarisme. Selv om ordet fremstår som et skjellsord i dag, er det altså ikke så lenge siden nasjonalisme var en ganske bred og akseptert term.

De store katastrofene i det forrige århundre var resultater av nasjonalismens verste sider. Under den første verdenskrig døde ti millioner soldater til liten nytte, i en nesten helt meningsløs orgie av nasjonalistisk militarisme. Hitlers avsyndige nasjonalsosialisme ble på mange måter kroken for døra for å snakke om nasjonalisme i de bedre salonger.

¹³ Asle Toje på NRK.no: «Finnes Thomas Hylland Eriksen?» https://www.nrk.no/ytring/finnes-thomas-hylland-eriksen_-1.8393415

I dag forbinder vi gjerne nasjonalisme med den autoritære versjonen, den som innebærer en homogen oppfatning av kultur og etnisitet, og som gjerne omtales som nativisme. Et gjennomgående prosjekt i nativismen er å gjenopprette nasjonens rykte og historie, som de mener har blitt skitnet til av liberale og kulturmarxister. I Tyskland har høyrradikale AfD gjort det til en stor sak å gjenopprette noe av Tysklands tapte ære. En av partiets sentrale talsmenn, Björn Höcke, har vært svært kritisk til Holocaust-minnesmerket i Berlin, og uttalte på et folkemøte i Dresden at «Tyskland er det eneste land i verden som plasserer et skammens monument midt i hjertet av hovedstaden.» Det vi ser er altså nasjonalismens gjenoppvåkning i noen av dens mest uspiselige former.

Dette er en reaksjon på at europeere så lenge har blitt fortalt at de ikke får lov til å være stolte av landet sitt, vil nativistene hevde. Det er lett å avfeie alt dette som tøv. En del har imidlertid, i sin iver etter å forhindre mer nasjonalistisk galskap, glemt at mange mennesker føler en nær tilknytning til landet de lever i.

Glemt at de er bekymret over at verden og landet slik de kjenner det skal forsvinne. Noen undervurderer andres grunnleggende behov for trygghet, nære sosiale nettverk, og ikke minst våre behov for anerkjennelse. Det er altså ikke mulig å føle på noe som ikke kan forklares logisk og stringent. Slike ting som ikke alltid kan måles på en vekt eller fanges opp av statistikker.

Noen beskriver nasjonalisme som klanstenking, og dermed den moderne individualismens rake motsetning. Det har noe for seg, men er samtidig et uttrykk for overbærenhet og feilslutninger. Det er langt fra alle europeiske borgere som kjenner seg igjen i en moderne verden der identitet er flytende. Slik de oppfatter det er den antinasjonalistiske argumentasjonen dypt urettferdig: I land utenfor Vesten er det å tilhøre en bestemt kultur eller en bestemt nasjon et uttrykk for stolthet og frigjøring, samtidig som det er tabu for en europeer å føle på den samme stoltheten og tilhørigheten.

Det er i dette forklaringsvakuumet høyrepopulismen har funnet

sin base. De tilbyr en fortelling om anstendige mennesker som er truet av utlendinger og andre utenforstående, mens eliter tramper på dem.

Spørsmålet er om det er mulig å si at man er stolt av landet sitt i dag uten å skape rabalder. Pakker man det inn i beskrivelser av et land med menneskerettigheter og flerkultur, som et politisk moderne rammeverk i en globalisert verden, går det stort sett greit. Men det er ikke fullt så enkelt å snakke med stolthet om nasjonens kultur, tradisjon og historie. Når folk uttrykker bekymring over innvandring, har det falt lett for andre å skyve disse bekymringene over i den mørkebrune tradisjonen, der de tas imot med åpne armer.

Det har blitt skapt en avstand mellom befolkningsgrupper på denne måten, og radikale populistere eksperter på å fange den opp, og ikke minst blåse den opp. Populister er følelsesryttere som ser seg tjent med mistillit. Tillit er en forutsetning for at liberalt demokrati og velferdsstaten skal fungere og overleve. Kritikerne hevder at den etablerte politiske eliten langt på vei er skyld i det som har blitt til-litskrise. Det fremheves at den høye innvandringen til Europa har skjedd over hodene på den jevne borger. Det hevdes at EU har slukt lokal makt og at beslutninger tas langt vekk, uten demokratisk forankring blant de menneskene beslutningen berører. Det hevdes at arbeidsplasser forsvinner og ulikheten mellom fattige og rike øker, som følge av at elitene er mer opptatt av global handel enn å sikre arbeid med anstendige lønninger for sine egne.

De politiske elitene har undervurdert hvordan mange opplever og oppfatter det nye Europa. De populistiske partiene har tatt definisjonsmakten og gjort disse sakene til sine egne. Populistene er ikke sene å be, og presenterer alle mulige utfordringer som elitenes svik mot eget folk. Da er vi ved kjernen av den populistiske stormen.

Populistene forteller oss, med ganske stor bravur, at de politiske elitene har brutt samfunnskontrakten mellom topp og bunn. Det som en gang var et folk som stolte på sine ledere har nå blitt et folk uten lederskap. Politikerne snakker på vegne av egne interesser og egne

tilhengere, eller om folk som bor helt andre steder. Da må folket, altså det virkelige folket, ta saken i egne hender. Noen må ta jobben og vise lederskap, og den jobben er populistene villige til å ta.

Korrupsjon, kleptokrati og institusjonenes betyding

Uten mat og drikke, duger helten ikke. Noe lignende kan sies om demokrati: Uten sterke institusjoner og kontroll over korrupsjon duger demokratiet ikke. Ifølge Transparency International er to tredeler av landene de har undersøkt det vi kan kalle for gjennomkorruperte.¹⁴ Det hadde selvsagt vært en takknemlig oppgave å kunne stadfeste at slike tall viser en klar korrelasjon mellom illiberale regimer og korrupsjon, men så enkelt er det dessverre ikke.

Ifølge den svenske statsviteren og direktør ved forskningscenteret *Quality of Government* ved Universitetet i Göteborg, Bo Rothstein, er *favoritisme* kjernen i det korruperte.¹⁵ Favoritisme kan bety at stat og marked favoriserer sine egne gjennom stortilt korrupsjon (nepotisme), men også at visse grupper i samfunnet gis særfordeler. Rothstein mener at demokratier ikke er garantister mot korrupsjon og favoritisme. Uten institusjoner og «governance» som sørger for økonomisk transparens og upartiskhet i forvaltningen, faller tilliten til makten som en stein. Med lav tillit til egne politikere, formyndere eller politi, blir tilliten mellom borgere tilsvarende lav. Mennesker har en grunnleggende og universell rettferdighetssans. Folk vil behandles likt. Ulikt fordelt rikdom smerter altså mindre enn at folk grabber til seg rikdom og privilegier på urettmessig vis. Sagt på enkelt vis: Å stå i kø er til å holde ut. Men om noen sniker i køen fordi de kjenner dørvakten, mister folk tålmodigheten (og tillit til dørvakten). Hvis likhet for loven ikke blir praktisert, mister folk tillit til loven. Rothsteins anliggende er altså at demokratier ikke kan etableres på skikkelig vis før nepotisme, korrupsjon og favoritisme kommer under

¹⁴ Transparency International: «Corruption Perceptions Index 2017» https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017

¹⁵ Bo Rothstein hos Scientia: «The Core of Corruption» <https://www.scientia.global/professor-bo-rothstein-the-core-of-corruption/>

institusjonell kontroll. Høy tillit genereres først og fremst gjennom høy kvalitet i samfunnsstyringen, mener Rothstein.

Da sitter vi igjen med store problemer «på begge sider». Demokratier med høy grad av korrupsjon blir ustabile. Politikerforakten stikker dypt og gir grobunn for populisme. På den andre siden er populismen ofte dominert av nepotistiske politikere. Italia er sånn sett et skoleeksempel på korrupte politiske eliter, dårlige institusjoner, favorittisme, lav tillit, store protestbevegelser, og ikke minst korrupte populistiske (som Silvio Berlusconi)¹⁶. På den andre siden av Atlanterhavet sitter en korrupt president omgitt av korrupte, valgt inn på en flom av misnøye fra velgere som mener seg forbigått på de fleste områder i livet.¹⁷

I Brasil ble den autoritære militaristen og diktaturapologeten Jair Bolosnaro valgt til president. Det er altså prisen for at politikerne i tiden etter militærdiktaturet ikke etablerte et styre som kunne motvirke korrupsjon – og ikke minst at de selv var korrupte.

Lærdommen er at demokratier uten institusjoner som kan motvirke korrupsjon på en skikkelig måte, til slutt vil møte en vegg av antidemokrati. Paradokset er at misnøyen kanaliseres over til politikertyper som vil etablere politisk makt der institusjonene er underlagt politikertypene selv. Slike regimer ender alltid opp som gjennomkorrupte, helt uavhengig av ideologisk innretting: Cuba, Venezuela, Brasil eller Russland.

Liberal demokrati har den fordel at makten er underlagt innsyn og uavhengige rettsforhold. Mye korrupsjon vil altså på et eller annet tidspunkt bli avslørt. Vi har gode uavhengige ordninger og organer for å avdekke ulovlige forbindelser mellom makt og pengeinteresser. Det motsatte er tilfellet i de aller fleste autoritære stater, der de

¹⁶ Se for eksempel BBC 09.05.14: The many trials of Silvio Berlusconi explained. <https://www.bbc.com/news/world-europe-12403119>

¹⁷ Peter Wehner i *The New York Times*: «The Full-Spectrum Corruption of Donald Trump» <https://www.nytimes.com/2018/08/25/opinion/sunday/corruption-donald-trump.html>

som skal kontrollere makten er kontrollert av makten selv. I de tilfeller noen blir tiltalt for korrupsjon, er det gjerne med det formål å rydde unna politiske motstandere eller økonomiske konkurrenter.

Russland er et kroneksempel på en sterk stat der politisk kontroll og de såkalte oligarkene er sammenvevet i et korrupt gjensidighetsforhold. Oligarki betyr at både den politiske og økonomiske makten ligger hos et fåtall mektige familier og forretningsfolk. Selv et land som Venezuela, der idealet var en sosialistisk statsform, utviklet seg nesten umiddelbart til nepotisme så god som noen, der presidenten og hans venner, familie og allierte som så nytte av ham, puttet penger i egen lomme. Hugo Chavez' datter, María Gabriela Chávez, regnes i dag som en av Venezuelas rikeste.¹⁸

Penger er en fristelse uavhengig av politisk ideologi, og lærdommen fra historien er at makt uten uavhengig rettsstatlig kontroll gir penger i banken for den politiske eliten og de som beriker dem igjen. En korrupt stat gir heller ingen velfungerende kapitalisme. Reell markedsøkonomi må være underlagt regulering, transparens og likhet for loven. Kleptokrati gir elendige konkurransevilkår, skreddersydd for de som er korrupt tilknyttet den autoritære makten. Det er det vi kaller nepotisme.

Maktskifte

Når autokrater har lukket døren for reelle valg og tatt kontroll over institusjonene, er det for sent å angre. At protester er nytteløst er kongstanken bak å utvide presidentmakten eller annen makt, legge beslag på domstoler og medier og sette munnkurv på kritikk som reises mot statsmakten: Du skal ikke fortelle sannheten til makta (speaking truth to power). Det er dette som virkelig skiller liberalt demokrati fra den autoritære stat.

¹⁸ Daniel Lansberg-Rodriguez i *The Atlantic*: «How Do You Solve a Problem Like Maria Gabriela?» <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/08/how-do-you-solve-a-problem-like-maria-gabriela-venezuela/379167/>

Den liberale rettsstaten garanterer for retrettmuligheten, for gjennomstrømming av makt. Som i tillegg til flertallsbeslutninger også garanterer grunnleggende friheter og rettigheter, som sprer og balanserer makt, og dermed setter grenser for flertallets og politikens makt over mindretall og enkeltmennesket.

De autoritære vet å skreddersy lovverket på en slik måte at de i overskuelig fremtid ikke er avhengig av mer enn simpelt flertall i suspekterte valg for å ha full kontroll. Valgordningene sørger for at eget parti får ekstrem gevinst av å være største parti, slik at sammensettingen av parlamentet gjør vedtak til en ren formalitet. Ingen forhandlinger.

Autokraten vil, før eller senere, oppleve at støtten i befolkningen daler. Da er løsningen å stramme skruen ytterligere, styrke sentralmakten, gjøre det enda vanskeligere, eller umulig for opposisjonen, samt å vri valgordninger og parlamentariske prosedyrer enda lenger i retning enevælde.

Dilemmaet er naturligvis derfor at en despot som Putin også er populær: Demokrati betyr folkestyre, hvordan kan da en demokrat være imot at Putin styrer butikken alene, med et solid folkelig mandat i ryggen?

Men spørsmålet er ikke hvorvidt det blir holdt valg. Selv i Sovjetunionen ble det holdt valg, riktignok fullstendig ribbet for reell opposisjon. Men valg skulle de ha. Det viser mest at selv tyrannier trenger et skinn av legitimitet. Stalin skal visstnok ha sagt at det viktigste ikke er hvem som vinner valget, men hvem som teller stemmene.

I de ny-autoritære statene fikses som regel valgsystemene slik at de gir enorme fordeler for det styrende partiet. Ungarns valgsystem er innrettet slik at det største partiet får uforholdsmessig mange plasser i parlamentet.¹⁹ Parlamentets sammensetting gjenspeiler altså

¹⁹ Michael Meyer-Resende hos Carnegie 2018: «Is Europe's Problem Illiberal Majoritarianism or Creeping Authoritarianism?» <https://carnegieeurope.eu/2018/06/13/is-europe-s-problem-illiberal-majoritarianism-or-creeping-authoritarianism-pub-76587>

ikke det reelle valgresultatet. The winner takes it all. Sist valg fikk regjeringspartiet Fidesz 49 prosent av stemmene og hele 67 prosent av setene. Det er ikke stort bedre i Polen, der regjeringspartiet PiS fikk 38 prosent av stemmene, men 51 (!) prosent av setene (så må det legges til at også valgsystemer som er opprettet av liberale kan ha mangler i form av muligheter som gjør det mulig for autoritære å tilrane seg makt).

Hvis det styrende partiet likevel ligger dårlig an, fikses selve valget. De kan altså tape valget, men vinne opptellingen. En rapport fra Freedom House, *Breaking Down Democracy: Goals, Strategies, and Methods of Modern Authoritarians* fra 2017 viser til fulle hvordan autoritære stater opererer. Land som Russland, Ungarn, Venezuela og Tyrkia kommer særdeles dårlig ut.²⁰

Sett fra et liberaldemokratisk ståsted er det to forhold som er avgjørende for valgsystemet:

1. Valgene skal være frie og rettferdige. Har opposisjonen fri rett til å organisere seg? Har de rimelig tilgang til mediene? Blir medlemmer av opposisjonen forfulgt? At valg skal være frie og rettferdige virker innlysende. Men det er de ikke i autoritære stater.
2. Det neste valget skal være like fritt og rettferdig som det forrige. De som får flertall og danner regjering kan gjøre inngrep som begrenser demokratiet. Da vil naturligvis ikke neste valg være fritt og rettferdig. For at valgene skal ha gyldighet skal det være representativt, det vil si at valgets mindretall er representert ved opposisjonen i parlamentet, der de reelt sett kan utøve både maktfordeling og ansvarliggjøring.

²⁰ Arch Puddington hos Freedom House 2017: «Breaking Down Democracy: Goals, Strategies, and Methods of Modern Authoritarians» https://freedomhouse.org/sites/default/files/June2017_FH_Report_Breaking_Down_Democracy.pdf

Kapittel 3: Populisme og det som verre er

Hvordan kan vi vite hvem som er autoritær?

Radikale populistere blir stadig omtalt som autoritære i mediene, men ofte uten at dette forklares. Ytterst få politiske partier har programfestet at de er autoritære. Heller ikke de som er autoritære. Tvert i mot vil de hevde at de er langt mer demokratiske enn andre partier. Det er derfor en vanskelig oppgave å gi gode forklaringer på den omtalen de får.

Et sted å begynne er med Ockhams barberkniv. Hvis valget står mellom to mulige hypoteser, og begge hypoteser stiller likt, da er det mest sannsynlig at den enkleste er den riktige. Hvis et politisk parti fremstår autoritært, omgås autoritære og fremmer autoritære ideer, så er de gjerne autoritære, selv om de hevder at de ikke er autoritære.

Radikale populistere har en del åpenbare fellestrekk. De deler den samme forakten mot liberale og liberalt demokrati. En rekke radikale populistpartier uttrykker samtidig beundring for – eller samarbeider med – autoritære typer.

De er særlig opptatt av at folket ikke blir hørt, altså at den demokratiformen vi har ikke er demokratisk. Retorikken som kommer fra partiene er ofte krass og fordømmende, gjerne konspiratorisk, der det hevdes at de politiske elitene med fullt overlegg har ført folk

bak lyset og at de kun er ute etter å tjene egne interesser. Partiene er som regel sammensatte bevegelser som består av euroskeptikere og innvandringsmotstandere, men også med solide innslag av høy-
reradikale. Bevegelsene balanserer mellom det ekstreme og det mer moderate på en slik måte at det fremstår ullent nok til å tiltrekke seg ulike velgergrupper.

Det viktigste tegnet på autoritære trekk blant radikale populistiske partier finner vi i deres historie. Rassemblement National i Frankrike har røtter i en den franske fascismen. Sverigedemokratene har en lignende fortid. På venstresiden finnes en rekke populistiske partier med en nær fortid i den kommunistiske bevegelsen.

Høyrepopulistiske ledere fra Frankrike, Nederland, England og Ungarn var de første til å gratulere Donald Trump med valgseieren. En av Trumps tidligere strateger, Steve Bannon, reiser rundt i Sør-Europa for å motivere radikale høyrepopulister i Europa til «nasjonalistisk revolt» inspirert av valgseieren til Trump.²¹ Bannon har blitt mottatt som en helt av blant andre Marine Le Pen, og var aktiv i valgkampen for Italias høyre-radikale Lega Nord. Under et masse-møte i Frankrike, med Le Pen til stede, messet Bannon: «La dem kalle deg rasist, xenofob, nativist, homofob og kvinnehater – og bær det som en hedersmedalje».

Selv om Bannon neppe mente dette bokstavelig, kan det vanskelig tolkes som annet enn ren identitetspolitikk på vegne av den hvite majoritet. Her ligger ikke et spor av invitt til andre. I tillegg henverder han seg utvilsomt til store segmenter av tilhengerskaren som opplagt har rasistiske og reaksjonære dragninger.

Radikale populistere ser mot øst for å finne allierte. Marine Le Pen mener at Russland og Frankrike bør samarbeide for å redde verden

²¹ Natalie Nougayrède i *The Guardian* 06.06.2008: «Steve Bannon is on a far-right mission to radicalise Europe» <https://www.theguardian.com/commentis-free/2018/jun/06/steve-bannon-far-right-radicalise-europe-trump>

fra globalisering og islamsk fundamentalisme.²² Den tidligere lederen av det britiske høyre-radikale UKIP, Nigel Farage, har uttalt at Putin er den statslederen som han beundrer mest.²³ Som takk for komplimentene fra ytre høyre har Putin finansiert en rekke av partiene og brukt sine trollfabrikker til å spre falske nyheter for å skape kaos og bedre vekstvilkår for høyrepopulistiske partier.

Ute på høyrefløyen, der patriotisme tradisjonelt har stått sterkt, har den tidligere KGB-mannen Putin og Russland, altså Europas største sikkerhetspolitiske trussel, blitt til et forbilde. Langt ute på venstrefløyen har Trump blitt å foretrekke fremfor den liberale eliten.

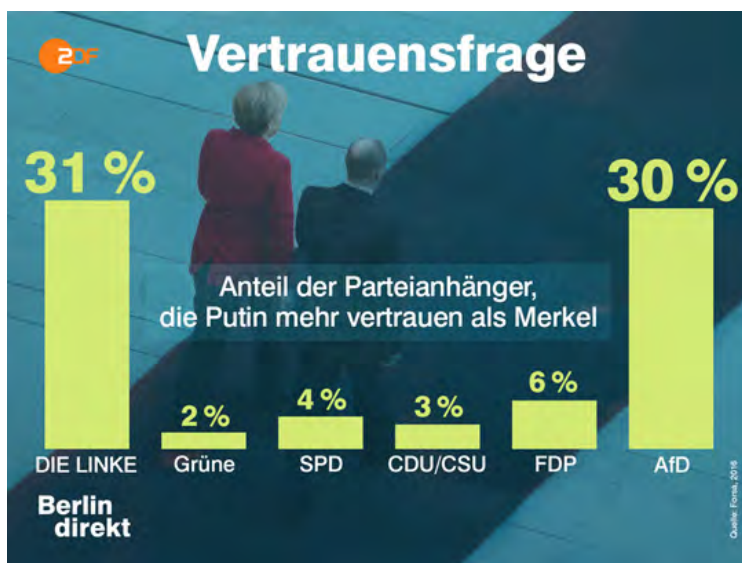
En fjerdedel av setene i Europaparlamentet tilhører populistiske partier, både til høyre og venstre. Tendensen er at disse utgjør en pro-russisk blokk i Strasbourg. Noen omtaler den som den rødbrune alliansen. Det er interessant at høyre-radikale Gyllent Daggry og venstre-radikale Syriza, begge fra Hellas, langt på vei er samstemte i synet på Russland. Det er også kjent at Syrizas utenriksminister la sitt første besøk til Kreml, etter sigende både for å pleie omgang, men også for å be om penger. Et annet venstreradikalt parti, spanske Podemos, er også i overveiende grad pro-Putin.

«Den uhellige» alliansen mellom høyre- og venstrepopulister og Putin er ikke uten støtte i velgermassen. For eksempel publiserte tyske Die Welt (31.8.16) en meningsmåling som viste at mange tyskere har større tillit til Putin enn til Merkel. Særlig i områdene som tidligere utgjorde kommuniststaten DDR var dette tydelig. Der svarte hele 23 prosent at de foretrekker Putin. Dette er områder med den største arbeidsløsheten i Tyskland, men paradoksalt nok også med den minste tilstrømmingen av flyktninger, uten at det

²² Aftenposten 24.03.17: «Marine Le Pen: – Russland og Frankrike bør samarbeide for å redde verden fra globalisering og islamsk fundamentalisme» <https://www.aftenposten.no/verden/i/8ak11/Marine-Le-Pen--Russland-og-Frankrike-bor-samarbeide-for-a-redde-verden-fra-globalisering-og-islamsk-fundamentalisme>

²³ Alina Polyakova hos *World Affairs* 2014: «Strange Bedfellows: Putin and Europe's Far Right» <http://www.worldaffairsjournal.org/article/strange-bedfellows-putin-and-europe-s-far-right>

minsker entusiasmen for det høyreradikale AfD. Meningsmålingen viste også at sympatien for Putin var klart størst hos populistiske velgere. I både AfD og venstreradikale Die Linke har nesten en tredjedel av velgerne større tillit til Putin enn til sin egen forbundskansler. Grafen under, fra en undersøkelse av den tyske fjernsynsstasjonen ZDF, illustrerer hesteskoteorien ganske tydelig.

OVERSATT: Tillitsspørsmål: Andel av velgere som har større tillit til Putin enn til Merkel.

Vi lever i en periode der autoritære regimer tar seg til rette, og der en amerikansk president gir autoritære regimer og ledere stadig større legitimitet. Det bidrar til en todeling av verden, der liberale regimer etter hvert må ta et valg. Vil de være unnfallende, slik det ofte er nå, eller vil de være prinsipielle når det gjelder demokrati og menneskerettigheter – ikke bare i ord – men også i handling? Selv om det finnes gode strategiske og økonomiske argumenter for å gå stille i dørene, spesielt når det gjelder land som Kina og Saudi-Arabia, kan også unnfallenhet koste oss i lengden. Autokrater, eller autokrater in spe, ser gjerne mot Kina for å finne bekreftelse på at økonomien kan gå så det suser uten demokrati.

Stimuli og respons

Ulike radikale grupperinger ser nytteverdien i et urolig landskap. På den radikale høyresiden fortelles historien om masseinnvandring og nasjonalstatens endelikt. Venstreradikale lar høyreradikale gjøre grovarbeidet for seg, fordi krise i den kapitalistiske verden er en forutsetning for en sosialistisk omveltning. Ytterfløyene gjør felles sak, slik de har gjort tidlige i historien, mot den demokratiske orden. Budskapene deres om den tonedøve eliten og det egentlige folket ser helt likt ut på overflaten. Hos noen radikale blir kritikk av deres egne programmer omtalt som «forakt for folket.»

Hvis en av yttersidene i politikken begynner å vokse og egge til konflikt, vil den andre siden gjerne våkne, og kanskje vokse, den også. Gjensidig radikaliserer er historisk ganske forutsigbart. I slike prosesser er det heller ikke uvanlig at sentrum skaller av til ytterkantene. Det politiske sentrum blir stående i limbo. De blir rådville når de mister støtte, og usikre på egen plattform. Det åpner selvfølgelig for kaosryttere med radikale programmer. Radikale partier som før har vært små, har blitt til noe man må regne med. Men noen ganger skjer avskallingen også innad i eget parti.

I Storbritannia er den venstreradikale lederen Jeremy Corbyn Labour i ferd med å renske partiet for sosialdemokratiske tillitsvalgte.²⁴ Moderate blir sakte, men sikkert, frosset ut.

Den politiske situasjonen i Storbritannia er snudd på hodet. Det er som The Economist skrev på lederplass:²⁵ Midten har falt ut av britisk politikk.

De konservative styres av isolasjonister og opportuniste, og de

²⁴ The Independent 07.09.18: «Chuka Umunna pleads with Corbyn to 'call off the dogs' after Labour centrists suffer no-confidence votes» <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/chuka-umunna-jeremy-corbyn-call-off-dogs-centrist-moderate-hard-left-a8528136.html>

²⁵ The Economist 03.06.17: «The middle has fallen out of British politics» <https://www.economist.com/leaders/2017/06/03/the-middle-has-fallen-out-of-british-politics>

Europa-vennlige er skjøvet ut på sidelinjen. Med sin lange liberal-konservative tradisjon, er ikke partiet lenger til å kjenne igjen. Samtidig puster et Labour som ikke lenger er sosialdemokrater, Theresa May i nakken. Det i et land der Labour tradisjonelt har gjort det dårlig når de har gått til venstre.

Venstrepopulismen er ikke like påtrengende som sin høyrevridde halvbror, men hører også med i bildet. *Syriza* i Hellas og *Podemos* i Spania er eksempler på venstrepopulistiske partier med svært radikale programmer. I og med at de etablerte partiene taper terreng, er det kanskje bare et spørsmål om tid før tomrommet, etter for eksempel sosialdemokratene, også fylles opp av partier tilhørende på den ytterste venstrefløyen. Rødt her hjemme øker innimellom sin oppslutning på bekostning av Arbeiderpartiet, og er kanskje interessant å forstå som en tendens.

Populistiske partier har foreløpig ikke mer enn i snitt rundt 15 prosents oppslutning i Europa. De mest radikale av dem har enda mindre oppslutning. Derfor er populistenes fremstillinger av seg selv som talsmenn for «det virkelige folket» absurd. «Det er ingen grunn til å få panikk ... I alle fall ikke ennå», uttalte Cas Mudde til Dagsavisen.²⁶ Han påpekte at «det store flertallet velgere vender høyrepopulismen ryggen i de aller fleste vestlige land – de kommer sjelden over 12–15 prosent.» Det høres i overkant optimistisk ut. Populistene har oppslutning om en stor og betydelig minoritet, og mange av deres velgere kommer fra sosiale kår som ikke har fått ta særlig del i velstandsøkningen. Ganske mange som fremdeles sokner til tradisjonelle partier, eller blant dem som ikke stemmer, har også sympati med flere av høyrepopulismens kjernesaker, som innvandring og EU. Mange av dem stoler ikke på politikere, medier og næringsliv.

«Jeg vil at de skal snakke om rasisme hver eneste dag», sa Steve Bannon til *The American Prospect*: «Hvis venstresiden insisterer på identitetspolitikk og vi insisterer på økonomisk nasjonalisme, så

²⁶ Dagsavisen 24.05.18: «Råd til Støre: – Ikke følg etter høyrepopulistene» <https://www.dagsavisen.no/innenriks/rad-til-store-ikke-folg-etter-hoyrepopulistene-1.1147960>

vil vi knuse Demokratene.»²⁷ Bannon er ikke dum. Problemet er hvordan vi skal forholde oss til det. Skal høyrenasjonalister diktere og sette agenda, eller bedrive politisk utpressing? Eller kan det være at det er forhold i kart og terreng som må rettes opp, fordi det er rett og rimelig? Hvor lenge kan prinsipper tviholdes hvis store deler av befolkningen sier nei, og dermed faller ut av demokratiske prosesser? Er det smart av det politiske sentrum å avvise alt det som populistene snakker om på impuls?

De etablerte partiene står derfor overfor et dilemma. Skal de lytte til populismens velgere og deres bekymringer, eller snu ryggen til dem? Hva vil skje på sikt om de velger det siste? Bli«problemet» borte da, eller vil det vokse? Og – har mange velgere legitim grunn til å være bekymret eller misfornøyd?

Fra populistisk hold er det vanlig å hevde at forkjempere for liberalt demokrati ikke har tillit til velgerne, fordi vi frykter velgere som flokker om radikale partiet og ideer. Det stemmer på sett og vis. Det har hele tiden ligget innbakt i pluralismen, at vi også skal tolerere tanker og ideer som er fiender av demokratiet. Vi kan til og med hevde at demokratiet er til for tanker og ideer som utfordrer makten, men som det fra et rent maktperspektiv kan være fristende å forby. Det er dette som kalles for et liberalt dilemma. Vi kan også kalle det et demokratisk paradoks. I dagens Europa kommer den største trusselen mot demokratiet via stemmeseddelen. Demokratiet kan altså ta livet av seg selv, via demokratiske institusjoner, som valg og parlamentarisme.

Paradokset gir seg utslag i en del pussigheter. For eksempel at en del som høylydt klager over at de blir kneblet selv blir tilhengere av en ideologi eller bevegelse som ikke er demokratisk. De er altså tilhengere av å kneble andre, gitt muligheten. Litt av den samme motsetningen er tydelig når radikale klager over demokratisk underskudd og at de blir overkjørt av elitene, samtidig som de støtter statsledere og korruperte eliter som undergraver demokratiet.

²⁷ The American Prospect 16.08.17: «Steve Bannon, Unrepentant» <http://prospect.org/article/steve-bannon-unrepentant>

Selv har jeg hatt mange diskusjoner med folk ute på fløyene om demokratiet. De argumenterer ofte ganske likt: Innføring av autoritarianisme kan være demokratisk og legitimt så lenge flertallet ønsker det. Likheten mellom ytterfløyene skyldes nok at de opplever et slags skjebnefellesskap: På begge fløyer eksisterer en oppfatning om at det bestående systemet er råttent og at en radikal omveltning er nødvendig. På begge fløyene har man en oppfatning om folkemakt som strider mot liberaldemokratiske prinsipper. På begge fløyene stoler man ikke helt på hvordan det demokratiske storsamfunnet vil reagere om de selv skulle få flertall.

Hvorfor stemmer folk på populister?

Innvandring

Årsakene til at velgere flokker seg til radikal populisme blir diskutert hele tiden. Analysene spriker, men det er liten tvil om at et felles referansepunkt er innvandring og identitet. Folk trekker mot populismen fordi de føler seg marginalisert. De trekkes mot fortellinger om eliter som bare er opptatt av egne storstilte og overnasjonale prosjekter og interesser, som i sum har gjort Europa til et Europa de ikke kjenner igjen. Det mest potente uttrykket for dette er innvandringen, som har skjedd i et rasende tempo, og slik den fremstilles, uten folkets samtykke. For mange av velgerne er dette eksistensielle spørsmål, et være eller ikke være for egen kultur, sikkerhet og verdier. De føler at deres egen uro blir møtt med forakt.

Det heter seg at den som har en hammer ser spiker overalt. Den høye innvandringen, som for mange i Europa innebærer en dramatisk endring av nabolag, og den manglende viljen fra den etablerte politikken til å snakke om det, har ført til at mange velgere velger den hammeren høyrepopulistene strekker ut til dem. Høyredemagoger er eksperter på å omskape sosial og økonomisk usikkerhet blant hvite til et spørsmål om etnisitet og religion. Innvandringen blåses opp til enorme proporsjoner, til et spørsmål om eksistensiell overlevelse. Det skaper raseri fra den andre siden, med anklager

om rasisme, ofte rettmessig. Det tragiske er at slike rasismeanklager bare bekrefter det verdensbildet som er skapt av høyredemagogene, hos de som har fått en hammer, hos de som selv mener at de ikke er rasister.

Det er ikke sikkert at økonomi og ulikhet er så viktige drivere som noen vil ha det til. Det er heller ingen tall som entydig kan understøtte at det er de utstøtte og marginaliserte som stemmer høyrepopulistisk. I en lengre artikkel i Aftenposten skrev for eksempel journalist Øystein Kløvstad Langberg om tall som viser at oppslutningen ikke er spesielt høy blant ufaglærte eller arbeidsledige, men at oppslutningen er størst i lavere middelklasse.²⁸ Høyrepopulister gjør det også bra i land som gjør det godt økonomisk og sosialt, slik som Sveits, Nederland, Norge, Danmark og Sverige. Dette er noe Civitas Jan Erik Grindheim skrev en utførlig rapport om i 2018.²⁹ I valgkampen i 2017 kom det gjentatte ganger påstander om at høyrepolitikk fører til høyrepopulisme. Gjennom en analyse av åtte land der høyrepopulistiske partier har fått en oppslutning på mer enn 10 prosent i de siste parlamentsvalgene, er det snarere slik at høyrepopulistiske partier har gjort det godt i land som har hatt sentrum-venstre- eller storkoalisjonsregjeringer. I land der tilliten til politikk og rettsvesen er god, hvor det ikke er spesielt høy arbeidsledighet, hvor få føler seg utenfor det gode samfunn og hvor innbyggerne generelt sett er godt fornøyd med livet og har tro på fremtiden.

I Aftenposten skrev Langberg om en studie ved Harvard, gjort av professorene Pippa Norris og Ronald Inglehart. Funnene gir betydelig støtte til en teori om at opprøret er en kulturell motreaksjon mot mange tiår med progressiv og liberal politikk: «Folk protesterer altså ikke primært på grunn av sin økonomiske situasjon, men fordi de er ukomfortable med ting som høy innvandring og økt etnisk mangfold. Ifølge denne teorien spiller folks grunnleggende

²⁸ Aftenposten 14.09.18: «Finanskrisen hjalp populistene, men det er ikke de svakeste som gjør opprør» https://www.aftenposten.no/meninger/kommentar/i/8w85JE/Finanskrisen-hjalp-populistene_-men-det-er-ikke-de-svakes-te-som-gjor-oppror--Oystein-K-Langberg

²⁹ Jan Erik Grindheim 2018: «Skaper høyrepolitikk høyrepopulisme?» <https://www.civita.no/publikasjon/skaper-hoyrepolitikk-hoyrepopulisme>

politiske syn og personlighet en viktig rolle. Brexit er et godt eksempel: Folks holdning til dødsstraff forteller mye mer om sannsynligheten for å ha stemt for Brexit enn deres sosiale klasse og inntektsnivå.»³⁰ En innsigelse her kan være at det ikke er lett å vite hva som er høna og hva som er egget. Innvandring og økonomi henger sammen og kan være vevet inn i hverandre. Men de populistiske partiene er heller ikke entydige. Der de fleste fremmer en tilnærmet gammelsosialdemokratisk økonomisk politikk, er andre langt mer frihandelsorientert.

Oss mot eliten

For en som er fortvilet og forbannet kan hammeren fremstå som det eneste verktøyet man har. Om du har rimelig grunn til å føle fortvilelse og sinne er underordnet. For mange går rullegardinen ned uansett.

Følelser og flokkmentalitet spiller en rolle når velgere flokker seg rundt sinte og autoritære ledere og partier. Mange Trump-velgere er klar over at mannen ikke er helt god. Like fullt støtter de Trump, fordi han stikker fingeren i øyet på det de forakter. Trump-velgerne er altså ikke bare ute etter «det rette», men ute etter en slags hevn. Hevn, slik de oppfatter det, over elitene i Washington, kaksene på Wall Street og mediene, som ikke har gjort annet enn å klø hverandre på ryggen. Hevn over urbane liberalere som har snakket ned den hvite arbeiderklassen.

Under den årlige teaterprisutdelingen Tony Awards i New York i 2018 gikk Robert De Niro ut på scenen og ropte: – Jeg vil bare si en ting. Fuck Trump. Det er ikke lenger «ned med Trump». Det er «fuck Trump». I salen satt en forsamling som på alle måter må anses som eliter: Rike, velkledd og urbane. De Niro ble møtt med trampeklapp og stormende jubel. Uka etter ble Trumps pressetalsmann

³⁰ Eric Kaufmann 07.07.16: «It's NOT the economy, stupid: Brexit as a story of personal values» <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/personal-values-brexit-vote/>

Sarah Huckabee Sanders og familien hennes bedt om å forlate restauranten Red Hen i Washington fordi eieren ikke ville ha henne der. Begrunnelsen var at Sanders var i tjeneste for en «inhuman og uetisk administrasjon».

For noen av oss er det fristende å godte oss indremedisinsk over både De Niro og restauranteieren. De har jo rett! Men er det klokt? Hvordan oppfattes situasjonene ute blant de mange som stemte på Trump, eller blant de som føler en sterkere tilknytning til arbeiderklasse-Amerika enn den liberale øst- og vestkysten? Er det ikke dem De Niro egentlig sier fuck you til? «Hva godt kan de ønske oss?» Selv om meningen er delte om hendelsene, har de fått enorm publisitet. Og vi vil helt sikkert se mer av det. Hvordan vil rekyleffekten bli?

Særlig etter Obama føler mange at tiden har kommet for den «glemte» hvite majoriteten å slå tilbake. Trump, med alle sine urovekkende personlighetstrekk, har i tillegg funnet sin base blant sinte hvite majoritetsborgere. Han tar ikke fem øre for å spille på lag med høyreekstremer. Trumps politiske plattform er ren radikal høyrepopulisme, der han snakker om å *Make America Great Again*, samtidig som han høvler over minoriteter og innvandrere. Trumps Amerika er ikke for alle, og velgerne hans liker det de hører.

Flere studier, blant annet fra Stanford, tyder på at Trump-velgere frykter at hvite vil være i mindretall om få år.³¹ En Harvard-studie viser at Trump-velgere har en klar tendens til å betrakte sosialhjelp til fargede i et helt annet og mer negativt lys enn sosialhjelp til hvite.³²

I tillegg har konservative verdisyn lenge vært en driver for republikanske velgere, som ofte er svært negative til feminisme, abort, homofili og sekularisme – i klar opposisjon til elitene.

³¹ Brenda Major et al. 2016: «The threat of increasing diversity: Why many White Americans support Trump in the 2016 presidential election» <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1368430216677304>

³² Matthew Luttig et al. 2017: «Supporters and opponents of Donald Trump respond differently to racial cues: An experimental analysis» <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2053168017737411>

Det er fort gjort å avvise alt pratet om elitene som tøv. Tendensen er ofte at populistene snakker om eliter og at populistenes motstandere ler det bort – gjerne med sarkasmer. Det er neppe så lurt i lengden. For eliter eksisterer åpenbart.

Det er ikke til å komme fra at alle samfunn har hierarkier: Økonomiske, politiske og sosiale. Den polariseringen som rir Vesten blir ofte omtalt som kulturkrig, noe som betyr at konfliktene også handler om kultur og identitet.

Den franske sosiologen Pierre Bourdieu hevdet i sin tid at klasse-spørsmål ikke bare handler om penger, men også om det han kalte «sosial og kulturell kapital». Ifølge Bourdieu kan kulturell kapital veksles inn i sosial status. De riktige meninger om dette og hint, fungerer som en døråpner til både karriere og verdifulle sosiale kontakter, eller aksept innad i grupper og idéfellesskap man gjerne vil være del av. Litt forenklet kan det bety at vi også har menings- og smakseliter som i sitt verdensbilde føler seg hevet over det alminnelige. For deler av venstresiden har dette blitt særlig påtagelig. Intellektuelle radikale som vil frelse arbeiderklassen skriver og snakker på en måte som er helt uforståelig for dem. Siden de forfekter ideologier med røtter i klassekamp, har det forunderlig nok gått dem hus forbi at klasse i dag ikke lenger bare er et spørsmål om mat på bordet, lønn og organisasjonsrett. For arbeiderklassevelgere som går til høyre er årsaken ofte at høyrepopulister snakker et språk og uttrykker kultur på en måte som ikke får dem til å føle seg dumme eller vulgære.

I mediene diskuteres dette hele tiden. Særlig når det gjelder å forstå hvorfor så mange trekkes mot de politiske ytterkantene, og spesielt mot høyre. De «opplyste» har oppført seg ille mot de som står lavere på den sosiale stigen, hevdes det. Med de opplyste menes for eksempel de som leser de rette bøkene, ser de rette filmene, stemmer på den riktige politikken og bor i de riktige områdene. De som snakker ned arbeiderklassen, de med lav utdanning og de med gamle verdier, som vulgære og dumme. Gjennomgangsmelodien er at dette på sikt vil føre til motreaksjoner blant de som blir tråkket på.

En som har trukket denne typen argumenter langt, er den amerikanske statsviteren Susan McWilliams. I en urovekkende artikkel fra 2016 i *The Nation*, spør hun om hevn er driveren bak alt sinnet som rettes mot elitene. McWilliams tolker den amerikanske forfatteren Hunter S. Thompson og hans 50 år gamle bok om *Hells Angels* inn i vår tid – og inn i trumpismen.

Hells Angels er, som de fleste vet, en motorsykelklubb som er kjent for sin voldelighet og kriminelle virksomhet. Ifølge McWilliams beskriver Thompson dem som menn og kvinner som visste at de etter alle intellektuelle og økonomiske standarder ikke kunne bli vinnere ute i en verden som ble stadig mer elitepreget. Hells Angels var en gjeng «left behinds», som McWilliams formulerer det. Det som tiltrakk ved Hells Angels var at sosiale tapere kunne samles i et fellesskap der alle reglene i storsamfunnet var til for å brytes. Det mest slående ved Hells Angels var deres var deres «gjengjeldesetikk» mot et samfunn i rask endring der de følte seg fremmedgjort og tilsidesatt. Ifølge McWilliams ville Hunter S. Thompson fortelle oss at alle mennesker har noe destruktivt i seg. Når det står overfor store og upersonlige krefter som virker fiendtlige mot ens egen eksistens, kan det oppstå ønsker om å brenne hele sulamitten ned. Hvis mange nok føler seg tråkket på, vil det vokse til et politisk hevngjerrig monster, slik trumpismen er blitt. Thompson forutså med andre ord, slik McWilliams ser det, Trump og klimaet som førte ham til makten.

McWilliams tar det ett steg lenger, i det som må tolkes som et ramsalt angrep på de Bourdieuske elitene. Hun kaller dem «Berkeley-typene», altså universitetsfolk, med cocktail-glassene sine, som på sikker avstand og med kulturell arroganse «innbilte seg at de forsto og representerte de undertrykte». I boka til Thompson bryter Hells Angels seg inn i et slikt cocktail-selskap. De hadde ikke mye takknemlighet å avse og laget et helvete der inne.

Det er her McWilliams kommer til selve poenget. Hun mener at populismen i trumpismen er overdrevet. McWilliams beskriver populisme som en idé om at vanlige folk skal styre, og ikke bare elitene. Trumpismen er langt mer alvorlig, mener hun, og er utrykk

for noe som har ulmet og grodd gjennom generasjoner: «Trumpismen bygger derimot på en antagelse at elitene ikke har tenkt å gi vanlige folk til innflytelse, uansett hva de gjør. Da kan de like gjerne gjøre elitene forbanna med det eneste verktøyet de har for hånden: Stemmeseddelen.»

Det er vanskelig å si hvor godt McWilliams treffer. Det høres drøyt ut, og er dessuten ganske arrogant. Det blir lett til en fremstilling av alle de millionene som stemmer på Trump og andre i samme leia her i Europa, som hevnjerrige og simple. McWilliams er i tillegg veldig generaliserende, for det finnes mange ulike velgergrupper, og derfor ulike tilnærminger til hvorfor de stemte på Trump.

Hvis vi legger de verste hevntankene litt til siden, er likevel McWilliams inne på noe. Mennesker er sosiale skapninger, ikke først og fremst politiske. I lengden vil mennesker som føler tilhørighet og identitet til en flokk, reagere med sinne og avsky over andre som på ulike vis forteller dem at de ikke er like verdifulle som andre. Det er ikke vanskelig å forestille seg, for det er ingen som liker å bli fortalt at de er dumme og ikke en av oss. For noen er dette virkeligheten, og den har gått i arv.

Undersøkelser blant Trump-velgerne understøtter dette. Det er kun et knapt flertall av dem som støtter Trumps adferd. Tilliten til Trump som person er heller ikke veldig stor. Men det plager dem heller ikke at Trump er en bølge og aktivt går inn for å rasere den politiske stabiliteten. Dette har kommet som et sjokk på den liberale siden av politikken. Konfrontert med krefter som bryter alle regler blir man rådløs.

Det er smertefullt for disse å se at arbeiderklassen og «de undertrykte» nå vender seg mot politiske ideer de forakter. «Left behinds» i både USA og Europa går ikke til venstre eller til sentrum for å oppsøke hjelp, de blir hovedsakelig reaksjonære, og de sier «fuck the system». McWilliams mer enn antyder at dette er prisen den liberale venstresiden må betale for å ha omtalt og betraktet store deler

av befolkningen som «white trash». Trump er altså hevn satt i et slags system, mener McWilliams. Det samme er nok langt på vei overførbart til Europa, om man tror McWilliams har noen poenger. Trumpistene og europeiske nasjonalister angriper minoriteter, men sinnet er egentlig rettet mot det liberale demokratiet og dets eliter, de som blir oppfattet som ingeniører for det klimaet som i lange tider har sett ned på dem. Det er skremmende tanker og mye å ta tak i, om McWilliams er inne på noe.

Konfliktene vi opplever kan ikke løses i en håndvending, og slett ikke bare politisk. Konfliktlinjene er dype og kulturelle, for ikke å si historiske. Det betyr at jobben med å redde det liberale demokratiet er en solid dugnad, der veldig mange er nødt til å ta noen steg tilbake og tenke over hva slags fellesskap vi har bygget opp, og hvordan vi omtaler og tenker om hverandre.

Et hjemlig eksempel kan være debattene som oppstår i Norge når temaet norske verdier eller norsk kultur dukker opp i offentligheten. Avstandene kan være imponerende store. Den ene part ler av tanken om at noe slikt og særegent skulle eksistere, mens den andre part opphøyer det til noe fundamentalt og tidløst. I tablået står de utdannede, gjerne byfolk som føler på et globalt fellesskap uten grenser, og på den andre siden folk som føler tilhørighet til nasjonen og føler seg rotnorske, men kanskje uten det rette språket til å kunne sette ord på hva det egentlig innebærer.

Identitetspolitikk

«Identitet er det som virkelig får blodet til å koke», skrev historikeren Ian Buruma i *New York Times*, «det får mennesker til å gjøre ufattelige ting mot naboene sine.»³³ For det handler nesten alltid om tilhørighet. Eller det Per Fugelli omtalte som flokken. Tilhørighet er noe som nesten alle mennesker søker som sosiale skapninger. Men tilhørighet er åpenbart ikke en ting. Det kan være forhold

³³ Ian Buruma i *The New York Review of Books* 2002: «The Blood Lust of Identity» <http://www.nybooks.com/articles/2002/04/11/the-blood-lust-of-identity/>

som politikk, religion, by eller land, kultur, etnisitet, seksuell legning eller nasjonalitet.

Tilhørighet har en åpenbar bakside. Tilhørighet er paradoksalt nok kjernen i det vi omtaler som polarisering. Siden tidenes morgen har folk følt på tilhørighet gjennom de grenser som definerer utenforskap. Resultatet blir ofte forhåndsdomming av de andre gjennom tilhørighet. Det kan være fordi du ser annerledes ut eller fordi du tror annerledes. Men det kan like godt være så banalt at alt den andre siden sier og mener alltid er feil uavhengig av substans. Fordi kontekst er alt, og konteksten er tilhørighet. Det er rett og slett skremmende hva folk kan si og gjøre for å tilhøre et fellesskap. Sannhet, fornuft og kraften i de bedre argumenter er gode idealer, men de overstyres ofte av flokkens sentrifugalkraft.

Pluralisme og liberalt demokrati har klart å turnere denne formen for destruktiv gruppedynamikk på en ganske god måte i tiårene som har gått siden andre verdenskrig. Slik ser det ikke helt ut lenger.

På deler av venstresiden drives kulturkrig mot en sivilisasjon de oppfatter som full av historisk skyld. De fronter en forakt for det andre vil beholde eller vende tilbake til. Det polariserte klimaet bærer preg av ønsker om hevn over den andre. De ideologiserte ytterpunktene driver en høylydt identitetspolitikk som trekker mange velgere som normalt verken er ideologiske eller særlige politiske inn i en kamp om hegemonier.

Før vi går videre er det viktig å påpeke at begrepet identitetspolitikk har endret seg over tid. I sin opprinnelige form kan identitetspolitikk spores tilbake til for eksempel den amerikanske borgerrettighetsbevegelsen, til størrelser som Rosa Parks og Martin Luther King. På femti- og sekstitallet var identitetspolitikk i hovedsak et spørsmål om like rettigheter.

Slik vi bruker begrepet i dag har det fått en ganske annen mening. Våre dagers identitetspolitikk betyr i korte trekk at man vektlegger gruppetilhørighet fremfor både individualisme og et større

fellesskap. Gruppene det er snakk om er som oftest basert på etnisitet, religion, kjønn eller seksualitet. Bård Vegar Solhjell hadde en god beskrivelse av fenomenet i Minerva: «Identitetspolitikk betyr at man vektlegger sin kulturelle identitet og gruppetilhørighet i politikken. Konsekvensen er at det har blitt vanskeligere å forstå andre, og at man dyrker forskjellene når man utformer politikk, i stedet for å vektlegge rettigheter og utfordringer man har felles.»³⁴ Du kan altså bare forstå hvem du er som del av en gruppe, og kun den som er inne i gruppen kan forstå hvordan det er å være del av gruppen. Implisitt altså at vi ikke kan forstå hverandre på tvers av gruppene.

Identitetsspørsmål er kjernen i vestlig polarisering. Det handler om nasjoner i endring, om kvinners stilling i forhold til mannens, om etniske, religiøse og seksuelle minoriteters inntog i den nye verden. Etter hvert også politisk identitet som knyttes opp mot en av leirene», der vi langt på vei har endt opp med et«enten er du for oss eller mot oss». Dette er det motsatte av pluralisme.

Identitetspolitikk har særlig vært knyttet til venstresiden og aktivisme. Det er egentlig ganske paradoksalt, siden venstresiden historisk sett har vært mest opptatt av et universelt fellesskap (arbeidere i alle land foren dere), basert på økonomisk ulikhet og konflikten mellom klassene. Vi har altså fått en variant av venstresiden som har forlatt klasseperspektivet til fordel for kultur og identitet, noe som mildt sagt er ganske umarxistisk.

Det som blir«glemmt» på venstresiden er at den mest potente identitetspolitikken er den som kommer fra ytre høyre. Det er ikke gitt at velgere som stemmer høyrepopulistisk er overbevist om at disse vil gi dem sosial rettferdighet. Velgerne flokker seg om populistiske politikere, ofte fra rike eliter, men som serverer dem budskapet de vil høre om nasjonens tilstand: It's the identity, stupid!

³⁴ Minerva 02.11.17: «Bård Vegar Solhjell advarer mot identitetspolitikken». <https://www.minervanett.no/bard-vegar-solhjell-advarer-identitetspolitikken/>

Det er rett og slett umulig å komme utenom rasisme i ulike sjatteringer som vesentlig driver for høyrepopulisme. Ikke bare i USA med Trump, men også i Europa. Selv om statistikken peker i ulike retninger når den skal forklare høyrepopulistisk fremgang, er innvandring så å si alltid sak nummer én.³⁵ Spørsmål knyttet til økonomisk ulikhet og fremmedgjøring koker også gjerne ned til at den hvite majoriteten betaler prisen for innvandringen.

Det er i det hele tatt vanskelig å forestille seg ytterliggående høyrekrefter uten et sterkt innslag av fremmedfiendtlighet.

Historikeren og forfatteren Max Boot, som har lang fartstid som strateg i det republikanske partiet, beskrev dette i en samtale med journalisten Marisa Lagos i det kjente debattforumet Commonwealth Club. Etter at Trump ble nominert til presidentkandidat meldte Boot seg ut av partiet: «Trump lefler med sjåvinistisk blod og jord-konservatisme som har en lang historie, ikke bare i Europa, men også her i landet», fortalte Boot, som har gitt ut boken *Everything Trump Touches Dies*.

Boot mener at han har undervurdert hvor mye misogyni og rasisme som har ligget bak fasaden i det republikanske partiet. At en god del av velgerappellen til GOP lenge har ligget i hvit identitetspolitikk. Sett i lys av at Cindy Hyde Smith ble valgt til senator for Mississippi i 2018 gir kanskje det Boot forteller mening. Hyde Smith drev en kampanje der hun blant annet uttalte at hun ville sitte på første rad under en offentlig henging, hvis dette ble tillatt. Hun sa det i en slags spøkefull tone til stormende jubel fra forsamlingen. Dette i en stat som er kjent for lysesjinger der fargede ble hengt i trærne til offentlig beskuelse, den siste så sent som i 1981. Senere beklaget hun «spøken», men den falt altså i god jord hos mange.

Mye skyldes at amerikansk politikk er så klanbasert gjennom topartisystemet, «i ideologiske bunkere», kunne Boot melde: Når demokratene snakker om rasisme, vil republikanerne innta motsatt

³⁵ Stanford Workshop: Immigration and populism. <https://fsi.stanford.edu/populism-and-immigration>

standpunkt av gammel vane. Rick Wilson, som lenge var strateg for GOP, mener at mye av mangelen på indre opposisjon mot Trump skyldes at de som prøver seg blir bombardert på sosiale medier og e-post med «de mest sjofle og skremmende dødstrusler dere kan forestille dere».³⁶ Selv Facebooksidene til dissidentenes barn plastres med trusler, ifølge Wilson.

Gammel og ny tid

Jeg er ganske overbevist om at den virkelige motsetningen vi ser om dagen handler om at den gamle og den nye tiden er på kollisjonskurs. Mellom det progressive og tradisjon, mellom fremtid og fortid. Ikke bare på et politisk og ideologisk plan, men også på helt fundamentale måter som har med folks hverdag og bakgrunn å gjøre.

Vi lever i en globalisert tidsalder, der samfunn med ulike interesser og kulturer har overtatt for mer ensartede nasjoner. Mange opplever at verden har forandret seg så raskt at de ikke lenger kjenner seg igjen. I de politiske elitene har man undervurdert muligheten for at så massive motreaksjoner kunne komme. Undervurdert er nok også det vi kan kalle en konservativ grunninnstilling: At kultur og identitet endrer seg saktere og i andre baner enn politiske vedtak og store institusjoner. «Hvis du tror du er en 'verdensborger', er du en borger av ingensteds. Du forstår ikke hva ordet borgerskap betyr», har den britiske statsministeren Theresa May uttalt. Hun traff nok en nerve. Alle er ikke verdensborgere, men finner sin identitet først hos familien, i lokalsamfunnet og nasjonen, og mindre i verden. I sin bok «*The road to somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*» trakk den britiske forfatteren og journalisten David Goodheart opp litt av de samme linjene, med begrepene «somewheres» og «anywheres».

Både innvandrere og majoritetsbefolkningene er nostalgikere, og

³⁶ Youtube.com: «Republican strategist Rick Wilson: Dark politics in the age of Trump». <https://www.youtube.com/watch?v=7S11kLt8xpU&t=696s>

holder mer fast på tradisjoner og sedvane (kristen kulturarv, familieverdier, nasjonen), enn det tilhengerne av et storslagent integrasjonsprosjekt har forestilt seg. Hvis vi ser globalt og historisk på det er ikke dette oppsiktsvekkende. Det er et universelt fenomen at nasjoner og kulturer er skeptiske til det de ikke kan identifisere seg med.

For mange fremstår Sverige som selve kroneksempelen på hvor galt det kan gå når politikere og offentligheten legger lokk på bekymringer. Det har oppstått et eget begrep, åsiktskorridoren (meningskorridoren), som beskriver hvordan de fleste former for kritikk av høy innvandring og konsekvensene av den har blitt satt i skammekroken.³⁷ Mye av den underliggende logikken i denne formen for moraliserende offentlighet har vært at det som er sant kan være skadelig. Like ens at man nesten av nødvendighet må innta motsatt posisjon av det innvandringskritikerne mener, uavhengig av saklighet. I Sverige er nå opinionen og noen av partiene i ferd med å snu. De opplever den samme sjokkeffekten som i andre land, der høyrepopulismen har vokst. Resultatet er at det svært problematiske høyrenasjonalistiske Sverigedemokratene (SD) nå er blitt et av Sveriges største partier. Det fører til et bonusproblem: Hva skal man gjøre med alle stemmene som har gått til SD? De andre partiene har så langt isolert SD politisk, samtidig som at SD er det eneste partiet som virkelig har problematisert den høye innvandringen. For de andre partiene og brorparten av den artikulerte offentligheten har SD vært både en (kortvarig) velsignelse og en forbannelse.

I og med at SD er såpass politisk uspiselige har man kunnet skyfle all innvandringskritikk over dørstokken til SDs partikontorer. Det er egentlig et ganske imponerende stort feilgrep av svenskene. Som Konfucius skal ha sagt for to og et halvt tusen år siden, så er kimen til all visdom å gi tingene deres rette navn. I et liberalt demokrati er kunnskap og viten – og sannhet – et helt grunnleggende premiss. Uten sannhet og ærlighet forkludres evnen til å skille mellom rett og galt. Som den konservative og Trump-kritiske David Frum skrev

³⁷ Lotta Gröning hso SVT.se 18.01.17: «Sluta släpa skribenterna till skampålen» <https://www.svt.se/opinion/sluta-slapa-skribenterna-till-skampalen-1>

i *The Atlantic*: «Når den liberale venstresiden insisterer på at bare fascister vil vokte grensene, vil velgerne velge fascister som er villige til å gjøre jobben».³⁸

Full konfrontasjon avleder også oppmerksomheten fra underliggende problemer, som langt på vei er drivere for den populistiske vekkelsesbølgen. I stormen er det lett å glemme pluralismens kardemommeløv: At flere mennesker enn det vi ofte tror ønsker det beste. At vi skal tolke mennesker i beste mening, selv om vi er fryktelig uenige med dem. De fleste politikere har etter hvert begynt å lytte på bekymringene til de som har forlatt de store partiene, men om det ikke tas grep er man like langt.

Utfordringen her er selvsagt om det er grunn til å ta velgernes bekymringer på alvor, altså om de grunner i noe som fremstår plausibelt, og om man oppfatter det som moralsk riktig å møte populismens velgere på «halvveien». Her er spørsmålene om innvandring særlig aktuelt.

Den amerikanske forfatteren Mark Lilla har lenge vært opptatt av den negative utviklingen i USA. I en artikkel i *New York Times*, *The End of Identity Liberalism*, som også har relevans for Europa, mente han at både demokratene og republikanerne driver for mye identitetspolitikk.³⁹ Lilla mener at identitetspolitikk splitter befolkningen og ødelegger fellesskapet. For å fikse på dette, mener Lilla, må man få en presidentkandidat som kan gjenreise et felles prosjekt som borgerne kan enes om, der man lytter til minoriteter, men også lytter til majoritetsbefolkningen, som har sitt å slite med. Lilla etterlyser det vi kan kalle en pluralistisk patriotisme, altså at man kan være svært ulike men samtidig styrke sameksistens gjennom kunnskap, felles plikter og medborgerskap, der man kan føle stolthet over nasjonen, demokratiet og fellesskapet. Forutsetningen

³⁸ David Frum i *The Atlantic* 28.01.17: «The Roots of a Counterproductive Immigration Policy» <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/01/an-immigration-order-as-stupid-as-it-is-counterproductive/514847/>

³⁹ Mark Lilla i *The New York Times* 18.11.16: «The End of Identity Liberalism» <https://www.nytimes.com/2016/11/20/opinion/sunday/the-end-of-identity-liberalism.html>

for at noe slikt kan lykkes er, ifølge Lilla, at staten fører en økonomisk politikk som ikke fører til for stor ulikhet.

Kapittel 4: The tipping point – populismens metoder

Krisedramaturgi

Høy tillit er grunnmuren i demokratiet. Når tilliten mellom stat og befolkning blir kraftig redusert, forsvinner også mye av grunnlaget for liberalt demokrati. Liberalt demokrati og rettsstat er også grunnmuren for tillit. Vi snakker altså om en vekselvirkning.

Dette er populistene godt klar over. Derfor er populismens kjennetegn som oftest at de kjører knallharde kampanjer mot institusjonene, gjerne med det mål å forsterke den mistilliten som måtte være der fra før. I USA har slike kampanjer fått groteske former under Trump.

I et slikt klima kommer det kjedelige og feilbarlige liberaldemokratiet til kort, fordi det liberale demokratiet aldri har lovet gull og grønne skoger eller en sømfri tilværelse. Liberaldemokratiet er ikke perfekt eller mål for alle ting, men en samfunnsform som er bedre enn alternativene. Liberale demokratier kan gjøre store feil, til og med begå overgrep. Lederskapet i liberale demokratier kan være tonedøve for majoritetens behov og ønsker. I liberale demokratier kan småpartier få uforholdsmessig stor innflytelse.

Det er ikke særlig lurt å hevde at den uro velgerne føler er falsk bevissthet basert på manipulasjon fra onde krefter. I mange velgeres øyne er de politiske elitene og den liberale offentligheten både

arrogant og selvtilfreds. Det er som å dekke bordet for fiksere og sterke menn som har enkle svar på kompliserte spørsmål. Derfra er glideflukten nærliggende.

Den mest urovekkende utviklingen er det vi kan kalle en utglidning av det politiske sentrum. Grenser flyttes. Mange tar skrittet fra å forsøke å forstå den uro og frustrasjon som fører til oppslutning om illiberale høyrekrefter, og over i aksept for – eller oppslutning om – disse kreftene. Dreieskiven er innvandring og forestillingen om at nasjonale fellesskap blir overtatt av muslimer og liberale svikere. Logikken ser ut til å være at det er de liberale elitenes skyld at Trump ble president og at høyre-radikale seiler frem i Europa.

Logikken dras enda lenger: De liberale har ødelagt så mye at det ikke er noen vei tilbake, inntrykket av et slags kalifatets komme, at etniske europeere snart vil bli i mindretall og at den europeiske kulturen er i ferd med å gå under. Vi snakker altså om endetidsforestillinger. Den type dramatik inviterer naturlig nok til radikale løsninger. Endetid krever resolutt handling. Når enden er nær, er (liberalt) demokrati og dets veidumper en luksus vi ikke lenger kan tillate oss. Demokrati og maktfordeling blir til en eksistensiell trussel.

Ved å dyrke slike forestillinger sitter man til slutt igjen med krisemaksimering, i tråd med den virkelighetsbeskrivelse demagoger nærer på. Det er selvsagt ikke sant at vi lever i et helvete, slik det blir fremstilt. Men ved å adoptere høyrepopulismens elendighetsbeskrivelser, sitter man til slutt igjen med høyrepopulismens program. Elendighetsbeskrivelsene ser ut til være like viktige – eller viktigere – enn å stå samlet mot en politisk bevegelse som utgjør en akutt fare for våre demokratier, da er demokratiet i alvorlig trøbbel. Det er ingen som helst tvil om at liberale demokratier har ført til en velstand og frihet som autoritære stater aldri har kommet i nærheten av.

Det er mange der ute som forestiller seg en verden som er i ferd med å gå til hundene og at nye kluter må til, gjerne sterke menn.

De mener at liberalt demokrati har spilt fallitt, at vanlige folk har blitt ofret på alteret. Det ville også være naivt å forestille seg at ikke autoritære tendenser har ligget latent på høyresiden hele tiden.

Et eksempel er lederen og skribenten Hege Storhaug i organisasjonen Human Rights Service, som publiserte en reservasjonsløs hyllest til styret i Polen og Ungarn på organisasjonens hjemmesider.⁴⁰

Innlegget, som også er et reisebrev, er i form likt mye av det som ble skrevet av norske venstreradikale på tur i kommunistiske fyrstårn inntil muren falt: Alt er rent og pent, folk er stolte av landet sitt. Folket er fritt! «Det polske og ungarske folket er stolte over landene sine. Det ligger utenpå huden deres», lyder skribentens ord. «Det er en positiv nasjonalisme man møter, en nasjonalisme som ikke stenger dem ute fra verden. De vil bare ikke ha 'den vonde verden' inn i hjemmet sitt.» Fremtiden ligger ikke i Vest-Europa, men i øst, mener Storhaug, som har funnet sitt fyrstårn, sitt «lykkelige folk». Hun er begeistret over lyden av kirkeklokker, av et land uten moskeer (og knapt nok muslimer).

Storhaug er overbevist om at islam ikke bare er en religion, men i enda større grad en totalitær ideologi som har verdensherredømme som mål. Storhaug har fulgt det sporet med skylapper på. Ikke til en lysning i skogen, men inn i en forestillingsverden av reaksjonære undergangsprofeter og ideologisk ultranasjonalisme. Det er blåøyd å tro at Hege Storhaug ikke forstår at hun lefler med det autoritære.

Men er Storhaugs kommentar overraskende? Ikke spesielt. Vi har sett det komme en stund og det ser omtrent slik ut: Europa islamiseres, nasjonene går dukken. Det er Aftenlandets undergang. De liberale demokratiene har forspilt sine sjanser og utspilt sin rolle. Nå er det tid for en ny orden, og den heter Orbán, Kaczynski, Trump, Putin ... folk som er stolte av landet sitt!

Det er godt kjent at deler av venstresiden manglet demokratisk

⁴⁰ Hege Storhaug på rights.no 21.09.18: «-Fremtiden ligger i Polen og Øst-Europa» <https://www.rights.no/2018/09/fremtiden-ligger-i-polen-og-ost-europa/>

intuisjon under den kalde krigen. Mens det store gross oppfattet konflikten som en strid mellom frihet og diktatur, mente mange venstreradikale at det var en konflikt mellom sosialisme og kapitalisme. Siden kapitalisme var det største av alle onder, ble de kommunistiske landene formulert til den «reelt eksisterende sosialismen».

Selv om de på ingen måte var perfekte, var de sosialistiske landene «sosialisme her og nå», og arbeiderbevegelsen var forpliktet til å gi sin tilslutning til denne. Kommuniste og en del venstreradikale adopterte termen i sin politiske retorikk, gjerne omtalt som «hovedmotsetningen». De så systemenes svakheter, men kampsonen var satt. I valget mellom kapitalisme og «den internasjonale arbeiderfronten mot kapitalen», slik Sosialistisk Venstrepartis Dag Seierstad formulerte det i et studiehefte i 1975.

Høyresiden har selvsagt heller aldri vært fri for en slik villfaren tanke om hovedmotsetninger.

I mellomkrigstiden høstet Mussolini og Hitler støtte i enkelte borgerlige miljøer, og særlig i den borgerlige pressen. Fascismen kunne ikke uten videre avfeies i kampen mot de røde, mente de. I Unge Høyres medlemsblad skrev man på lederplass: «Det er i første rekke en kulturkamp Hitler fører ... Makter han å rense sitt land for den kommunistiske farsott, å utrydde lusene i det røde flaggs folder ... har han sannelig gjort sig fortjent til navnet: den europeiske civilisasjons redningsmann.»⁴¹

At Marine Le Pen ser Putin som den vestlige sivilisasjonens redningsmann og vil opprette en europeisk union med Putin i førersetet, bør gjøre at det ringer en bjelle. Hovedmotsetningen ser altså ut til å stå mellom liberale eliter og islam på den ene siden, og den «reelt eksisterende nasjonalismen» på den andre.

Oppsvinget av identitetspolitikk har blitt rene gavepakken for den nasjonalistiske høyresiden. I deres øyne bekrefter bare

⁴¹ *Unge Høire*. Organ for Unge Høires Landsforbund, mars 1933

identitetspolitikk at ulike kulturer ikke kan forstå hverandre, og knapt leve sammen. Antirasister har glemt at rasisme også er identitetspolitikk – på vegne av den hvite majoriteten. Den hvite majoriteten opplever identitetspolitikken som ren favoritisme. Resultatet har blitt at vi nå lever i en slags identitetspolitisk «grid-lock», med kompromissløse ytterfløyer som slår hverandre i hodet fordi de er krenket.

Slik har vi fått en kulturkrig i fanget, der frontene ikke ser ut til å flytte seg noe særlig. Det som er urovekkende er at frontene i kulturkrigen er overbevist om at de ville vinne den. Sannheten er at det er en «krig» som ingen vil kunne vinne.

Konflikten foregår i grove trekk mellom de som føler at majoriteten i nasjonen er under press og de som mener at nasjonen ikke lenger eies av majoriteten. Der den ene gruppen ser bakover i historien og vil tilbake til sånn det var før, ser den andre gruppen fremover, mot en flerkulturell verden. Den ene siden snakker om et nasjonalt fellesskap med felles verdier, plikter og tradisjoner, mens den andre siden ser for seg en nasjon bestående av individer og grupper med ulike verdier og krav på nye rettigheter.

De reaksjonære bygger sine visjoner på et luftslott, på en fortid som innlysende nok ikke kommer tilbake.

Det er uttrykk for nasjonalkonservativ selvlegitimering: Hvis nasjonen er alle tings mål, må nasjonens historie også være ren. Det er som et vrengebilde av venstresidens Rousseauske forestillingsverden: Menneskehetens lykke og (mytiske) naturtilstand er blitt bedervet av kapital og egoisme («Mennesket er født fritt, overalt er det i lenker»). Menneskeheten må finne tilbake til seg selv – og partiet viser vei.

Hos nasjonalistene er borgerskap byttet ut med det autentiske folket og den autentiske nasjonen (som er det samme): Nasjonen og folkets mytiske opprinnelse og egenart har blitt bedervet av modernitet, liberalisme, svakhet – og av fremmede. Strategien er omtrent

den samme i høyreautoritære land som blant europeiske radikale høyrepopulister: For å få kabalen til å gå opp (nasjonen er ren) skal alt grums enten retusjeres eller hvitvaskes. Alt som er gått dem ille har blitt påført dem utenfra. I Tyskland har nasjonalister, blant annet AfD, latt det gå sport i å gjenreise krigsstoltheten. Holocaustfornektelse er utbredt. I Frankrike gjør Rassemblement National det samme. I Polen og Ungarn reises statuer av fortidens hel- og halvfascister på torgene, mens historiefremstillinger av kollaboratører og eget ansvar for Holocaust demonteres eller kriminaliseres. Så må det heller ikke glemmes at genuin antisemittisme er en gjenganger på nasjonalistfløyene.

Følg lederen

Et annet påfallende trekk ved den nye nasjonalismeølgen, er at den oppveier for mangel på politikk med kultur, for ikke å si ren åndelighet. En gjennomgangsmelodi er at sivilisasjonen må forstås, forsvares og reddes gjennom kristen tro. Selv fikk jeg kjeft av Hans Rustad i Document for å ha skrevet kritisk mot Storhaug. «Larsen er ateist og skjønner ikke noe av det katolske Polen», mente Rustad. Selv om dette er litt anekdotisk, er det likevel litt av et sammen treff: Man må ha en kristen sjel for å skjønne de store bevegelsene i folkene. Selv er jeg slett ikke ateist, men det er altså interessant at Rustad tok det for gitt at jeg var det, med et slikt ståsted. Ren og skjær identitetspolitikk altså, helt i tråd med hva juristen Tom Varghese skrev i en artikkel i Bergens Tidende for noen år siden: «Europas høyrepopulister og multikulturalister har mer til felles enn de vil vedkjenne seg.»⁴²

Vi snakker om konservative som av ulike grunner (men mest islam) har lagt det liberale for hat, og som forfekter illiberal konservatisme. Som forveksler konservatisme med det reaksjonære. Inntil ganske nylig hørte vi sjelden fra denne typen «konservative». I dag er tilbakeholdenheten erstattet av hybris. De legger for dagen en voldsom

⁴² Tom C. Varghese 08.11.18: «Et ekko fra høyrepopulistene» https://www.bt.no/btmeninger/kronikk/i/dvOQo/Et-ekko-fra-hoyrepopulistene?spid_rel=2

bitterhet, tidvis hat, mot alt som kan forknippes med «liberale eliter»: liberale politikere, internasjonalt lovverk, frihandel, minoriteters rettigheter, akademia, og ikke minst mediene. Retorikken maner til kompromissløs konflikt. Svartmalingen av tilstanden i vestlige demokratier ligner den som kommer fra ytre venstre; alt er råttent på rot. Det er nye toner fra høyresiden.

Ideen om konservatisme uten liberalisme er både farlig og ideologisk selvmotsigende: Bunnen faller ut av grunnpilaren i moderne konservatisme: vern om de liberale institusjonene, rettsstaten og enkeltmennesket. Det legger veien åpen for autoritære, reaksjonære løsninger, og har ingenting med konservative filosofer som Edmund Burke å gjøre. Demokratisk konservatisme har alltid betinget et samspill mellom frihet og konservative verdier.

På den annen side er ikke dette noe nytt blant de reaksjonære. Tyske filosofer som Oswald Spengler og Carl Schmitt ble profeter i mellomkrigstiden, med deres revolusjonære konservatisme, forestillinger om et tragisk folk og dets tragiske historie under press fra liberalitet og modernitet, og ikke minst deres dystre spådommer om Vestens undergang. De foraktet liberalisme og individualisme. De dyrket en fortid som var mer tradisjonell, moralsk, hierarkisk og religiøs.

Begrepet «revolusjonær konservatisme» fremstår som en selvmotsigelse. Vanligvis forbinder vi det revolusjonære med en venstre-side som vil rive ned det gamle for å bygge noe helt nytt; sosialisme, «destroy in order to create.» I den revolusjonære konservatismen skal det nye rives ned for å gjenopprette fortiden.

I *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology* skrev den tysk-amerikanske historikeren Fritz Stern utførlig om de reaksjonære revolusjonære og den tyske kulturpessimismen i mellomkrigstiden:

Bevegelsen utgjorde et paradoks: De ville rive ned det de foraktet i nåtid for å gjenopprette en idealisert fortid, i en forestilt fremtid.

De var hjemløst konservative, uten noe å konservere, fordi fortidens åndelige verdier var begravd; de materielle restene av konservatisme interesserte dem ikke. De søkte etter et gjennombrudd til fortiden, og de lengtet etter et nytt samfunn der gamle ideer og institusjoner igjen ville gi pålegg om universell troskap. De konservative revolusjonære fordømte alle aspekter av det kapitalistiske samfunnet og dens formodede materialisme. De reagerte mot livets åndelige tomhet i en urban, kommersiell sivilisasjon, og beklaget det intellektuelle og dygdsmessige forfallet i et massesamfunn. De angrep pressen som korrupte, de politiske partiene som agenter for nasjonal dissens, og de nye herskerne som ineffektive middelmådigheter. Jo dystrere bilde av nåtiden, desto mer attraktivt virket fortiden, og de hengte seg opp i nostalgiske minner om det autentiske livet til tidligere landlige samfunn, da menn var bønder og konger sanne herskere.

I debatter rundt radikal høyrepopulisme er det ikke uvanlig å trekke fascismekortet. Det skaper mye støy og har en tendens til å strande i semantiske diskusjoner. For hva er fascisme? Vi skal ikke gå langt inn i denne materien her. Men et forhold er viktig: Selv om fascisme er en ideologi man ikke bør kaste rundt for å diskvalifisere politikk, og selv om fascismen har en spesifikk historie og spesifikke kjennetegn, er det en del som glemmer at fascismen ikke var en veldig oversiktlig og gjennomarbeidet ideologi. For eksempel var Mussolini en renegat fra venstresiden som lot seg dupere og tiltrekke av militarisme og 1920-tallets reaksjonære nasjonalisme. Fascismen kan altså betraktes som en forlengelse av datidens revolusjonære konservatisme. Da Mussolini etter hvert steg mot maktens tinder omga han seg med en rekke politiske tenkere og strateger. Det vi i dag kjenner til som klassisk fascisme tok altså form som en brainstorming blant folk på den ytterste høyrefløyen, som alle hadde ulike interesser. Mussolini selv var en maktsyk og autoritær mann, og det spørs om det ikke var dette, og ikke ideologisk fanatisme, som var den egentlige drivkraften bak keiserambisjonene hans.

Etter andre verdenskrig forsøkte den tyske filosofen Theodor W. Adorno og noen av kollegene hans ved den såkalte Frankfurterskolen å kartlegge fascismens psykologiske profil, eller mer presist: De utviklet en analyse av det de omtalte som *den autoritære*

personlighet. Arbeidet er riktignok omdiskutert i fagkretser (Adorno fremhevet blant annet at den autoritære personlighet ble utviklet allerede i barndommen), men for oss legfolk gir det en viss mening, i alle fall om vi ser på en del av trekkene som kjennetegner den voksne demagogens karakter. Av disse fremhever Adorno og co. et sterkt ego (narsissisme) som overstyrer egen usikkerhet, mangel på impuls kontroll, et aggressivt og kynisk menneskesyn, rigiditet, forestillinger om å utvise kontant tøffhet, antiintellektualisme, konspiratoriske ideer, hang til stereotypier og utdefinering av grupper, samt intoleranse og generell forakt for nyanser.

Adornos analyse antyder at det kan være egoet som er det sentrale når autokratier blir skapt, og ikke en sammenhengende ideologi. Det er altså mulig å hevde at man ikke behøver å være fascist i leksikal forstand for å bli noe i nærheten av en fascistisk diktator. Et eksempel er den konservative Robert Kagan som skrev en kronikk i Washington Post der han advarte mot Trump med overskriften *This is how fascism comes to America*.⁴³

Lokførere

Det er ingen tvil om at valget av Trump har gitt de reaksjonære en real boost, og for så vidt også legitimitet. Europeiske høyrepopulister har jazzet seg storslagent opp etter Trump. Resett ble lansert etter Trump. HRS og Document er blitt mer hissige, radikaliserter etter Trump. Jeg synes det fremstår ganske tydelig. I sin mest renskårne form blir det sagt at selv om Trump er vulgær, er han nå å regne som lokfører i et godstog som ingen kan stanse.⁴⁴ Dette er folkenes uunn-gåelige opprør, mot elitene, for nasjonen, mot innvandringen, mot de som ikke har lyttet: It's payback time, tid for å renske sumpen.

⁴³ Robert Kagan i Washington Post 18.05.16 https://www.washingtonpost.com/opinions/this-is-how-fascism-comes-to-america/2016/05/17/c4e32c58-1c47-11e6-8c7b-6931e66333e7_story.html?noredirect=on&utm_term=.dae5d1ab90a4

⁴⁴ Dagbladet 20.01.17: « - Jeg kan ikke annet enn å beundre det som skjer her» <https://www.dagbladet.no/nyheter/jeg-kan-ikke-annet-enn-a-beundre-det-som-skjer-her/66893995>

Den amerikanske konservative kommentatoren Charles Sykes skrev om den høyredreide utglidningen i Newsweek. I essayet *How The Right Lost Its Mind* beskrev Sykes hvordan republikanerne på relativt kort tid forlot konservatisme til fordel for radikal nihilisme.⁴⁵ Hatet mot Obama og de liberale skygget fullstendig for et hvilket som helst etisk og ideologisk prinsipp. Da Trump snappet opp den absurde konspirasjonsteorien om at Obama egentlig ikke var amerikaner, men heller muslim fra Kenya, skulle enhver fornuft tilsi at amerikanske konservative snudde ryggen til Trump. En del gjorde det, men etter at Trump vant nominasjonsvalget, forsvant selv de sterkeste kritikerne inn under buksebena hans. At Trump er uten impuls kontroll, lyver, svermer om autokrater, raker ned på egne liberale institusjoner og den frie pressen, erklærer FBI som skurker, omfavner konspirasjonsteorier uten skjensel og skamløst frir til høyreekstreme grupperinger, ser ut til å være en pris de er villige til å betale for å høste politiske gevinster og egne posisjoner.

Sykes har rett. Når ting går på skinner er det lett å overse lettheten og opportunisten som maktmennesker kan tillate seg. Gitt absurditeten og alvoret i Trumps offentlige opptreden og autoritære utspill ble det etter hvert også umulig for republikanerne å ta avstand fra dem og samtidig være en de facto støttespiller. Vi skulle altså bare noen måneder inn i Trumps presidentskap før partifolkene sto overfor det som omtales som «the tipping point». Det var åpenbart for republikanerne at man enten måtte hoppe av vogna eller bli en medløper. De aller fleste valgte det siste. For å si det enkelt ble republikanerne såpass skitne at det ble umulig å vaske møkka av seg. Det man kan spørre seg, er hvor det skjer neste gang, eller om det skjer. Får vi et «tipping point» i Europa – igjen?

⁴⁵ Charles Sykes i Newsweek 21.09.17: How the Right Lost Its Mind and Embraced Donald Trump <https://www.newsweek.com/2017/09/29/right-lost-mind-embraced-donald-trump-668180.html>

Dragning mot det autoritære

En europeisk spørreundersøkelse foretatt av britiske YouGov i oktober 2016 viste at rundt halvparten av den voksne befolkningen i Europa deler synspunkter som av instituttet omtales som «autoritær populisme».⁴⁶ Undersøkelsen omfattet 12 000 respondenter i land som England, Frankrike, Tyskland, Polen, Danmark og Sverige. Respondentene delte et felles sett av meninger som innbefattet fire punkter: Anti-migrasjon, mistillit mot grunnleggende menneskerettigheter, sterk motstand mot EU og dens institusjoner, samt en streng, proteksjonistisk utenrikspolitikk. YouGovs undersøkelse kan saktens problematiseres, ikke minst hvordan de har satt kriteriene for hva autoritær populisme og ekstremisme innebærer. Men den kan i det minste illustrere to forhold: At skillelinjene i politikken ikke er like synlige som før, samt at mange velgere som ikke stemmer på populistiske partier er kritiske til sine egne partier, særlig i spørsmål som har med innvandring og EU å gjøre. I tillegg er det liten tvil om at personer med autoritære meninger og som står til høyre, nesten uten unntak også vil være negative til innvandring.

Gjennom historien har veldig mange mennesker under spesielle omstendigheter gitt sin tilslutning til autoritære og rasistiske ideer. Verken historikere eller psykologer blir enige om årsakene. Noen legger vekt på sosiale og økonomiske forklaringsmodeller, for eksempel at fattigdom og arbeidsløshet gir grobunn for både fremmedfiendtlighet og lengsel etter sterke ledere. Innen antropologien finnes forklaringsmodeller som peker på at vi fra naturens side er jegere som beskytter våre egne stammer og derfor er disponerte for xenofobi.⁴⁷ Andre antropologer er uenige i at dette er naturgitt, for noen stammer har vært langt fredeligere enn andre stammer. Andre, som filosofen Theodor Adorno, mener at en viss andel av

⁴⁶ Buzzfeed 07.10.16: «Revealed: Nearly Half The Adults In Britain And Europe Hold Extremist Views» <https://www.buzzfeed.com/albertonardelli/extreme-views-are-becoming-the-mainstream-in-britain-and-eur>

⁴⁷ Steve Taylor hos *Psychology Today* 19.01.18: «The Psychology of Racism» <https://www.psychologytoday.com/us/blog/out-the-darkness/201801/the-psychology-racism>

befolkningen har mer eller mindre medfødte autoritære personlighetstrekk, og at disse utgjør kjernen i autoritære bevegelser, mens resten av befolkningen lar seg lede i ulike retninger når samfunnet polariseres.⁴⁸

Det siste poenget virker rimelig hvis man bruker Tyskland som eksempel. Ekstremt mange tyskere ga sin tilslutning til nazistaten, men vi kommer aldri helt til bunns i hvorfor de gjorde det. Det er få fagfolk som vil hevde at det store flertallet av tyskerne var hardkokte ideologiske nazister. Historiske, økonomiske og kulturelle omstendigheter hadde gjort Tyskland om til et kaos etter første verdenskrig. Hitler kom til makten på en bølge av massesuggesjon og hevntanker, og på storslåtte fantasier om en fantastisk ny begynnelse og fremtid. Selv om de fleste tyskere etter hvert forsto hva nazismen innebar, måtte det en lang rekke nederlag til før de fattet rekkevidden av hva de hadde begitt seg ut på. Selv ved krigens slutt, litt på grunn av ekstrem indoktrinering, var det mange som levde i en fantasiverden. Etter krigen ble det iverksatt et storstilt avnazifiseringsprogram som på relativt kort tid ble en suksesshistorie. Et folk som for kort tid siden hadde svermet om en folkemorderisk potentat og en kjerne av fanatikere og xenofober, lot seg omskoleres til demokrater. Helt ukomplisert var det selvsagt ikke, men likevel: Det finnes knapt noe bedre eksempel på at kollektiv menneskelig adferd er kompleks materie enn Tysklands overgang fra kulturnasjon til nazistat og deretter til liberalt demokrati. Mye av litteraturen som har kommet ut om etterkrigstyskland de senere årene beskriver dette, for eksempel i historikeren Florian Hubers *Barn, lov meg at du skyter deg*, der han beskriver hvordan berlinere kom ut av ruinene med finstasen på, vandrende rundt i total fornektelse. Det tok mange år før fernissen datt av.

Men når er det mennesker lar seg lede til å følge tyranner eller til og med begå grusomme handlinger? Hvor er vippepunktet? Som den amerikanske journalisten Susan Glasser var inne på i en artikkel i

⁴⁸ Martha Augoustinos i *InPsych* 2013/35/4. «Psychological perspectives on racism» [https://www.psychology.org.au/publications/inpsych/2013/august/](https://www.psychology.org.au/publications/inpsych/2013/august/augoustinos)augoustinos

The New Yorker, fremstår masse-mønstringene til Trump godt over vippepunktet: Det er personkulten som gjelder.⁴⁹ Alt som blir sagt av Trump bejubles som uovertrufne sannheter. Trumps fiender males opp på et gigantisk lerret: Lock her up, lock her up! Glass har sett en rekke folkemøter og summerer det opp som *hat* mot politiske motstandere. Den som leser artikkelen til Glass vil oppleve at kulten rundt Trump ligner på fascistisk propaganda.

Filosof Lars Fr. Svendsen i Civita var inne på noe vesentlig i en kronikk i Aftenposten, i en tekst som riktignok handler om det onde som fenomen, men som også har en relevans i forhold til autoritære vendepunkt der man utpeker andre grupper som fiender:

Det onde utspiller seg der menneskelige bånd blir oppløst, der konkrete relasjoner forvitrer til fordel for abstrakte identifikasjoner av andre som kun medlemmer av en gitt gruppe eller lignende. For å bruke et bibelsk bilde (Matteus 25: 31-33): Når vi deler verden inn i sauer og geiter, de gode og de onde, har sauene – de selvoppevnte gode – en tendens til å utsette geitene for de mest forferdelige ting.

Det Svendsen indirekte forteller er at den klassiske inndelingen mellom oss og de andre er kjernen i den konfliktsfære som kan føre til demokratisk havari. En del av høyresiden som utroper islam og muslimer som en folkegruppe hvis livssyn er en bloddryppende ideologi som ikke er forenlig med å leve i Vesten. Det er dit vi er på vei med det som omtales som politisk tribalisme, stammekrig, der frontene mellom den gamle og den nye verdenen stadig bygger seg opp. Verst er det i USA, i et land der naboer etter hvert flytter fra hverandre fordi de ikke tåler synet av hverandre. «Der stammelogikken råder er det å befale eller dø, kompromiss er en synd, fiender må knuses og makten må beholdes for enhver pris», har den amerikanske statsviteren Norman Ornstein forklart. I New York Times supplerte Thomas L. Friedman: Splittelsen skjer i et blomstrende

⁴⁹ Susan B. Glasser i *The New Yorker* 12.10.18: «I listened to all six Trump rallies in October. You should, too». <https://www.newyorker.com/news/letter-from-trumps-washington/i-listened-to-all-six-trump-rallies-in-october-you-should-too>

aksjemarked og fallende arbeidsløshet. Kan dere tenke dere hvordan det vil bli når vi får en ny finanskrise?⁵⁰ Friedmans advarsel kan oversettes til et varsko til oss europeere også, for vi er ikke så forskjellige som vi ynder å tro. De samme konflikttrekkene som ofte kommer først til USA, dukker senere opp hos oss også.

Samtidig vokser uroen for at det som en gang holdt den europeiske unionen samlet, er i ferd med å gå i oppløsning. For eksempel påpeker Ivan Krastev i boka *After Europe* at den kollektive erindringen av andre verdenskrig har begynt å falme. Halvparten av alle femten- og sekstenåringer i Europa vet ikke lenger at Hitler var en diktator, mens en tredjedel tror at han forsvarte menneskerettighetene, skriver han. Det som inntil nylig var utenkelig er i ferd med å skje, mener Krastev, og viser til krakeleringen av EU. Imens sniker en fatalistisk følelse seg inn hos mange. Det går åt skogen:

«At noe fremstår som absurd og irrasjonelt betyr ikke at det ikke kan skje, det vet vi fra historien», skriver Krastev, og henviser til Timur Vermes satire *Han er her igjen*: Ville vi kjenne igjen Hitler om han kom tilbake? I boka står en sjarmerende Hitler opp fra de døde og blir talkshow-kjendis. Innholdet er som før, mens innpakningen er moderne. Folk blir usikre på om det er samme mann.

Ufriheten vil ikke plutselig dukke opp på blanke dagen med støvler og tanks i gatene. Den vil ikke innta parlamentet med røde faner og summariske henrettelser. Den vil ikke anføres av rare diktortyper. I vår tid er friheten kledd i smarte dresser eller ser ut som hipstere. De er å finne på forsiden av glossy magasiner, eller de sitter i EU-parlamentet.

De nye autoritære er smarte politiske håndverkere med høy utdanning. Strategien deres er ikke statskupp eller blodige revolusjoner. Strategiene går kort forklart ut på å komme til makten på demokratisk vis. Deretter kommer endringene sigende. Nedmonteringen av

⁵⁰ Thomas L. Friedman i *The New York Times* 02.10.18: «The American Civil War, Part II» <https://www.nytimes.com/2018/10/02/opinion/the-american-civil-war-part-ii.html?smid=fb-nytopinion&smtyp=cu>

det liberale demokratiet vil skje relativt umerkelig – og så blir det for sent. Demokratiet går altså sakte, men sikkert under, «not with a bang but with a whimper», som den britiske forfatteren T.S. Eliot formulerte det.

Til ungdommen

Unge mennesker i vestlige land er født inn i relativt stabil frihet og kjenner ikke til noen annen virkelighet enn et fritt samfunn der man stort sett kan si det man vil. For generasjonene som kom før dem var virkeligheten en annen. Demokratiene måtte kjempe med nebb og klør mot totalitære ideer og eksistensielle trusler. Etter at kommunismen forsvant fra Europa rundt 1990 falt roen over oss, men med den forsvant kanskje også hukommelsen.

Noen mente at det liberale demokratiet hadde vunnet en endelig seier, og at ting bare kunne gå én vei: Oppover. For noen fikk optimismen en ganske tidlig knekk, da det tidligere Jugoslavia ble revet sønder og sammen i grusomme borgerkriger. Gårsdagens konflikter blusset opp igjen med full styrke. I Russland skulle håpet om demokrati ramle sammen ganske ettertrykkelig.

Men i det demokratiske Europa rådet likevel en nesten ukuelig fremtidsoptimisme på egne vegne. Det var ikke så mange som bekymret seg for at gamle autoritære ideer skulle få bein å gå på igjen. I skolen ble de gamle konfliktene undervist på en slik måte at elevene ikke alltid forsto hvilke ideer og konfliktlinjer som førte Europa inn i krig og terrorbalanse. Som gode liberale demokrater aksepterte vi langt på vei autoritære ideer som fargerike og naive. Det førte etter hvert til at mange heller ikke forsto at liberalt demokrati sto i et motsetningsfullt forhold til de autoritære ideene. Hvordan kunne de det, når kunnskapen om demokrati så ofte begrenset seg til en forståelse av at «flertallet bestemmer.»

Så har det begynt å gå nedoverbakke. Vi fikk finanskriser og et usikkert arbeidsmarked. Innvandringen, og særlig flyktningkrisen,

skapte voldsom polarisering. Mange ble urolige for fremtiden. Opinionen rives og slites mellom ulike ideer om kultur, innvandring og nasjonenes fremtid. Og midt i denne striden ser det altså ut til at velgerne ser på det liberale demokratiet og deres eliter som et utgående kapittel.

Andre kan ikke helt se at vi lenger har et fellesskap som er verdt å kjempe for. For noen fremstår kanskje også liberalt demokrati som kjedelig, styrt av kjedelige menn og damer i dress som diskuterer kjedelig og livsfjern politikk. Antagelig reflekteres noe av dette i den lave valgdeltagelsen blant unge mennesker i den vestlige verden.

En studie som ble publisert i *Journal of Democracy* av Yascha Mounk og Roberto Foa ved Harvard i USA har blitt lagt særlig merke til.⁵¹ De to forskernes funn, som også er omdiskuterte, gir et temmelig pessimistisk inntrykk av demokratistøtten blant de som er født etter 1980. De skårer lavest av alle aldersgrupper på spørsmål om det er viktig å leve i et demokrati. En av fire unge mener at det ikke er viktig å velge ledere. Tallene har rast jevnt og trutt nedover for denne aldersgruppen gjennom årene, til et bunnpunkt på noe over 40 prosent i dag. Det tallene ikke viser, er om årsaken til den lave oppslutningen skyldes misnøye eller likegyldighet. Et annet funn viser at så få som 36 prosent av unge mennesker i Europa mener at militærkupp i et demokrati er illegitimt (tallene er også omtalt i Bård Vegar Solhjells interessante bok *Uro*, som kom i 2017).

I det omfattende forskningsprosjektet Institusjonell endring i demokratiske samfunn, der Institutt for samfunnsforskning har deltatt, blir det påvist at mange ungdommer i velfungerende demokratier er likegyldige til viktigheten av demokrati: «De nordiske ungdommene er betydelig mer likegyldige til å leve i et demokrati enn de eldre i samme land. Men det er viktig å understreke at Norden er en del av Europa hvor demokratiet verdsettes høyt. Nordiske ungdommer verdsetter derfor demokratiet mer enn mange andre

⁵¹ Foa, Mounk og Inglehart i *The Journal of Democracy* 2016: «The Danger of Deconsolidation» <https://www.journalofdemocracy.org/sites/default/files/Foa%26Mounk-27-3.pdf>

europæiske ungdommer», fortalte en av Europas ledende demokratiforskere, professor Hanspeter Kriesi ved European University Institute i Firenze, til IFS.⁵²

Dette siste er særs interessant og det er kanskje her utfordringen og problemet ligger. Mange undersøkelser viser at oppslutningen om demokrati er stor blant unge i Europa (men at trenden er fallende). Men funnene viser også at ungdommer kan være likegyldige til hvordan demokratiet er innrettet.

Etter valget av Trump ble det sagt at det var de gamle og sure som stemte Trump, men heller ikke her stemmer dette helt med tallene. Trump fikk 41 prosent av stemmene blant de som er født etter 1980. Blant hvite unge velgere stemte 4 prosentpoeng flere på Trump enn på Clinton. På den annen side viste tall fra mellomvalget i 2018 at pendelen hadde snudd: I sistnevnte velgergruppe vant Demokratene med 11 prosentpoeng.⁵³

Noe tilliggende kunne Senter for ekstremismeforskning ved Universitetet i Oslo melde i rapporten *Høyreekstremisme i Norge: Utviklingstrekk, konspirasjonsteorier og forebyggingsstrategier*. «Dei som veks opp i dag veks opp i eit fargerikt fellesskap. Det var meir framandfrykt før, og dagens ungdom generaliserer ikkje på same måte som før. Den framandfrykta som finst i dag er gjerne blant eldre menneske», sa direktør ved senteret, Tore Bjørgo, ved lanseringen av rapporten.

Det er selvfølgelig gledelig at færre unge i Norge blir aktive i høyreekstreme miljøer. Spørsmålet er likevel hvor opplysende dette er, hvis vi for eksempel bruker mer pragmatisk autoritære ideer som målestokk. Det er altså ikke sikkert at manglende oppslutning om de aller mest ekstreme miljøene sier så mye om liberaldemokratisk

⁵² Institutt for samfunnsforskning 2017: «Likegyldige til demokratiet?» <https://www.samfunnsforskning.no/aktuelt/nyheter/2017/likegyldige-til-demokratiet.html>

⁵³ Jan Arild Snoen i *Minerva* 10.11.18: «Unge flykter fra republikanerne». <https://www.minervanett.no/unge-flykter-fra-republikanerne/>

bevissthet blant de unge. At ungdommer er mindre rasistiske enn før, betyr ikke nødvendigvis at de har et bevisst forhold til den mer autoritære utviklingen på den identitetspolitiske venstresiden, eller til majoritetstyrannier generelt. Et annet forbehold kan være at Norge fremdeles er relativt skjermet fra mer turbulente forhold nedover i Europa og i USA. Vi vet naturlig nok ikke så mye om hvordan ungdommer vil forholde seg til eventuelle tilspissede konflikter rundt forhold som innvandring og identitet i fremtiden, eller en real økonomisk krise.

Forestillingen om at unge mennesker er fremoverlente, tolerante og kule, stemmer ikke med all erfaring. Tendensen har også vært at unge mennesker er utålmodige og dermed lettere mottagelige for demagogi. Utålmodighet er med andre ord ikke et entydig gode. Det kommer an på hva som kan gå tapt. At nazistene gjorde et godt valg i 1930 skyldes et godt stykke på vei at unge velgere ble radikalisert, noe som førte til et rekordstort antall førstegangselgere, mye i nazistenes favør. Den kinesiske kulturrevolusjonen besto i høy grad av unge fanatikere med stjerner i øynene, som lot seg fange av Maos vanvittige ryddeprosjekt. I den tyske forbundsrepublikken høstet terrorgruppen Baader-Meinhof på et tidspunkt støtte blant 25 prosent av de vesttyske ungdommene.

Nå er det selvfølgelig ikke slik at alt kan sammenlignes med all slags pompøsitet. Går vi til våre dager, behøver vi ikke å se oss langt tilbake. I Hellas, Tyskland og Frankrike gjør de høyrradikale det stort blant de unge.

Ungdom er ikke nødvendigvis så annerledes enn andre når det kommer til politiske preferanser. I Sverige er Sverigedemokraterna nest størst blant unge velgere. De følger altså trenden i den øvrige befolkningen. Det gjør nok ofte unge mennesker andre steder også. Ungdommer har ulike livserfaringer, de som alle andre. Ser vi til USA, er støtten til Trump blant unge velgere klart størst blant dem som ikke har collegeutdanning, og blant hvite velgere, heller ikke dette overraskende og ellers ganske i tråd med den øvrige befolkningen.

Uansett er tall og statistikker en risikosport der variablene florerer. For eksempel har funnene til Mounk og Foa vært omdiskutert. Det er lite som bekrefter entydighet, hverken om ungdommen som barbarer eller som garantister for en vidunderlig ny verden. Men det gir altså mening å snakke om en viss megatrend, der vi ser at unge mennesker i mindre grad enn før bryr seg om hvordan demokratiet er innrettet, at valgoppslutningen relativt sett er lav, samt at flere ungdommer enn på lenge lener seg mot mer autoritære politiske ideer og grupperinger. Noe som altså følger tidsånden, men også gir oss noen hint om en mulig, kanskje urovekkende fremtid.

Den digitale revolusjonen og sosiale medier har skapt nye meningsfellesskap og sosiale bobler som folk bruker veldig mye tid på. Er all denne aktiviteten også et mulig blick inn i fremtiden?

Sentio ergo sum

Følelser er viktige, men ikke alltid i fri dressur. I et yringsrom der veldig mange opplever at «jeg er det jeg føler», er det også rom for mye konflikt. Det er utfordrende å bygge fellesskap på hva den enkelte til enhver tid føler. Det vi kjenner som «voksenverden» kan vanskelig fungere hvis mennesker lar følelser og intuisjon styre adferd og hvordan vi omgås andre.

Det er allment akseptert at et velfungerende velferdssamfunn er avhengig av en noenlunde balanse mellom rettigheter og plikter. Kanskje har denne balansen forskjøvet seg, slik at vi har fått en offentlighet som på den ene siden er veldig individualistisk, og på den andre siden veldig fordømmende? Bidrar dette til at vi er i ferd med å bli mindre solidariske og mer fragmentert? Terskelen for pinefull frustrasjon fremstår som lavere nå enn for noen år siden. Spørsmålet er altså om noe av denne mentaliteten eller kulturen er årsak til mye av den strengt tatt unødvendige polariseringen vi opplever.

Mye av aktiviteten dreier seg om temmelig enkle og overfladiske

ting, som kropp, utseende, «fotballfruer» og «rosablogging», eller et eller annet som har skjedd i kjendisverdenen, der «flosklene og i-landsproblemene står i kø», som en anmelder skrev om en blogger som har gitt ut bok. Mye handler om eget selvbilde, om ønsket om å bli respektert for den man er og om hvilke rettigheter man har.

Merkelig nok oppstår det også mye konflikt rundt slike spørsmål. På sitt verste har sosiale medier utviklet seg til en kolossal arena for sladder, også mobbing.

Blant de som er mer samfunnsengasjerte hauser man hverandre opp og lager konfrontasjon og uthenging av meningsmotstandere for et applauderende publikum. En del dreier seg om rabiater, sinte, ofte middelaldrende menn. Men toleransen som ligger innbakt i det liberale demokratiets pluralisme, er ikke alltid synlig på sosiale medier blant mer oppegående folk heller. Det skapes mye debatt og klammeri rundt spørsmål om identitet, grupper og rettigheter, og ikke minst handler mye om hvilke meninger som er akseptable eller ikke. Misnøye og forurettelse over samfunnet og andres uakseptable meninger spres med høy temperatur og liten toleranse. Det skaper en kultur der det minste avvik fra en gitt moralsk norm (som skifter hele tiden og er politisk subjektiv) kan skape voldsomme reaksjoner, slik at folk hele tiden må passe på hva de sier. Følgen av det blir at noen lar være å si noe, eller sier seg enig med siste, oppskriftsmessige taler, mens andre går amok og opptrer som militant indignerte. Til tider flommer ytringsrommet over av følelser og tribalisme, der skillet mellom det private og det offentlige har falt sammen.

Den amerikanske sosiologen Jonathan Haidt har lenge vært opptatt av denne utviklingen. I sin nye bok, *The Coddling of the American Mind: How Good Intentions and Bad Ideas Are Setting Up a Generation for Failure*, som Haidt har skrevet sammen med juristen Greg Lukianoff, omtaler de fenomenet som aggressiv, eventuelt hevngjerrig, verge («vindictive protectiveness»).

Sokrates var opptatt av at vi ikke skulle lære de unge *hva* de skulle tenke, men *hvordan* de skulle tenke, skriver Haidt og Lukianoff i en artikkel i *The Atlantic*.⁵⁴ Den sokratiske metoden fostrer kritisk tenkning, slik at for eksempel studenter er i stand til å utfordre etablerte sannheter. Det sier seg selv at det å utfordre presedens vil innebære ubehag, til og med sinne fra noen, men det fører utvilsomt også til ny lærdom.

Aggressiv verge er noe helt annet, mener Haidt og Lukianoff. Her er det ikke *hva* som er sant som er avgjørende, men *hva* som blir sagt, og ikke minst *hvem* som sier det. På sikt kan det føre til studenter som ikke vil få intellektuelt utbytte av nye eller utfordrende teorier og tanker. Paradoxsalt nok kan utfallet av moralsk diagnose og straff (utestengelse) føre til en angstfylt og deprimert offentlighet, altså stikk i strid med det som er formålet.

Men problemet stopper ikke der. I debatter skiller man ofte mellom to ulike begrunnelser for ytringsfriheten. Den funksjonelle begrunnelsen innebærer at ytringsfrihet er viktig for vitenskap og informasjonsutvikling. Det kan for eksempel være at vi tar feil. En annen funksjonell begrunnelse er at ytringsfriheten bringer verden videre og bidrar til et godt samfunn. Slike begrunnelser er ikke uten faremomenter. For hvordan kan vi objektivt fastslå hva et godt samfunn er, eller hvem som fremmer ideer som fører frem til et godt samfunn? I en prinsipiell begrunnelse for ytringsfriheten vil man heller vektlegge at mennesker er frie og derfor også står fritt til å si og mene det de ønsker, med få og svært godt begrunnede unntak.

Ytringsfrihetsdebatten har blitt banalisert gjennom sosiale medier. Før i tida var problemstillingen enkel: Det var mørkemenn og geistligheter, eller totalitære ledere, som ropte på blasfemiparagrafer og sensur. Det var lett å riste på hodet og si nei.

I dag er debatten langt på vei overtatt av folk som kan gråte over sin

⁵⁴ Lukianoff og Haidt i *The Atlantic* 2015: «The Coddling of the American Mind» <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/the-coddling-of-the-american-mind/399356/>

syke mor. Hvis enkeltpersoner og grupper setter seg selv i en altfor dominerende offerposisjon, så forteller man at omgivelsene er slemme. Gi oss en krenket, en som er lei seg, og vips gir det mening å forby. I tiden vi lever i skal ingen være krenket og de som krenker er slemme. Det er lett å le av, men helt uten gjennomslag er det ikke.

I mediene har uttrykket *krenkomani* dukket opp, for å beskrive en tilstand der det klages i mediene over at man er et offer og at tilværelsen ikke er til å holde ut. Denne merkelappen er selvfølgelig litt urettferdig, for livet er ikke alltid enkelt. Fordommer og rasisme, eller storsamfunnets krav til perfektjon, er åpenbare belastninger. Likevel fremstår en del av offerposisjoneringen urimelig, særlig om vi ser oss rundt i resten av verden. En forklaring kan være at selv om vi har det godt, så har vi glemt hvorfor vi har det godt. Når det kommer til stykket identifiserer vi oss først og fremst med oss selv og våre nære omgivelser. Da er det fort gjort å glemme at det er et samfunn vi lever i og at dette ikke har kommet rekende på ei fjøl.

Mennesker har alltid dømt i flokk: Når normer har blitt brutt, når guden har blitt spottet. Kanskje er fordømmelse og utestengelse en paradoksal side ved menneskets sosiale instinkter? Ved å peke på de som ikke er i flokken definerer man eget samhold og egen tilhørighet. Dessuten føles det på utrivelig vis godt og spennende å snakke stygt om andre. Det er ikke sikkert at utgangspunktet er så ulikt i dag, til tross for modernitet og utvikling. Forskjellen er at vi bare er et tastetrykk unna. Vi behøver ikke å oppsøke gapestokken på torget, eller å møte de vi dømmer ansikt til ansikt.

Det er det vi ser konturene av i dag; en konkurranse om å være offer, av krenkelse som identitetsmarkør, som slynges ut i verden uten filter. «De slemme», ofte i majoritetsbefolkningen, slår tilbake og mener seg misforstått og idiotforklarte. Twitter og Facebook har også blitt billig moro for dagspressen og nettavisene. Misnøye og offerrolle gir klikk. Derfor følger mange medier med og sprer småkonflikter, misforståelser og rasisme viralt for hele verden. Sånn sett er den digitale revolusjonen med på å blåse opp konflikter til

de store høydene, der vi sitter igjen med inntrykk av at de mest outrerte meninger i sosiale medier er representative for det våre meningsmotstandere står for. Det er i det hele tatt en kjempeutfordring for de fleste å kunne skille mellom fakta og løgn, mellom store saker og små saker. Og er det noe den digitale verden ikke gir oss gratis, så er det måtehold. I den digitale virkeligheten må brukeren selv finne ut av hva som er fornuftige proporsjoner og hva som er representativt for et fenomen.

Krenkomaniets fødestue?

Utgivelsen av Salman Rushdies *Sataniske vers* i 1988 skulle trigge nybølgen av kulturell sensitivitet som har preget Vesten frem til i dag. Rushdies bok ble oppfattet som ekstremt krenkende av mange muslimer verden over fordi Muhammed anerkjenner andre guder i en drømmesekvens. Resultatet ble store demonstrasjoner. Det ble utlyst fatwa mot Rushdie og Rushdies forleggere, og noen ble også drept. I Oslo ble William Nygaard skutt utenfor sitt eget hjem. Muslimer og mange andre begynte å spørre seg om det var nødvendig at yttingsfriheten skulle «misbrukes» til å fornærme andre kulturer og religioner.

«Rushdies kritikere tapte slaget, men vant krigen», skrev den britiske forfatteren Kenan Malik i *The Guardian*: «Sataniske vers blir fortsatt utgitt. Like fullt har argumentet om at det er galt å fornærme andre folk og kulturer blitt akseptert i vide kretser de tretti årene som har gått siden. Fatwaen har i realiteten blitt internalisert.»⁵⁵ Malik mener at identitetspolitikens gjennombrudd kom i kjølvannet av Rushdie-boken.

Rushdie-affæren var også det punktet der deler av venstresiden tok en kulturalistisk vending, bort fra universalisme, religionskritikk

⁵⁵ Kenan Malik i *The Guardian* 29.09.18: «The Satanic Verses sowed the seeds of rifts that have grown ever wider» https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/sep/29/satanic-verses-sowed-seeds-of-rift-grown-ever-wider?CMP=share_btn_fb

og klasseperspektiver, og over i forestillinger om kulturelle særrettigheter og identitetspolitikk. I videre forstand ble ytringsansvar i økende grad en del av selve ytringsfrihetsdebatten. Senere kom de berømte Muhammed- karikaturene i den danske avisen Berlingske Tidende på trykk, noe som førte til voldsomheter og flere drap, før det hele kulminerte med nedslaktingen av redaksjonen i satirebladet Charlie Hebdo i Paris. Selv om de aller fleste tok klar avstand fra disse handlingene, var etterspillet preget av enda mer trykk på begrepet ytringsansvar, ofte uten klare grenser mellom ytringsansvar og ytringsfriheten som sådan. Det ble snakket om «misbruk av ytringsfriheten.» Spørsmålet er om ikke debatten rundt disse hendelsene har dryppet ned i offentligheten ellers.

Identitetspolitikk er ikke bare et illiberal og historieløst fenomen, men også svært konfronterende og polariserende. Det campus-aktivister og andre i praksis gjør, er å vise fingeren til alle de som ikke har den rette kulturelle kapitalen, til de som henger etter og setter pris på det som har vært. Men de nøyer seg ikke med det. For å fremme sin agenda har de påtatt seg rollen som pedagogiske gartnerne: Historien må skrives om. Bøker og kulturelle uttrykk som minner om den gamle tiden skal bort, statuer skal rives. Såkalt no platforming betyr at personer som avviker fra rådende konsensus ikke lenger er velkomne på universiteter. De bør heller ikke slippe til i mediene. Studenter skal lære sin historie uten å bli konfrontert med meninger, ord og uttrykk som hører gårdsdagen til, for de kan være krenkende. Faktum er at «alle» mente noe avvikende for hundre, femti eller tjue år siden. Like fullt skal den nye tid skrives inn i litteraturen, og litteraturen skal ikke lenger leses på dens egne premisser. Leseren skal heller skjermes fra den. Glemte er også kunsten og litteraturens credo, slik historiker Kjetil Jacobsen formulerte det i boka *Etter Charlie Hebdo: Ytringsfrihetens krise i historisk lys*: «Kunst er en erkjennelsesform som utforsker alt menneskelig, også seksualiteten, volden og moralen, og i denne prosessen kan den ikke på forhånd bindes i det til enhver tid gjeldende kollektive normverket.» I Dagbladet (19.10.18) skrev Inger Merete Hobbeldstad om den moralske kampanjen som er satt i gang mot Vladimir Nabokovs roman, *Lolita*. Kunsten vurderes stadig oftere på en moralsk skala,

mener Hobbestad. Selv om Lolita handler om et seksuelt tabu, faller den «inn under paraplyen av det mørkt menneskelige, og under den skal kunstnere og lesere kunne bevege seg fritt».

Men slik er ikke verden for moralens sinte voktere. I stedet blir alt politikk, der man setter snevre grenser for kunst, yringer og overlevninger, og truer med sosiale sanksjoner. John Stuart Mill var tydelig på at sosial kontroll og sosiale sanksjoner kan redusere det reelle rommet for ytringsfriheten. Det er altså ikke bare juss som setter grenser for en fri og åpen debatt.

I akademia er venstresiden den største trusselen mot ytringsfriheten. Studentforeninger krever at universitetene avlyser forelesninger med talere som oppfattes som genusspesifikke, høyreorienterte eller islamofobe. Terskelen for å tolke dem dit ligger lavt. Såkalte «trigger warnings» brukes for å sende ut advarsler på sosiale medier når forelesere skal undervise i noe som kan virke støtende. Hva som kan virke støtende har etter hvert blitt så mye at universiteter går på nåler.

Det er delte meninger om hvor stort problemet med no plattforming, trigger warning og annen ytringsregulering virkelig er. I en digital tidsalder kan små anekdoter, små hendelser, bli spredd rundt og fremstå overveldende. Kanskje er det slik at den digitale, globale offermakten har større kraft enn det vi er klar over? Selv små grupper som forteller oss at vi er slemme, kan få stort gjennomslag fordi ingen ønsker å bli stemplet som dårlige mennesker. Mange orker ikke å ta kampen. Uavhengig av spekulasjoner er likevel omfanget av rapporterte episoder der sensuren slår inn stort nok til at det ikke kan avfeies.

Det som er sikkert, er at fenomenet er mest utbredt i Storbritannia og USA. I Norge ser vi foreløpig lite av det.

Det merkes nok noe mer i Sverige. I alle fall nok til at Inger Enqvist, professor emeritus ved Universitetet i Lund, har reagert kraftig. «Politiske agendaer hindrer høyskolenes reelle oppdrag», skrev

hun i Göteborgsposten: «Å beskytte studenter mot tanker som utfordrer det som de tror og føler, og sette likestillingsspørsmål foran vitenskap, må få en slutt. Politiseringen av høyskolene har ført til angiveri og redsel og tar fokuset bort fra virkelig kunnskap og vitenskap.»⁵⁶ Enqvist mener at universitetets oppgave har vært å la studentene bryne seg på ulike ideer for å tilegne seg ny kunnskap. Den nye trenden er at studentene skal la følelser og politisk korrekthet, og ikke argumenter og vitenskap, avgjøre undervisningssituasjonen. Det blir opprettet egne studentgrupper som overvåker og rapporterer om de får høre noe som kan virke krenkende i og rundt universitetet. «Vi befinner oss i den eiendommelige situasjonen att det kreves kraft og overbevisning av en universitetslærer for å kunne fremme et vitenskapssyn», skriver Enqvist: «Hvis en lærer blir rapportert, påvirkes også andre lærere, og alle blir mer forsiktede. Kvaliteten på universitetsutdannelsen er i fare om lærere ikke tør å legge frem sine forskningsresultat».

Bo Rothstein er også en av de som har kritisert den identitetspolitiske vendingen ved universitetene.⁵⁷ Det såkalte VitKrit-nätverket (Seminarium för dekolonialitet inom humaniora och konst) har som formål å kvotere inn forskning på grunnlag av etnisitet og kjønn. Grunnholdningen er at historie og litteratur ved vestlige universiteter er rasistisk. Rothstein mener at det er et eklatant brudd med grunnleggende vitenskapelige kriterier. Der det skal være «det man gjør», og ikke «det man er» som avgjør kvalitet på forskningen: «Et universitet som bryter mot denne grunnregelen, og det ser Göteborgs universitet ut til å gjøre med sin støtte til VitKrit-nettverket, har grunnstøtt skikkelig. Forskere som støtter en slik virksomhet kan ikke betraktes som annet enn det forliste skipets vrakplyndrere».

For noen har det gått så langt at et nytt internasjonalt vitenskapelig

⁵⁶ Inger Enquist i *Göteborgsposten* 23.09.18. «Politiska agendor hindrar högskolans verkliga uppdrag» <http://www.gp.se/debatt/politiska-agendor-hindrar-högskolans-verkliga-uppdrag-1.8868638>

⁵⁷ Bo Rothstein i *Göteborgsposten* 07.11.18. «GU har förlist och VitKrit är vrakplyndrarna» <http://www.gp.se/kultur/kultur/gu-har-förlist-och-vitkrit-är-vrakplyndrarna-1.10413934>

tidsskrift er på trappene, der forskere kan presentere sine funn uten å bli møtt med sanksjoner: «Forskerne som står bak initiativet mener at den frie intellektuelle debatten er hemmet av fryktkultur og selvsensur. Derfor vil de tillate at forskere som har ideer som vil gi dem trøbbel enten med høyresiden eller venstresiden, eller med sin egen universitetsadministrasjon, får muligheten til å publisere anonymt», skriver forskningsavisen Khrono.⁵⁸

Dekaner, professorer og emerituser river seg altså i håret over det paradoksale i at det er de eldre som advarer mot sosial kontroll og konformitet, mens det i god aristotelisk ånd burde være omvendt.

En undersøkelse blant britiske studenter viser en ganske overveldende støtte til no platforming (76 prosent) og trigger warnings (68 prosent).⁵⁹ Merkelig nok sier flertallet av de samme studentene (60 prosent) at universitetene ikke skal begrense ytringsfriheten, noe som fikk Kenan Malik til å lure på om det var noe studentene ikke har forstått.⁶⁰ Litt av forklaringen er nok at en del studenter er kunnskapsløse. En annen forklaring kan være at de ikke har et prinsipielt syn på ytringsfrihet. I deres øyne skal ikke ytringsfriheten benyttes til å spre nedbrytende og gammeldags lære og holdninger. Den skal benyttes til å spre (det de oppfatter som) fornuft og progressive ideer ut i verden. En slik posisjon når det gjelder ytringsfrihet er neppe bra for fremtiden, sett fra et liberalt ståsted.

Listen over folk som har blitt rammet av sensur-iveren er lang. Den inneholder en del høyreradikalt, men også folk som i den normale verden betraktes som liberale eller progressive. Biologiprofessor Bret Weinstein, en støttespiller for Bernie Sanders, feministene

⁵⁸ Khrono.no 14.11.18: «Nå kommer anonym publisering for kontroversielle akademikere» <https://khrono.no/anonym-eikrem-forskning/na-kommer-anonym-publisering-for-kontroversielle-akademikere/248326?fbclid=IwAR1A-aQ14IEZj8mb9N6KvD0RPP2ikCBKV9u8CrNqmXccEMmsvy2lZTMUP1eg>

⁵⁹ Higher Education Policy Institute 22.05.16: «Closing down debate?: New HEPI / YouthSight poll shows strong support for trigger warnings, safe spaces and No Platform» <https://www.hepi.ac.uk/2016/05/22/3341/>

⁶⁰ Kenan Malik på twitter.com 23.05.16 <https://twitter.com/kenanmalik/status/734792659257135104>

Laura Kipnis og Julie Bindel, nevrobiologen Adam Perkins, forfatteren og TV-personligheten Toby Young, Bill Maher, tidligere utenriksminister Condoleezza Rice og den franske finansministeren Christine Lagarde, for å nevne noen av dem.

På norske universiteter har nervøsiteten seget inn. De kan være bekymret for egne studenter, men også for skolens rykte. Ved NTNU i Trondheim ble førsteamanuensis Øyvind Eikrem innkalt til møte fordi han hadde latt seg intervju i nettavisen Resett.⁶¹ Nestlederen ved Eikrems institutt ba ham om å «gå i seg selv». Heldigvis, vil noen hevde, var rektor ved NTNU klar på at kritikken mot Eikrem ikke er et universitet verdig. «Det skal være rom for de fleste synspunkter, så lenge de er innenfor norsk lov. Det gjelder også for vitenskapelig ansatte. Alle nettstedet som holder seg innenfor loven må kunne være tillatte samtalepartnere for NTNU-ansatte.»

Det er også slående at krav om politisering og ideologisering av studier og historie er den samme blant de ultrakonservative. Begrensning av yttringsrommet og kontroll over historien er altså utbredt blant identitetskrigerne i begge leire. Selv om de trekker i helt motsatte retninger (progressivt og reaksjonært) er den autoritære lengselen etter kontroll den samme. Det amerikanske nettstedet Fire, som overvåker sensur ved skoler og universiteter, viser også at krav om no platforming kan komme fra høyrevridde.

I Tyskland og Frankrike bruker høyrepopulister mye tid og energi på å fremme nypatriotiske historiefremstillinger. I Tyrkia, Polen, Ungarn, og ikke minst Russland, har det gått politikk i det. Det opprettes egne historieinstitutter for å spre oppbyggelige nasjonale narrativer. Penum ved skoler og universiteter skrives om. Progressive lærere blir sparket fra stillingene og «postmoderne» studier legges ned.

En fellesnevner for jaget etter å kanonisere sannheter og samtidig

⁶¹ Forskning.no 27.09.18: «Kalt inn på instituttlederens kontor etter intervju med Resett» <https://forskning.no/innvandring-barn-og-ungdom-forskningsetikk/kalt-inn-pa-instituttlederens-kontor-etter-intervju-med-resett/1243222>

avskilte dissens kan forklares med den polsk-engelske filosofen og sosiologen Zygmunt Baumanns kjente begrep om *gartnerimpulsen*. Det er noen her i verden, og ikke minst noen ideologiske retninger, som har tatt på seg oppgaven å skape en ny og bedre verden. For å komme dit må ugresset lukes ut av bedet. «Enkelte mennesker tar jobben meget alvorlig», som historiker Øystein Sørensen har beskrevet det: «Nærmere bestemt er «gartner-impulsen» en overordnet visjon for samfunnsmessig ingeniørkunst ...» Men det er enklere sagt enn gjort, skriver Sørensen, fordi «alle som har drevet litt hagearbeid, vet at det å luke ut ugress er en sisyfosoppgave. Ikke før man tror man er ferdig, så er det der igjen.»

I den grad identitetspolitikken styres av ytre venstre bør denne også betraktes i lys av det ideologiske. Det ville være en overdrivelse å hevde at alle venstreradikale har en særlig omsorg for det liberale demokratiet. Kanskje er det også slik at noen godt ute til venstre ikke har så veldig mye imot at Vesten kneler under indre motsetninger. Blant de mest ideologisk venstreradikale er sammenbrudd i kapitalismen og dens liberale demokratier gode nyheter, en etappeseier så å si, slik Karl Marx i sin tid forutsatte at både ville skje, og var nødt til å skje.

Vestlige styreformer forknippes gjerne med den imperialistiske og kapitalistiske arven, og liberalt demokrati har tradisjonelt blitt oppfattet som skinndemokratier som har som funksjon å demme opp for klassekamp. Siden klassekamp ikke lenger er et entydig tyngdepunkt hos venstresiden, har kanskje identitetspolitikken overtatt den rollen på deler av den. Sagt litt slemt er likevel målet fremdeles år null: Å jevne det gamle med jorden for å bygge nytt.

Den venstreradikale identitetspolitikken byr ikke på mye nytt når det gjelder fravær av toleranse. Den er spunnet rundt en ideologisk vri på kristenfundamentalisme som alltid har eksistert på deler av venstresiden, der moral og rett skal bankes inn, med loven og staten som hammer. Der er det ikke en god tanke at folk lever livene sine slik de selv vil, for det er andres verdier og levesett som utgjør trusselen mot det gode og fullendte. I motsetning til det liberale skillet

mellom stat og sivilsamfunn, ser ikke de venstreradikale dette skillet som naturlig. Å skille mellom rett og galt er ikke opp til den enkelte, fordi rett og galt ikke er subjektive størrelser: Hvis noe er godt, må det være godt for alle. Politikkenes formål er å fremme det gode, og derfor er det ingen grenser for politikk. Derfor skal lover og forordninger innrettes på en slik måte at de fremmer det objektivt rette. Tilsvarende må bibliotekene ryddes og talerstolene reserveres for de som ønsker en god og bedre verden. For å forstå denne autoritære tenkemåten må man gå til det helt grunnleggende: Det skyldes ikke vond vilje, men en absolutt forestilling om en kamp mellom det gode og det onde, og at man har mandat på vegne av folket til å gjøre verden til et godt sted.

Det store paradokset på den identitetspolitiske venstresiden er hvor inkonsekvent den er når det gjelder kulturer. Det selges inn en ideologisk antikapitalistisk unyansert historie der Vesten er en overgriper og innovatør av all verdens styggedommer, som kolonialisme, slaveri og rasisme, noe som er i strid med tilgjengelig historiekunnskap. Verdenshistorien er breddfull av slike overgrep, på alle kontinenter, til alle tider, der mange har blod på hendene. Rasisme er et universelt fenomen. Men fra den identitetspolitiske venstresiden rettes harmen i stedet mot egen historie, mot tro, litteratur – men også mot verdier i den vestlige tradisjonen. Verdier som familie, ekteskap og religiøsitet. Det er ikke bare enøyd. Fremstillingene frustrerer og fornærmer også den delen av befolkningen i Vesten som sokner til verdier og til konservatisme som blir oppfattet som autentiske og gode i ikke-vestlige kulturer. Når identitetskrigerne anklager befolkningen for å ha foraktelige kjønnsperspektiver og manglende respekt for homofile og transpersoner, hvilket selvsagt kan være tilfelle, rammer kritikken en utvalgt del av befolkningen, mens andre «slipper unna».

Logikken bak er at Vesten sitter på makten, at vi er den sterke part, mens andre kulturer blir oppfattet som maktens huggestaber. Selv om det har noe i seg, blir det glemt at også ikke-vestlige tradisjoner holder befolkninger i et jerngrep. For mange ser de identitetspolitiske beskrivelsene urettferdige og vilkårlige ut: Det er oss,

majoritetsbefolkningen, som får kjeft. Hva med de andre? De opplever at minoritetsmiljøer kan praktisere sine verdier og sin tro på en annen måte enn dem selv, noe som selvsagt er åpent mål for høyrepopulistiske demagoger, som kan tilby sin egen og svært så potente identitetspolitikk på vegne av majoritetsbefolkningen.

At så mange land i verden er autoritære, korrupte stater forklares gjerne med at de er ofre for vestlig utbytting, imperialisme og kolonialisme. Det som kanskje smerter postkoloniale hyppigst er teorier á la Max Webers tese om den protestantiske etikk: At åpne velfungerende demokratier med høy grad av tillit blant annet er resultat av lutheransk kapitalisme og individualisme (alle like under Gud). Ifølge en slik teori er tillit noe som er utviklet gjennom generasjoner. Den har kulturelle, langsomt flytende årsaker. I akademia har dette blitt diskutert i mange tiår, og frontene er steile. De samme konfliktlinjene er tilstede i innvandringsdebatten. Det hevdes at nye landsmenn kommer fra kulturer med mye korrupsjon, lav tillit, patriarkalske familiestrukturer og autoritært lederskap, som det vil ta generasjoner å endre og som er kjernen i integreringsutfordringene. Noen oppfatter slike påstander som rasistiske.

Kapittel 5: Sannheter i fri flyt

Fake news og fjøslykter

På en luftetur med bikkja kom jeg i snakk med en kar som jobbet med barn med adferdsvansker. I stille stunder tenkte han over hvordan typer som Trump kan påvirke ungdommer. For det er ikke lett å fortelle unge mennesker at de må oppføre seg høflig og sannferdig sammen med andre mennesker, når den mektigste statslederen i den frie verden oppfører seg som en bølle og lyver hele tiden. Hva slags ideal er det?

Høres det for enkelt og anekdotisk ut? Vel, hvis vi koker det i hop med måten sosiale medier kan fungere på, så er det ganske godt observert. Sosiale medier flyter over av usannheter og løgn, og ikke minst subjektive, bombastiske forestillinger om verdens tilstand, uten evidens. Det er en gullgrube for politikere og aktivister som opphever grenseforholdet mellom sannhet og løgn.

Det er ikke lenge siden informasjonsteknologien var Guds gave til menneskeheten. I dag har den blitt Guds gave til folk, regimer og ideologer som ønsker kaos og en verden i brann. Uten felles sannheter kan vi heller ikke stole på hverandre. Uten tillit, ingen orden, uten orden, intet demokrati.

For 13 år siden, i boka *Why Truth Matters*, mente sosiologene Ophelia Benson og Jeremy Stangroom at begrepet «sannhet» hadde

gått av moten på slutten av 1900-tallet: «Ulike politiske og ideologiske agendaer har åpnet dørene for relativisme, opportunisme og pseudovitenskap.» At Benson og Stangrooms beskrivelse skulle bli så til de grader relevant var de neppe klar over selv. Forholdet mellom sannhet og løgn, viten og konspirasjonsteorier, er av vår tids største trusler mot det liberale demokratiet.

Demokratiet avhenger (naturlig nok) av at en stor majoritet gir sin oppslutning om det. Men det er også avhengig av at en stor majoritet gir sin tilslutning til sannhetsprinsippet. Når sannhetsbegrepet oppløses, råtner også tilliten som er limet i et demokrati.

Litt enkelt kan man si at et liberalt samfunn er avhengig av uavhengige nyhetskilder, hvis formål er å fortelle sannheter, basert på kilder og etterprøvbarhet. Mediene og offentligheten som bruker dem har tradisjonelt sett vært i stand til å takle rene løgner og avsløre dem. I autoritære stater har derimot styresmaktene hatt kontroll over mediene, og de har forbudt kritisk granskning av egen informasjonsflom.

Autoritære ledere er ikke dumme. De innser som oss andre at kontroll av nyhetsstrømmen er avgjørende for politisk kontroll. Også de private mediene lar seg kjøpe opp av den etablerte makten. Journalister blir møtt med en sentralmakt som utpeker dem som folkefiender. Makten gjør også det de kan for å ta fra dem lisenser og lignende, hvis de ikke oppfører seg. Dernest opplever de som eier mediene at kritisk journalistikk ikke gir penger i banken, mens lydighet lønner seg. Til slutt står kun små TV- og radiostasjoner igjen som opposisjonelle og kritiske, og de utsettes for konstant press fra myndighetene.

I Tyrkia har Erdogan og hans parti AKP kontroll over 90 prosent av mediene.⁶² Når Erdogan taler, avbrytes sendingene og talene hans kringkastes direkte på alle tyrkiske riksdekkende nyhetskanaler, også under valgkamp. Det gjelder selvsagt ingen fra opposisjonen. I tillegg

⁶² NRK Urix 19.06.18: «Velger Tyrkia bort president Erdogan?» https://www.nrk.no/urix/er-tiden-inne-eller-ute-for-en-sterkere-erdogan_1.14088889

vinkles alle nyhetsdekninger til Erdogans fordel, og det er plent umulig å skille mellom regjeringens dekreter og offisiell nyhetsformidling.

Trump, som er lei av kritiske medier, og særlig CNN, har foreslått å etablere en statlig TV-stasjon som skal fortelle verden hvor «GREAT» USA (presidenten) er.⁶³ Altså i tråd med utviklingen i autoritære stater som Russland og Tyrkia, etter hvert også Polen og Ungarn.

De nye autoritære har også kommet på en fiks, nygammel ide. Hvorfor ikke oversvømme offentligheten med løgner, slik at mengden av løgner blir u håndterlig? Det er informasjonsflom som er den nye sensuren. Taktikken går ut på å oversvømme nettet med desinformasjon og rene løgner. Jo mer, jo bedre. Sagt med ordene til historikeren Christopher Browning: «Den frie pressen behøver ikke lenger å undertrykkes når den heller kan stemples som irrelevant eller utnyttes til politiske formål. Total mediekontroll er heller ikke nødvendig. En brottsjø av manipulerte og falske nyheter forurenser informasjonsflommen, slik at sannheter og fakta blir irrelevant som opinionsdannere.»⁶⁴

Det sier sitt at det norske forsvaret nå vil satse stort på «cyberforsvar, teknologi og samspillet mellom militær og sivil sektor.»⁶⁵ Det kan dreie seg om større hackerangrep i store statlige organer, men informasjonskrigen er også noe som inngår i en helhetsvurdering av sikkerhetssituasjonen. Begrepet «hybrid krigføring» har tradisjonelt betydd et bredere spekter av sikkerhetstrusler mot Vesten enn rent militært. Ifølge Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI) har «kampen om innflytelse og folks hjerter og hoder blitt en del av dette spekteret.»⁶⁶

⁶³ The Hill 26.11.18: «Trump suggests government start its own worldwide television network» <https://thehill.com/homenews/administration/418284-trump-suggests-government-start-its-own-worldwide-television-network>

⁶⁴ Christopher Browning i *The New York Review of Books* 2018: «The suffocation of democracy». <https://www.nybooks.com/articles/2018/10/25/suffocation-of-democracy/>

⁶⁵ VG 17.09.18: «Ny forsvarsplan: Varsler økt cyber-satsing» <https://www.vg.no/nyheter/i/J157m6/ny-forsvarsplan-varsler-oekt-cyber-satsing>

⁶⁶ NUPI 14.03.16: «Hybrid krigføring – hva er det?» <https://www.nupi.no/Skole/HHD-Artikler/2016/Hybrid-krigfoering-hva-er-det>

På NATO-toppmøtet i Warszawa i 2016 ble cyberspace oppeskalert til operasjonsdomene på linje med luft, land og sjø. Alle medlemslandene skrev under den såkalte NATO Cyber Defence Pledge, hvor de forpliktet seg til å forsterke cyberforsvaret i sine respektive land.

Ifølge *The Economist* er Russland (med sitt store korps av hackere) det landet, ved siden av Nord-Korea, som bruker mest ressurser på desinformasjon. Russisk etterretning brukte store ressurser på å påvirke det amerikanske presidentvalget, med til dels kraftig gjennomslag for Donald Trump. Russerne finansierer politiske grupperinger i Europa.⁶⁷ Det skal særlig gjelde nasjonalkonservative eller høyreekstreme grupper i land som Frankrike, Nederland, Ungarn, Østerrike og Tsjekia.

Den russiske journalisten Peter Pomerantsev, som har skrevet biografien *Nothing Is True and Everything Is Possible* om Vladimir Putin, mener at informasjonsbildet ligner sovjettiden. Med ett viktig unntak: De gamle propagandistene serverte løgner som inngikk i den ideologiske krigføringen. For Putins del er mengden løgner et poeng i seg selv: Du kan si hva som helst og konstruere forvirrende og parallelle virkeligheter, godt hjulpet av den digitale utviklingen. Forvirringen og forvitringen av sannhet er et mål i seg selv. Det brukes også store ressurser på å spre falske nyheter om overgrep mot innvandrere og minoriteter. Formålet er å fyre opp den radikale venstresiden i Vesten. Alt som kan skape kaos er velkomment.

Den tyske journalisten Jochen Bittner fra *Die Zeit* har sammenlignet Putins strategier med østtyske Stasis metoder under den kalde krigen.⁶⁸ Også Stasi brukte store ressurser på å skape splid i den vestlige opinionen. Østtyskerne kalte metoden for *Zersetzung*. Formålet var «... å så tvil om grunnleggende normer i den vestlige

⁶⁷ The Telegraph 16.01.16: «Russia accused of clandestine funding of European parties as US conducts major review of Vladimir Putin's strategy» <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/12103602/America-to-investigate-Russian-meddling-in-EU.html>

⁶⁸ Jochen Bittner i *The New York Times* 01.01.17. «Angela Merkel, Russia's Next Target» <https://www.nytimes.com/2017/01/01/opinion/angela-merkel-russia-next-target.html>

liberale orden og dens institusjoner; å forvri og derved diskreditere formålet med EU, NATO og fri markedsøkonomi; å ødelegge troverdigheten til den frie pressen og de frie valgene. Metodene til Zersetzung inkluderte karakterdrap og spredning av løgner og falske nyheter, å skape gråsoner av tvil hvor fakta slet med å overleve.»

Utfordringen ved det som omtales som mainstream media (eller hovedstrømsmediene som det nå heter på norsk) er at noe av kritikken som rettes mot dem har noe for seg. Det har forekommet tilfeller av underkommunisering og politisk korrekthet som lett kan oppfattes som uærlig. I Norge har vi fått nettstedet Resett, som ganske åpenbart har til hensikt å bli en norsk versjon av det amerikanske, høyrevridde agitasjonsnettstedet Breitbart eller lignende. De profilerer seg på en fortelling om at de vanlige mediene lyver eller fordekker, mens de selv forteller sannheten. I USA går de store avisene og TV-stasjonene på nåler, for hver gang de rapporterer noe som viser seg å være feil, får de «alternative mediene» vann på mølla.

Litt enkelt kan man si at et liberalt samfunn er avhengig av uavhengige nyhetskilder, hvis formål er å fortelle sannheter, basert på kilder og etterprøvbarhet. Mediene og offentligheten som bruker dem har tradisjonelt sett vært i stand til å takle rene løgner og avsløre dem. I autoritære stater har derimot styresmaktene hatt kontroll over mediene, og de har forbudt kritisk granskning av egen informasjonsflom.

Den amerikanske historikeren Timothy Snyder, som har sett på Donald Trumps mediebruk, mener at Trumps løgner er kryptende tyranni. Post-fakta rydder veien for systemskifte, mener Snyder. Hvis vi ikke har tilgang på fakta, kan vi heller ikke stole på hverandre. Uten tillit; ingen orden, uten orden; intet demokrati: «Hvis du vil rive hjertet ut av demokratiet og ta livet av det, så gå etter fakta. Det er det de moderne autoritære gjør. Fase en: Du lyver, hele tiden. Fase to: Du sier at det er dine motstandere og mediene som lyver. Fase tre: Alle ser seg rundt og spør: 'Hva er sant? Det finnes ingen sannhet.' Da er motstand nytteløst – og det er game over.»

Det Snyder skriver er analogien om den kokende frosken: Legger du en frosk i kaldt vann som varmes opp, vil den svømme rundt og ikke merke at den blir kokt – før det er for sent. Selv om mange snakker om ulike trusler og utfordringer fra Russland, er det på sikt kanskje Kina vi bør holde bedre øye med. Ifølge forsker Øystein Tunsjø ved Institutt for Forsvarsstudier utfordrer Kinas fremvekst den liberale verdensorden ved å utvide sin makt og innflytelse.⁶⁹ Diktaturet i Beijing er med sin enorme størrelse og enorme markeder i en posisjon der de kan sette dagsorden, også når det gjelder relasjonen til demokratier. Norge kom som kjent ut av sitt anstrengte forhold til Kina ved å ligge lavt i spørsmål som handler om menneskerettigheter. Nå legges det press på Sverige, og svenskene er redde for å havne i den samme fryseboksen.⁷⁰ Kineserne driver enormt press på vestlig offentlighet, blant annet forsøker de å stoppe besøk fra Dalai Lama, noe de også har lyktes med. I Danmark gikk til og med Utenriksdepartementet til verks for å stoppe et foredrag med ham. De legger press på filmfestivaler der regimekritiske filmer skal vises.⁷¹ Dissidenter overvåkes i utlandet. Ved universiteter verden over forsøker kineserne å påvirke både studentmassen og pensum.⁷² Men det er på den digitale fronten Kina sitter på enorme muligheter som over tid kan overgå russerne.⁷³

⁶⁹ Minerva 2018: «-Kinas fremvekst utfordrer den liberale verdensorden» <https://www.minervanett.no/kinas-fremvekst-utfordrer-den-liberale-verdensorden/>

⁷⁰ Aftonbladet 25.09.18: «Kina vill varna Sverige att hålla tyst» <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/yvdrpA/kina-vill-varna-sverige-att-halla-tyst>

⁷¹ Danmarks Radio 26.09.18: « Kina forsøgte at bremse film på dansk festival: Jeg har aldrig oplevet noget lignende». https://www.dr.dk/nyheder/kultur/kina-forsogte-bremse-film-paa-dansk-festival-jeg-har-aldrig-oplevet-noget-lignende?cid=soc_facebook_drnyheder_g0634b53

⁷² Bethany Allen-Ebrahimian i *Foreign Policy* 07.03.18: «China's long arm reaches into American campuses» <https://foreignpolicy.com/2018/03/07/chinas-long-arm-reaches-into-american-campuses-chinese-students-scholars-association-university-communist-party/>

⁷³ The Drive: «China Snuck Chips Into CIA, U.S. Military, Commercial Servers Leaving Them Open To Hacks: Report» <http://www.thedrive.com/the-war-zone/24027/china-snuck-chips-into-cia-u-s-military-commercial-servers-leaving-them-open-to-hacks-report>

Kapittel 6: Lys i tunellen?

Hvor ille har vi det egentlig?

Frustrasjon og sinne samsvarer ikke alltid med virkeligheten. Folk flest har, om vi ser stort på det, knapt hatt det bedre enn i dag. Den evige optimisten Steven Pinker ber oss slutte å lytte til pessimistene: Verden har forandret seg til det bedre de siste to århundrene, og forbedringen bare fortsetter, mener han. World Economic Forums tall viser det samme: Enten det gjelder fattigdom, helse eller utdanning – pilen peker oppover.

Frank Rossavik skrev en interessant kommentar i Aftenposten om den tysk-syriske sosiologen Aladin El-Mafaalani, som mener at det ikke er mer rasisme i dag enn før i Tyskland, men at opplevelsen av den er sterkere. Dette fordi dagens innvandrere forventer å bli behandlet som likeverdige, mener El-Mafaalani. Det er i seg selv et tegn på bedre integrering, hevder han: «På sekstitallet følte kvinner seg mindre diskriminert enn i dag. Siden har følelsen av diskriminering vokst like raskt som den reelle diskrimineringen har sunket. Høyere deltagelse fører til høyere forventninger om likeverd. Forventningene skaper større følsomhet for forskjellsbehandling.»

Slike overveielser er en risikosport, fordi man kan falle i «la dem spise kake»-fella. Som om ingen har grunn til å uttrykke misnøye og at alle burde kjenne sin plass og vise sin takknemlighet. Like fullt tror jeg at de fleste kan være enige i at mesteparten av de som bor

i Vesten har det langt bedre i dag enn for noen tiår siden: Materielt, økonomisk, helsemessig og sosialt. Men også på områder som likestilling, minoriteters stilling og generelle fordommer har vi også beveget oss et langt stykke. Derfor går det an å våge seg på en påstand om at mengden frustrasjon som publiseres på ulike medieplattformer er besynderlig i forhold til generelle levekår og verdispørsmål, og i alle fall om vi ser historisk og globalt på det. Det er neppe for drøyt å hevde at vi lever i misnøyens tid. Noe skyldes ganske sikkert at vi har fått nye generasjoner som er svært bevisste på sine rettigheter og at de som individer er i sin fulle rett til å definere seg selv. Men noe skyldes nok også at velstand skaper luksusproblemer. Følelsen av at ting ikke er som de skal, at noe er urettferdig, kan oppleves virkelig og sterkt nok, selv om tilværelsen egentlig er grei nok. Jo bedre folk har det, desto høyere forventninger får man.

Det har blitt skapt store forventninger for hva samfunnet og staten kan gi, også i form av lykke og en tilværelse fri fra frustrasjon og utenforskap. Følelsen av utilfredshet og frustrasjon gir høye klikktall hos mediene og møter stor forståelse blant både politikere, skoleverk og fagfolk.

Men hvis misnøye utvikler seg til en kakofoni av elendighet, kan det underminere tilliten og skape unødig konflikt. Små uenigheter blir ofte undervurdert som kilde til eskalerende konflikt. Selv om El-Mafaalanis hovedfokus er innvandrere, er hypotesen hans overførbar på andre deler av samfunnet. Vi finner den i ungdomskulturene, men også i hele spekteret av identitetspolitikk, ikke minst blant høyrepopulismens velgermasse. Det paradoksale er at der så mange har det bedre enn noensinne – i en rivende teknologisk utvikling i en moderne verden – fortsetter gårdsdagens ideer, fordommer og løsninger å leve i beste velgående.

Historikeren Niall Ferguson mener at sivilisasjoner – og særlig imperier – er dømt til undergang. Årsaken er rett og slett at de blir mettet av dage. Etter et langt oppsving vil suksessen flate ut fordi makthaverne er selvtilfredse. Siden fienden er nedkjempet, mister

også regimet gnisten og årvåkenheten som fikk det til å kjempe. Det samme gjelder for de herskende klassene, for borgerskapet, men også for den alminnelige borger. De mister alle sammen den indre driven. Ferguson, som er en meget konservativ mann, mener også at samfunn i nedgang er preget av dekadanse og selvopptatthet. Selv om Fergusons analyser er for deterministiske, kan det godt være at han er inne på noe.

Kan det være noe i argumentene som antyder at folk som har det bra har en tendens til å klage mer enn de som ikke har det bra? At folk kan gjøre merkelige valg, eller til og med oppføre seg som gale, uten å ha en adekvat grunn? Kan et av velferdssamfunnets nettooverskudd også være at lista for å føle mismot er lavere enn den noen gang har vært, og at dette mismotet har fått et viralt omfang gjennom sosiale medier og gjennom en kultur som fokuserer mer på rettigheter enn plikter, mer på inderlighet og velvære enn fellesskap og plikter?

Løsninger

Denne pamfletten er nesten i sin helhet en problembeskrivelse. Leseren som er opptatt av løsninger har kanskje ikke funnet stort å bygge videre på. Mitt hovedanliggende har vært todelt: Å advare mot autoritære løsninger for å løse store utfordringer, samt å forklare hvorfor liberalt demokrati er bedre enn andre samfunnsformer. Men hvordan vi skal løse de utfordringene vi står overfor er mye vanskeligere å si noe om, enn det er å rette lommelykten mot problemer.

Det er ikke lett å gi gode råd til liberale demokrater om hvordan fiender av demokratiet skal konfronteres. Noen mener at det er rett og rimelig å slå tilbake med full styrke; ikke å vise nåde i debattene. De vil mene at høyrradikale partier aldri skal normaliseres eller bringes inn i etablerte politiske miljøer. Det kan være farlig og de fortjener det heller ikke. Andre har et mer pragmatisk syn, slik det er beskrevet tidligere i denne teksten.

Høyresiden står overfor en skikkelig hodepine i spørsmålet om hvordan de skal forholde seg til radikale populistere. Ta dem inn i varmen? Strategisk sett er det mye som taler for at de radikale kan ansvarliggjøres og myknes opp ved å inngå samarbeid med dem – eller til og med ved å gå i regjering med dem. Samtidig er mange svært skeptiske. De sterkeste kritikerne, særlig på venstresiden, peker på mellomkrigstiden, da de konservative inviterte Hitler inn i regjering. Alle vet jo hvordan det gikk.

Valget i Sverige i 2018 førte landet inn i en kaotisk situasjon, der de tradisjonelle blokkene nærmest har blitt styringsudyktige fordi Sverigedemokratene sitter i en solid vippeposisjon og ingen vil ha noe med dem å gjøre. Det er en nesten umulig situasjon å forholde seg til, fordi utfallet uansett blir vanskelig. Den samme type parlamentarisk rot vil ganske sikkert bli normalen i mange andre europeiske land. Prinsipielt sett har kritikerne rett: Det er ikke gitt at grumsete partier vil disiplineres av makt. Tvert i mot kan makt være kjøkkenveien til å nå toppen og gjennomføre endringer i autoritær retning. På den annen siden vil utestengelse i det lange løp utvikle seg til et gedigent demokratisk problem. Når stemmene til store deler av befolkningen i praksis er bortkastet, vil frustrasjonen vokse blant de som allerede føler at de ikke blir hørt. Demokratiet mister også noe av sin legitimitet hvis det ikke gir effektiv representasjon til en signifikant del av opinionen. En historisk parallell kan være hvordan man møtte kravene fra arbeiderbevegelsen den gang den ble oppfattet som radikal – med kompromisser, at man fant egne løsninger på problemene de varslet om, utviklet politikken sin for å finne en middelvei. Det er mange partier som har startet som paripartier og gradvis blitt akseptert, også fordi de forandret seg selv. Det er i seg selv ikke et nytt fenomen.

Det er ikke urimelig å mene at vi går inn i en tid som kan bli et være eller ikke være for liberalt demokrati. Bevisstgjøring og kunnskap om hva som kan gå tapt er derfor uendelig viktig. Historien har grundig vist oss hva det autoritære innebærer.

Det er viktig å fortelle sannheten, også når den er ubehagelig.

Sannhet og etterprøvbarehet, offentlig samtale og debatt er liberalt demokrati i essens, mens manikeisme, verden sett i svart og hvitt, fiende eller venn, er dogmatikk forkledd som følelser. Det nytter ikke å hoppe bukk over ubehagelige debatter.

Erfaring har vist at demokratiske krefter blir demotiverte, frustrerte og fulle av indre motsetninger når de møter motstand som går inn for full konfrontasjon. Det er ikke rart, fordi ulike krefter og partier har svært ulike forklaringer på hva som har gått galt og hva som må gjøres.

Da kan det være fristende å ty til halvsannheter, tabuer og «samme mynt», når motstanden er hemningsløs. Å fortsette i samme sporet. I krisetid gjøres feil på feil. Man blir varm i hodet og noen vil alltid ta et ekstra steg, inn i et landskap som bare tjener demagogene. Konfrontert med krefter som bryter alle regler blir man rådløs.

Selv om mange føler på negativitet og oppgitthet, må vanlige borgere, så vel som politiske partier og intellektuelle samfunnsdebattanter, plassere uenigheter om viktige ting i andre rekke, i stedet for å gripe anledningen til å ri egne kjepphester. Det viktigste skillet står ikke mellom ulike interessekamper, men mellom liberalt demokrati og autoritære løsninger.

Likevel er det vanskelig å forestille seg at liberale demokrater vil kunne stå imot trykket fra de autoritære uten å ta grep om egen politikk. Det er helt urimelig å tro at borgerne vil flokke seg om det liberale demokratiet hvis de føler utrygghet og misnøye, at folk ikke blir hørt, ikke har arbeid eller om ulikhetene vokser mot uante høyder. Nye terroranslag, en ny flyktningkrise og ikke minst et Europa som ikke makter å gi befolkningen følelse av trygghet, arbeid og fremtidsoptimisme, kan snu pendelen i en retning som vekker historiske minner, fra en tid hvor ytterflankene – på tross av ulike ideologier – førte Europa ut i avgrunnen. Også her var man enige om at det liberale i vid og snever forstand måtte sendes på historiens skraphaug.

Liberal demokrati garanterer ikke for rettferdighet og lykke. Liberale demokratier kan finne på mye tull. Men liberal demokrati gir oss i alle fall gode garantier mot maktovergrep. Vi kan kaste ledere vi ikke liker, og ingen skal være hevet over loven. Først og fremst gir liberal demokrati oss den muligheten som ligger i at politikere og maktmennesker må stå til ansvar for det de finner på.

Situasjonen er ikke minst vanskelig fordi konfliktlinjene er så dype. Her virker selvsagt den kulturelle biten inn, altså den underliggende, etter hvert opprivende konflikten mellom det nye og det gamle som ligger og ulmer, og som radikale populistere hiver seg over som hyener.

Konflikten mellom det nye og det gamle kan illustreres med et snøskred. Forutsetningen for snøskred er at terrenget er bratt. Snøskred forekommer i ustabile forhold og svingninger i temperatur, slik at ny snø løsner fra et underlag av gammel og kompakt snø.

Hvis vi glemmer nyansene en stund kan man si at kulturkampen dreier seg om to svært ulike verdener som beveger seg i ulike lag og i ulikt tempo. På toppen har du den nye verden, den globaliserte fremtidsrettede troen som materialiserer seg i politiske institusjoner og progressive ideer, modernitet, flerkultur, feminisme, nye arbeidsmarkeder, høyere utdanning, teknologi og frihandel. Den beveger seg i et rasende tempo. Europa i dag er nesten ikke til å kjenne igjen.

Under dette laget finner vi gårdsdagen, et lag som beveger seg langsommere. Det består av kulturelle drag, identitet og historie. Det består av mennesker som ikke kjenner seg igjen i den nye verdenen. De har gjerne lavere utdanning og lønn, og sokner til tradisjonelle verdier som familie, kirken, nasjonen og konservativ moral. De ser politiske eliter som virker som om de er mer opptatt av asylsøkere enn egne borgere. De ser en liberal offentlighet som setter opp feministiske og antirasistiske tablåer som har som undertekst at alt som er gammelt er umoralsk og forkastelig. De ser en progressiv offentlighet som snakker varmt om «fremmede» kulturer, men

rakker ned på sin egen. Men det er vanskelig å sette fingeren på hva det langsomme draget egentlig innebærer.

Derfor er så mange analyser av et urolig Europa basert på økonomiske og strukturelle analyser. Som i denne pamfletten, rettes pekefingeren mot populistiske demagoger, fordi de har *skapt* et problem. Det pekes på at mye av tradisjonalismen er fordomsfull, autoritær, rasistisk og kvinnefiendtlig. Men det skyldes vel så mye at den fremtidsrettede politikken er mer opptatt av ideer og institusjoner enn av hva en kan forvente av mennesker når omgivelsene endrer seg i raske drag. Kort sagt er mennesker også kulturelle skapninger som søker fellesskap i det trygge, i tradisjoner. De progressive har et stykke på vei glemt at du skaper deg en uvenn for livet om du forteller vedkommende (og har gjort det gjennom generasjoner) at han eller hun er enfoldig. De har også glemt at mange progressive ideer er overskuddsfenomener skapt av middelklassen, altså at det er enkelt å være raus og tolerant på andres vegne når du selv sitter midt i smørøyet.

Selv de mest iherdige forsøk på å skape en ny menneskehet, fri fra fortidens lenker, har vært forfeilet. 70 år med voldelig statlig indoktrinering i Sovjet maktet ikke å ta kverken på russisk nasjonalisme og religiøst ortodoksi. Tvert imot; når kommunismen brøt sammen, vandret russerne ut av hulene som om tiden hadde stått stille siden tsartiden.

Det var nesten ingen som trodde på kommunistene i Polen heller, blir det sagt. De trodde på Gud.

Kort fortalt er mye av støyen i kulturkrigen basert på to gjensidige misoppfatninger, som mangler felles grunn, selv om begge har rett: På den konservative siden blomster rasisme, autoritære ideer og misogyni. På den progressive siden blomstrer også arroganse og fordomsfullhet mot de som søker balanse og trygghet i det de opplever som egen identitet.

Det vi opplever er gravitasjonen i det radikaliserede ordskiftet. Eller,

som den tidligere britiske statsministeren John Major uttrykte det i *The Guardian*: «Det jeg frykter er at ytre venstre og ytre høyre vil øke polariseringen og nekte å inngå kompromisser, der de moderate ofte vil søke felles grunn. Faren for uforsonlighet – «my way or no way» – ligger i at det politiske sentrum vil trekkes lenger mot høyre eller venstre.»⁷⁴

For å unnsnippe gravitasjonskraften fra den radikale støyen kan det også være lurt å senke skuldrene innimellom alle fornærmelser og grovheter. Det er uttrykk som heter at man ikke bør føre trollene, som har mye for seg. Det har etter hvert dannet seg et mønster som gjentar seg gang på gang, helt etter oppskriften stimuli og respons: Person x sier noe stygt/dumt, gjerne helt bevisst, og blir møtt med et hav av forskrekkelse og fordømmelse. X blir lei seg og drar offerkortet. Offerkortet er trumfen i stokken. For ute i verden er det ikke så veldig mange som får med seg hva saken dreier seg om, mens mange flere får med seg at noen i ens egen flokk er krenket. Så begynner spillet, oppslutningen om egne rekker, altså den omtalte balkaniseringen.

Alt dreier seg heller ikke om politikk og opphøyde verdier. I et moderne, sekulært demokrati skal det være et rom for de som ikke er opptatt av politikk eller av kjønnteori. Det skal være rom for hårete humor, for det som er gammeldags, og for mennesker som velger å leve litt på siden av samfunnet. For de som gir litt blaffen i kutyme og konformitet. Det er viktig å huske at staten er til for folket og ikke omvendt. Det er ikke statens eller den moralske majoritetens oppgave å disiplinere borgerne til politiske dydsmønstre.

Nye og radikale ideer kan endre verden og føre til bedre tider. Men det kan gå andre veien også. De nye og radikale ideene kan bli kapret av de mest utålmodige, av de som ikke vil kompromisse. Så begynner revolusjonen å spise sine egne barn. De som ser det som en livsgjerning å plukke ugress og som ser ugress overalt. De som ikke ser nyanser, men setter sak foran sannhet.

⁷⁴ John Major i *The Guardian* 16.10.18: «I have made no false promises on Brexit – I'm free to tell you the truth» <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/oct/16/false-promises-brexit-john-major>

Det er liten tvil om at identitetspolitikk har bidratt til å gi nytt liv til nasjonalistisk identitetspolitikk. Liberale samfunn der ytringsfriheten står sterkt burde for lengst ha vokst fra overvintret sjåvinisme og kulturell mistenksomhet, fra puritanske gartnere og autoritære nostalgikere.

Identitetspolitikk trekker altså i begge retninger, og går på bekostning av fellesskapet. Avstanden mellom de identitetspolitiske krigerne er dessuten så stor at ingen kan vinne uten drastiske virkemidler, som ikke er særlig hyggelig å tenke på.

Mange unge knytter kontakter med folk som man før ikke knyttet kontakt med. Det er bra at kulturer og fellesskap smelter sammen. Og det er bra at minoritetsmiljøer har mulighet og rett til å leve livene sine uten å skulle bli uglesett for sin «annerledeshet». Men slik utviklingen de senere årene har vært, opplever vi tilbakeslag i toleransen som en stund så ut til å gå på skinner.

Identitetspolitikk, som i utgangspunktet skulle fremme minoriteters rettigheter og ideen om en fargeblind verden, har på noen områder sklidd ut i det polariserende og konfliktskapende. Mens de fleste mennesker forsøker å leve livene sine så godt de kan sammen med naboene sine, er andre i harnisk over indianerkostymer, hvite privilegier og kulturell appropriasjon.

Heldigvis er det fremdeles slik at de fleste nordmenn er fornuftige og moderate. Det andre hisser seg opp over er ofte ukjent for «folk flest». Men bildet endrer seg sakte, men humpete i takt med resten av den vestlige verden. I USA er det for eksempel en økende trend at folk, med utgangspunkt i identitetspolitikk, velger å flytte bort fra dem som de er uenige med og inn i nabolag med likesinnede.

Det er ikke så vanskelig å forstå virkningshistorien: Ved å hause opp anklager mot grupper i befolkningen, ved å fortelle at de andre er dårlige mennesker eller har dårlig moral, at de er rasister eller ikke er glade i landet sitt, forsterker man også motsetningene mellom gruppene. Selvsagt finnes det både dårlig moral og dårlige

mennesker. Problemet er bare at blant de radikale deles røde og gule kort ut før man har rukket å tenke seg om, enn si før en har fått i stand en ærlig og åpen samtale.

Kan det bli vanskelig å komme på rett spor igjen? Det sies jo at store skuter er vanskelig å snu. Et sted å begynne kan i alle fall være at vi senker skuldrene og tenker selv, i stedet for å la oss bondefange av støyfabrikker. Men for å kunne tenke klart, trenger vi informasjon og oversikt over meningsmangfoldet. Å sensurere eller fordrive meninger vi ikke liker er derfor en dårlig fremgangsmåte. Da er det bedre å erkjenne at utgangspunktet alltid vil være at folk vi må leve sammen med ofte har svært ulike verdier og livssyn.

Innstillinger der det gjelder å gjøre rent bord og vinne alle kamper er ikke bare destruktive og fordrivende, de strider også mot pluralismens grunnideer. Historien har vist at stater som utgir seg for å være et politisk konsensusvelde som regel er autoritære stater. Mennesker med et minimum av tilgjengelig kunnskap vil alltid gå i ulike retninger. Hvis de har muligheten. Så kan man si at få av kulturkrigerne vil innføre diktatur. Men like fullt er kampen dem imellom ofte preget av ulike metoder for å begrense ytringsrommet. Eller å dytte den andre siden over i et politisk landskap som er så ekstremt at det overhodet ikke har legitimitet.

Et sted på veien ble gammel visdom om gylne middelveier litt borte. Hvis vi skal komme videre kan ikke dette fortsette. Det er helt åpenbart at historien går fremover. Den virkeligheten vi lever i i dag – teknologisk, kulturelt, sosialt og globalt – kan knapt reverse-res. Den radikale høyrepopulismens nostalgi i form av fortellinger om et rent og ordnet folk med nasjonalt sinnelag er ren varmluft. Men i et fungerende liberalt demokrati kan heller ikke store deler av befolkningen bli oversett eller idiotforklares.

Det er sunt at ulike verdisett drar i ulike retninger, på samme måte som det er sunt for politikken at ulike ideologier drar i ulike retninger. Det er når en av retningene påberoper seg hegemoni, eller tilraner seg hegemoni, at ting går galt. For å finne løsninger, kan

ikke europeiske politikere lulle seg inn i forestillinger om at alle mennesker dypest sett ønsker det samme fremskrittet. Vi vil alltid leve med en stor befolkningsgruppe som er tradisjonister. Mennesker ønsker forandring, men gjerne i et varsomt og forståelig tempo. Liberalkonservative snakker ofte om å forandre for å bevare, «balanse og grenser for politikk, styrken i fellesskapene og vegringen mot politisk perfektjon», som Torbjørn Røe Isaksen har formulert det.

Dystre spådommer kan virke demoraliserende. Men fremtidsoptimisme kan fungere som en sovepute. Generelt er det svakheter ved det man kan kalle «kvantitativ optimisme». Akademikere som Steven Pinker har gjort det til sin livsgjerning å måle frihet og velstand opp mot tidligere tider, og derfra konkludere med at alt stadig går fremover. Det sier på sett og vis seg selv, men det blir også rotete, særlig om man skal «måle» demokrati.

Bildet blir særlig skjevt hvis det er liberalt demokrati som er målestokken. Jo da, verden er mer liberal i dag enn for tretti år siden. Det skulle da bare mangle, etter kommunismens og den kalde krigens sammenbrudd. De nye autoritære har «lært» seg å turnere demokratiet til egen fordel, kall det gjerne at de er gode til å simulere demokrati. For å si det enkelt, er moderne despoter mye mer liberale enn despoter i gamle dager, men liberale er de slett ikke. Det er åpenbart at Kina er mer liberalt i dag enn under Mao. Tiden for de mest brutale diktaturene og totalitære regimer er nesten over. I Vesten er det nesten utenkelig for et (ytter) parti å fremme eksplisitte antidemokratiske ideer. I stedet pakkes det inn i formuleringer om «mer demokrati», eller «å lytte til folket». Det høres da rimelig ut, gjør det ikke?

Da er det også ganske innlysende at opplysning er en viktig faktor for en bedre fremtid. Ikke opplysning i stemoderlig forstand, men saklig opplysning om demokrati og maktfordeling. Selv om mange føler uro og usikkerhet for egen fremtid, bør det hamres inn at autoriter slett ikke er en løsning på problemene. De forverrer dem og setter til slutt befolkningen i sjakk matt.

Oversiktsbildet er egentlig ganske enkelt: Mister sentrum velgere, faller bunnen ut av sentrum. Da ligger fremtiden åpen for radikale ideer og radikale løsninger. Det sier seg selv, at den som ønsker en omkalfatring av vår styreform ønsker noe annet enn liberalt demokrati. Liberalt demokrati er et kompromiss; en institusjonalisering av måtehold og ansvarliggjøring. Liberalt demokrati er ikke førstevalget for brusehoder. Liberalt demokrati er en måte å organisere samfunnet på som krever tålmodighet og en viss tro på at du og dine politiske motstandere tross alt har en felles interesse i å skape et greit samfunn. Når folk mister hodet er det lett å gå seg vill og senke terskelen for toleranse. Derfor har vi fått et mildt sagt uoversiktlig og forvirrende politisk landskap ute på fløyene som etter hvert pipler ut i noe allment. De radikale er sinte og har lett for å ty til autoritære løsninger for å skyfle vekk motstand. I urolige tider med stor indre konflikt, er den liberale statsmakten utsatt, og kan i verste fall gå i stykker. Det ligger i det liberale og i toleransens natur, at radikale predatorer kan hamre løs på institusjoner og sedvaner som er basert på gjensidig tillit, og i verste fall lykkes.

Utsiktene for at liberalt demokrati skal overleve i fremtiden er avhengig av at det liberale demokratiet gir borgerne trygghet. Det politiske sentrum må vise handlekraft i spørsmål som innvandring, arbeid og sikkerhet hvis de vil demme opp for den populistiske misnøyen.

Det er blitt sagt mange ganger før, og det kan høres ut som en skruvtinge, men hvis ikke europeiske politikere får kontroll over innvandring og integrering, vil problemene tårne seg opp. Det mest prekære i så måte er at myndighetene og EU er godt primet på å avverge og håndtere en ny migrasjonskrise. Man kan like det eller ei, men en ny runde som den vi hadde i 2015 vil sannsynligvis føre til en dramatisk oppskalering av de konfliktene som er beskrevet i deler av denne pamfletten.

Integrering og berøringsangst

Fra innvandringskritisk hold blir det stadig hevdet at den høye ikke-vestlige innvandringen (omtrent 10 prosent av befolkningen i dag, mot noen få promille i 1970)⁷⁵ har skjedd uten at befolkningen har forstått utviklingen. Det er altså en politikk som eliten har ført over hodene på folk og er derfor et brudd på samfunnskontrakten. Selv om vi har hatt «innvandringsstopp» siden 1970-tallet har Norge hatt en ganske høy innvandring, særlig på grunn av flyktninger og familiejenforening. Hvis de hadde blitt forespeilet den reelle utviklingen ville de ha sagt nei. I tillegg har vi hatt et debattklima der protester mot innvandring har blitt møtt med påstander om rasisme og hjerteløshet.

Er det hold i alt dette? 68 prosent av Norges befolkning svarte i en undersøkelse fra SSB i 2017 at de enten vil ha en mer liberal asylpolitikk eller at de er fornøyd med den vi har i dag.⁷⁶ Det er altså grunn til å anta at et solid flertall av befolkningen er enig med «elitene». En annen sak er hva fremtiden vil bringe.

Det koster å ta i mot nye landsmenn som går rett inn i det norske velferdssystemet: Tanken bak har hele tiden vært at nyankomne skulle gå inn i arbeidslivet og utdanningsløpet. Hvis ikke EU lykkes med en bedre byrdefordeling av kvoteflyktninger og asylsøkere, hvis integreringen feiler, sysselsettingen blant store innvandrergupper forblir lav og storsamfunnet må ta regningen, så kan påstander om liberalt svik få resonans i en større del av befolkningen. På sikt vil slike anklager kunne få en viss grad av rettmessighet. Planen var integrering og kontroll over innvandringen og at vi skulle åpne våre hjerter. Hvis velferdsstaten kneiler under vekten av innvandringspolitikk utenfor statens kontroll, kan narrativet rakne og velgerne gå langt til høyre. Det er ikke

⁷⁵ Statistisk sentralbyrå 2017: Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/innvbef/aar/2017-03-02>

⁷⁶ Aftenposten 12.12.17. «Nordmenn er blitt mer positive til innvandrere» <https://www.aftenposten.no/norge/i/VRb0B3/Nordmenn-er-blitt-mer-positive-til-innvandrere>

rakettforskning å anta noe slikt. Selv om vi kan synes at det er urimelig.

Nesten alle ønsker en såkalt streng, men rettferdig innvandringspolitikk. Problemene oppstår når en slik politikk skal forvaltes. I den andre enden av streng forvaltning sitter menneskeskjebner. Millioner av mennesker som lever i armod og undertrykkelse, blir frarøvet muligheter til å leve et godt liv for seg og sine. Derfor fremstår det brutalt både å nekte folk opphold og å sende dem ut. Derfor vegrer politikere seg for å gjennomføre en streng, men rettferdig innvandringspolitikk. Enn si en mer konsekvent håndtering av asylinstituttet. For hvem vil være slem?

At vi skal «hjelp dem der de er» er også mange er enige i. Men det vil koste enorme summer. I Afrika er befolkningsveksten gigantisk, mens landene er dysfunksjonelle og lutfattige. Borgerkriger raser. For at dette ikke skal fremstå hult, må Europa virkelig hjelpe dem der de er, ikke bare med penger, men også med intens bistand til å etablere fungerende økonomiske, politiske og sosiale infrastrukturer.

Det politiske sentrum må gi slipp på den berøringsangsten som har overbevist mange velgere om at de politiske elitene fortrenger og forvrenger virkeligheten. Velgerne må rett og slett kjenne seg igjen i den virkeligheten de politiske og offentlige elitene beskriver.

I Morgenbladet problematiserte Kjersti Thorbjørnsrud ved Institutt for samfunnsforskning det hun mener er berøringsangst rundt fenomenet med «hvit flukt», at majoritetsbefolkningen flytter ut fra etter hvert innvandretette bydeler i Oslo.⁷⁷

I sin egen forskning erfarte hun at det var vanskelig å snakke åpent: «Frykten for å bli sett på som rasistisk og fordomsfull gjorde at

⁷⁷ Kjersti Thorbjørnsrud i *Morgenbladet* 19.10.18. «Forskernes nyanser ender med å dempe det som er vondt» <https://morgenbladet.no/ideer/2018/10/samfunnsforskere-er-ikke-interessert-i-den-norske-minoritetens-erfaringer-skriver>

beslutninger om å flytte eller bytte skole ble tatt privat.» Thorbjørnsrud skrev også om et forskningsmiljø som går rundt grøten, med nyanser som «ender med å dempe det som er vondt.» Hun mente at «en tidligere streng intern fagjustis, et ensidig analytisk rammeverk og et polarisert debattklima» har bidratt til «å forklare den tilbakeholdne interessen for hvordan mennesker, som inntil nylig har levd i etniske og kulturelt homogene samfunn, opplever de raske demografiske skiftene i sine nabolag.»

På et seminar i Sverige høsten 2018 var jeg vitne til at en svensk kulturpersonlighet uttalte at vi må slutte å snakke om eliter, fordi slike merkelapper er høyrepopulismens språk. Når Sylvi Listhaug skriver om kulturelitter der mennesker som plasserer seg selv på en pødestall og føler seg bedre enn alle andre», blir det møtt med latterliggjøring, gjerne fra de av oss som sitter godt i det. Listhaug har en del Trump i seg. Men likevel: Det Listhaug sier er jo egentlig noe av det samme som Pierre Bourdieu med sin tese om kulturell kapital hevdet. Det er altså avsender som avgjør gyldigheten i et resonnement. Av slikt oppstår det både misforståelser og splid av. Det er få av Listhaugs kritikere som vil le av Bourdieu. Til det har den franske filosofen altfor høy kulturell kapital. Er det lurt at de som langt på vei setter premisser for offentlig debatt fornekter åpenbare sannheter fordi avsender oppfattes som simpel eller uttrykker seg uklart? Det som truer i den andre enden er nok en gang at deler av befolkningen føler seg både forbigått og lurt.

Folk må «få lov til» å fremme verdikonservative verdier, uten å bli møtt av en brottsjø av fordømmelse. Når høyrepopulister snakker om eliter, er det lite lurt å benekte at eliter faktisk eksisterer. Det er å frata mennesker som føler seg fremmedgjort enhver legitimitet over det de opplever. For det politiske sentrum er det derimot viktig å få frem at det høyrepopulistiske oppsettet mellom folk og eliter er falskt, i den forstand at høyrenasjonalistiske ledere selv er en elite som opererer på vegne av eliter, gjerne korrupte.

Islam i alle kanaler

Nesten all integreringsdebatt handler egentlig om muslimer. Kan islam integreres i et demokratisk samfunn? På fløyene dominerer to uforenlige posisjoner om islam. Den ene hevder at islam er en totalitær ideologi som aldri vil kunne tilpasses den vestlige kulturen. Den andre hevder at islam som andre religioner er god og rettferdig, at islam som andre religioner vil endre seg med tid og omstendigheter. De to posisjonene har det til felles at begge forfekter en essensialitisk forestilling om religion.

Det har lite for seg å tro at islam er én ting. Islam praktiseres svært ulikt. Religiøst dogma og tolkningsrom er helt åpenbart betinget av hvor du bor og tiden vi lever i. Samtidig gir det heller ingen mening å hevde at alle religioner er grunnleggende gode og derfor har det samme utgangspunkt for sekularisering og modernisering. At islam er en tung skute å vende fremstår rimelig hvis vi ser på den muslimske verden.

Deler av venstresiden har fjernet seg fra den sterkt religionskritiske tradisjonen som ellers har kjennetegnet den. Noen tolker det som kulturell sensitivitet, andre vil mene at det er mangel på solidaritet for de som er i skvis mellom tradisjonskulturen og storsamfunnet. Det hevdes også at ekstrem islamisme ikke har noe med islam å gjøre, selv om «alle» vet at det ikke stemmer. Alle religioner har opp- og ned-sider.

Det har også spredd seg forestillinger om at vestlige kulturer, særlig innenfor en nasjonalstatlig ramme, er plastiske og forgjengelige konstruksjoner, mens fremmede kulturer er autentiske og «underdogs».

Noen betrakter islam som underdogs, en offergruppe, og andre som en potent global maktfaktor. Der hvor noen ser på Muhammed-karikaturene som å sparke nedover, mener andre det (også) er å sparke makta i skinnleggen (på øverlandsk vis).

Sett med «vestlige» øyne er store deler av verden preget av tradisjoner og religiøse tolkninger som vi her finner dypt reaksjonære, for ikke å si uakseptable. Og med globaliseringen og innvandringen er en del av disse tradisjonene også en del av den norske virkeligheten.

Desto viktigere er det ikke å henfalle til relativisme i frykt for å krenke religiøse forestillinger. Ingen har rett på særlig vern mot redelig kritikk i et åpent, sekulært samfunn, noe våre egne kristne mørkemenn har fått erfare i noen generasjoner nå.

Så er det også slik at islamisme har et preg av kulturell partikularisme og en rettstankegang som ikke er tuftet på rettsstatens førsteprinsipp om likhet for loven.

Det skal være rom for religiøs konservatisme. Allikevel bør vi vite omtrent hvor vi har hverandre i helt grunnleggende menneskerettslige og rettsstatlige spørsmål for å kunne ivareta den høye grad av tillit som preger det norske samfunnet. I et liberaldemokratisk fellesskap bærer det ingen vei om vi ikke tør stille krav til religiøse minoriteter.

Samtidig er det flere som har krav på å føle seg hjemme i beskrivelsene. For innvandrere og barn av innvandrere er det belastende å bli omtalt som et problemområde. Det hjelper ikke stort å være norsk borger, når fremstillingen av deg som en fremmed nesten konstant reproduseres i offentligheten. Det er ganske paradoksalt at integrering er et av samtidens viktigste spørsmål, mens de som allerede bor her og skal leve her resten av livet sjelden slipper unna inntrykket at de er en belastning for oss andre. Det er lett å mene at for mange unge innvandrere er opptatt av identitetspolitikk i avis-spaltene. Det er lett å mene at flere unge innvandrere burde delta i den generelle samfunnsdebatten. Men det er ikke alltid deres feil. For slik blir det fort når det offentlige rom er fiksert på å fremstille så mange mennesker som en ensartet gruppe. En gruppe som omtales som en utfordring – i både hatefulle og stemoderlige former. Som en gruppe som aldri helt kommer over dørstokken. Slik dyttes særlig muslimske innvandrere inn i den rollen som har blitt gitt dem av storsamfunnet.

De innvandringskritiske kan grovt sett deles i to bolker: De som er bekymret for høy innvandring, integrering og velferdsstaten, og som ønsker langt bedre og mer synlige løsninger på dette – og de som mener at islam er en bloddryppende totalitær ideologi som er i ferd med å overta Europa, gjerne med liberale politikere som medhjelpere eller nyttige idioter. Mener man det siste fremkommer inntrykket av et slags kalifatets komme, at etniske europeere snart vil bli i mindretall og at den europeiske kulturen er i ferd med å gå under. Innvandringen er, for å si det kort og brutalt, den radikale høyresidens *casus belli*, anledning til krig.

For de av oss som er tilhengere av en såkalt «streng, men rettferdig» innvandrings- og asylpolitikk, er det helt avgjørende å markere avstand til fordommer og rasisme. Både fordi det er rettferdig, men også for ikke å skli ned skråplanet til identitetspolitikken ekkokamre.

For politikere er status quo ofte fristende. Å trække på færrest mulige tær og foreta de smidigste løsninger likeså. På sikt er kanskje ikke det særlig lurt. Eller som statsviterne Yascha Mounk og Roberto Stefan Foa skrev i *New York Times*: « ... det er viktig å holde et åpent sinn og unngå panikk. Men det motsatte av panikk er ikke ro; det er selvtilfredshet. Og selvtilfredshet har vært den dominerende responsen fra vestlige eliter til den ruvende trusselen fra Brexit, Donald Trump og fremveksten av illiberal politikk.» Vi kan ikke benekte at det finnes eliter. Noen gjør det fordi populistene benytter seg av begrepet, men det er å frarøve folk legitimitet. Det er å fortelle velgerne at misnøyen deres er en bløff.

Selv om Trump er president og populismen herjer i Europa, er fremdeles et overlegent flertall av velgerne ikke populistene. De stemmer på etablerte partier. Da er det ikke uten videre gitt at politikken vil endre seg nevneverdig heller. I tillegg sitter sentrumspolitikere i en real katterpine, mellom pragmatisme og egne ideer. Skal de la seg diktere av trusselen fra populismen, eller følge egen overbevisning? Uansett utfall er det fare for at minst en av frontene graver seg dypere ned i skyttergraven.

Moderasjon er nøkkelordet og veien å gå, ikke minst for identitetskrigere. Som støymakere er de kapable til å dominere ordskiftet og fyre opp motsetninger inn i det katastrofale. Det nesten totale fraværet av positive budskap og den urimelige mistroiske terpingen er ødeleggende. Likeså offerposisjonering og nedrakking, rop på sensur og ønske om knebling. Mangfold, fantasi, evne til selvironi, en real krangel med glimt i øyet. Vissheten om at historien ikke har noe endemål. Alt dette ligner mer og mer på en gammel tid.

Det er vanskelig å forestille seg at det kan komme noe godt ut av så mange anklager og sinne, uten vilje til å finne felles referansepunkter. De virkelig ekstreme stemmene og bevegelsene er det lite å gjøre med. Men slik en del av den presumptivt mer moderate offentligheten ter seg nå, er den i ferd med å glippe inn under de ekstremes fold. Det er fremdeles slik at de alle fleste mennesker i Vesten verken er autoritære rasister eller multikulturalister som vil svike nasjonen. Men det som har gått tapt på veien er noe av evnen vår til å leve i noenlunde harmonisk sameksistens på tross av store uenigheter. Det er i ferd med å gnage ned pluralismen i det liberale demokratiets rammeverk.

Alle kan ikke få viljen sin. Alle ideer kan ikke møtes på midten. Men et liberalt demokrati med store tause minoriteter og bortkastede stemmer vil før eller senere møte veggen. Derfor er det store utfordringer vi står overfor.

Samtidig er utgangspunktet vårt bedre enn for de fleste i verden, fordi vi lever i et dynamisk liberalt demokrati. Det kan, lettere enn andre systemer, ta inn over seg og gjøre noe med frustrasjonene til et mindretall, involvere nye ideer eller strømninger, uten at det bryter med den overbyggende modellen. Det liberale demokratiet kan kun fungere om det er i stand til å inkorporere «nye» politiske retninger, slik det tidligere har inkorporert ulike ideologiske retninger inn i pragmatiske og demokratiske former.

Denne pamfletten omhandler mye av det som kan gå galt og mye som er farlig. At noe vurderes som farlig betinger nesten at noe

kan gå veldig galt. Det er ganske pessimistisk. Men det er heller ikke noe nytt. At ting kan gå i stykker er en historisk kjensgjerning, fra sivilisasjonens spedte barndom og inn i vår tid. Like fullt er det denne skribentens mening at utviklingen kan snus og at det liberale demokratiet er bærekraftig, fornuftig og riktig. Men for å stoppe noe man mener er farlig, må man også være årvåken for det som potensielt kan ødelegge oss. Derfor er det feil å avvise pessimisme som destruktivt, for å spille på lag med radikale endetidsprofeter. På sikt er ingen tjent med å skissere opp et kart som ikke passer til terrenget. Det gjelder for de politiske elitene, som i litt for stor grad har neglisjert eller rose malt, som har fortalt oss at det som er ille er opportunistiske konstruksjoner. Men det gjelder i like stor grad for oss som er urolige for autoritære ideer og grobunnen for dem. Uten en virkelig tro på det liberale demokratiet vil pessimisme bli til nihilisme, til elendig determinisme.

Første bud for oss er ikke å overspille årsakene som ligger til grunn for demokratisk forvitring. Vesten er et godt sted å leve. Historisk og statistisk har mennesker aldri hatt det så godt. De aller fleste mennesker er moderate og villige til å inngå kompromisser. Islam kommer ikke og tar oss.

Men vi som er tilhengere av pluralisme bør også forstå hva begrepet egentlig innebærer: Nemlig at mange blant oss oppfatter ending, kultur og rettferdighet på andre måter enn det som er rådende konsensus på toppene. Det er faktum som har blitt snappet opp av radikale demagoger rett foran øynene på oss. Da har vi valget mellom å ignorere og gå videre, eller å finne løsninger som fratar demagogene momentum.

Skurkene i fortellingen

I USA fortsetter Donald Trump å slå en høyre-radikal kile ned i det amerikanske samfunnet. De demagogiske utfallene mot presse, liberale institusjoner og minoriteter kommer nesten daglig. Formålet til Trump og republikanerne virker å være splitt og hersk, noe

som er et velkjent vannmerke. For de som har lest litt historie er det mye som ser foruroligende ut.

Det er ingen tvil om at partiet har blitt en ren Trump-kult. Trump kan modulere GOP i en enda mer nasjonalistisk og autoritær retning.

Vi kan selvfølgelig ikke spå utfallet av Trumps presidentskap. Om alarmistene får rett i at USA vil bli et autoritært system, eller om de mer forsiktige anslag om en skadeskutt og polarisert offentlighet slår til, vet vi ikke. Uansett har Trump i presidentstolen allerede gitt store ringvirkninger: Autoritær nasjonalisme har fått nødvendig legitimitet til å vise seg frem uten blygsel, også i Europa. Autokrater verden over har fått en verdensleder som forstår dem. Det viktigste er kanskje at valget av Trump for alvor har avdekket konfliktlinjer både i befolkningen og i det politiske etablissementet som vi ikke helt ser verken slutten eller løsningene på.

Det politiske sentrum trenger å redde sitt eget skinn. Ikke ved å fri til ytterkantene, men gjennom å finne tilbake til en moderat politikk basert på fellesskapsverdier som flere kan kjenne seg igjen i. Fellesskapsverdier tilpasset en flerkulturell virkelighet. Kall det gjerne inkluderende patriotisme; inkluderende, liberalt, men ikke sjåvinistisk.

Det er radikaliseringsspiralen som er i ferd med å slite i stykker offentligheten, men det er det politiske sentrums manglende evne til å appellere til mange nok som gir høyreradikalismen handlingsrom.

Formålet mitt med denne pamfletten har vært å drøfte en sammensatt utvikling, der en del forklaringer også drar i motsatte retninger. Ulempen er at det tegnes opp et kart som er uoversiktlig. Men sett fra en historikers ståsted er det ofte slik. Det har for eksempel blitt skrevet tusenvis av bøker om mellomkrigstiden. Hvordan kunne den ende så fatalt? Summen av all denne litteraturen er at ting skjedde på grunn av et sammenfall av ideer, sosiale strukturer, nasjonalisme, massesuggesjon, tilfeldigheter og ikke minst – menneskelige faktorer.

Trangen til å erstatte tvetydighet og menneskelig svakhet med forutsigbarhet og historiske lover, til å finne en årsak som kan forklare alt, av psykologen Ernst Pöppel omtalt som *monocausotaxophilia*, har nesten forsvunnet fra de historiske fremstillingene av mellomkrigstiden.

Det har festet seg en forestilling om at det store grosset av populistvelgerne er kuede stakkarer, et rop om hjelp. Det stemmer ikke helt. En slik fremstilling er egentlig populistdemagogenes versjon.

Som sosiale skapninger er vi ledbare. Vi kan tro på de mest vanvitte ting. I en rasjonalitetens tid der mennesker er friskere og sunnere enn noensinne, takket være skolemedisin og vaksiner, velger for eksempel stadig flere foreldre å ikke vaksinere barna sine, for dermed å bane veien for oppblomstring av dødelige sykdommer. Gode foreldre kan i konsekvens være ubarmhjertige mot andres barn.

Konspirasjonsteorier og pseudovitenskap trives i populistiske miljøer. I Femstjernerbevegelsen (det største partiet i den italienske populistregjeringen) yngler det av vaksinemotstandere, blant dem helseministeren Giulia Grillo. Det har blant annet ført til at hun fikk regjeringens helserådgivere sparket, delvis på bakgrunn av vaksinespørsmålet.⁷⁸

Kort sagt er det ingen politiske modeller eller historiske sammenhenger som kan fange opp menneskelig interaksjon og forestillingsverdener slik at det alltid gir systematisk mening.

Det er mye som dytter folk i ulike retninger, vi er ikke fullt ut autonome skapninger. Men i siste instans må voksne mennesker tas på alvor. De som velger å gå hele veien og støtte fiender av demokratiet, er selv ansvarlige for det de gjør. Andre må betale prisen for slike valg. Uansvarlighet går som regel ut over andre.

⁷⁸ Vice News 4.12.18: https://news.vice.com/en_us/article/3k95bk/italy-anti-vaxx-grillo-higher-health-council?fbclid=IwAR34xpRnIcAj-kj5S7Rggo-kEzrT3vr_LegI_ozTczeo23uhl5o0PfMX8ZeU

Det er fiender av demokratiet som er skurken i denne fortellingen. At motstanden mot Trump og andre radikale populistere delvis blir kapret av illiberale kaosryttere på venstresiden, rokker ikke ved det faktum at autoritære på høyresiden er den klart største trusselen vi har mot liberalt demokrati i dag. Enn så lenge. Selv om det er «synd om människan», er det ikke synd på de som gir sin aktive tilslutning til ideer som ønsker å sette verden i brann.

Om å finne veien tilbake

Det er mange av oss som tror at vi sitter på gode og enkle løsninger på vanskelige spørsmål. Det er lett å fortelle hva politikere skal gjøre hvis man selv ikke sitter på noe særlig ansvar. Men briste eller bære, noen tanker likevel:

De politiske partiene i sentrum må selge fremtidsrettede og optimistiske budskap, men de må også ha løsninger som kan gjøre vondt. Gjør det dere mener er rett, men uten å la dere fange av kulturkrigens flanker. Radikal gravitasjon setter moderate partier i sjakk. De blir låst fordi det koster for mange stemmer å kritisere ytterkantene i egen leir. Politisk korrekthet tjener ingen hensikt utover å samle egen flokk.

Gi velgerne reelle valgmuligheter og fakta gjennom å være ærlige på de utfordringer og problemer samfunnet står overfor. Partiene bør gjenfinne det som er politikkens kjerne: Vanskelige valg og prioriteringer – samt å kommunisere dette på ærlig vis med velgerne. Ikke minst når det gjelder de (upopulære) grepene om økonomien som er nødvendige for å sikre velferdsstatens bærekraft. Selv i Norge er politikken etter hvert blitt emosjonsdrevet, manikeisk. Det snakkes om lys og mørke, om kulde og varme, og mindre om tiltak og felles plattformer. Denne inndelingen av politikk – i følelser og sinnelag – fungerer mest av alt som generator for utenforskap og reaksjon. Det er verdt å huske på at ytre høyre også bruker et språk som er manikeisk.

Partiene bør ikke frykte å være ideologiske, men ideologi må ikke overstyre empiri. Politikere må ta de valg som er til det beste for landet, også på sikt, og selv om det smerter. Partiene bør bli flinkere til å lytte til velgerne, men uten å være opportuniste. Partipolitikens nedside er mye av den samme som i politikk generelt: At den ene siden nesten alltid er uenig med det som kommer fra den andre siden – og vice versa. Ofte uten rimelig grunn. Man er villig til å overse fakta, kna fakta – og i verste fall skape egne fakta for å vinne enkle seire, kanskje det vi kan kalle pyrrhosseire.

Vi må ha trygge, prinsippfaste politikere og ledere. Det store spørsmålet er om det er nok, i det monsteret som er skapt av en sint, digitalisert og flokkbasert offentlighet uten særlig filter. Det er selvsagt ingen lett oppskrift, for politikken har en bakside: Det opportune, kortsiktige, vernet om flokken – og frykten for kommende valg.

Historisk sett er liberalt demokrati ekstremt vellykket. Mennesker har aldri vært friskere, rikere eller levd lenger. De oppvoksende generasjonene er for det meste født inn i en trygg verden. Skal vi tro noen undersøkelser, er vi også lykkeligere enn noensinne.

At vi opplever sviktende tillit til demokratiet og politisk uro er derfor vanskelig å begripe. Men vi lever i en uggen tid. Stemningen bærer preg av mistillit og fatalisme.

Den uroen som vi opplever er en kamp om ideer. Men også om virkelighetsforståelser. I den nye medievirkeligheten kastes det ut motstridende informasjon om hva som skjer rundt oss. Mye av det er beviselig løgn.

Dette essayet er et forsøk på å forklare det liberale demokratiets forutsetninger og innretninger, men det er også et forsøk på å beskrive hva liberalt demokrati ikke er. Selv om det er mye vi kan mislike, kanskje til og med sterkt, er det ikke sikkert at vi vil like det som eventuelt kommer etter liberalt demokrati.

